

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE ALAK SÛRESİNİN YORUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF ALKAN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE ALAK SÛRESİNİN YORUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF ALKAN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ABDULLAH BAYRAM

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201812573006 numaralı Elif ALKAN hazırladığı Çağdaş Tefsirlerde Alak Sûresinin Yorumu konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Doç. Dr. Ziya ŞEN

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Abdullah BAYRAM

İmza

Üye Dr.Öğretim Üyesi Mustafa POLAT

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dökümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabulleneceğimi beyan ederim.

.../.../2022

İmza

Elif ALKAN

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanlık tarihi boyunca, yeryüzünde iyiliğin, doğruluğun, adaletin ve güzel ahlâkın hâkim olabilmesi için insanlara, bir yol gösterici ve bir hidâyet rehberi olarak içlerinden seçtiği peygamberlerini göndermiştir. Hz. Âdem'den, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar gelen tüm elçiler Allah'ın kendilerine indirdiği vahyi en güzel şekilde insanlara aktarma gayretinde olmuşlardır. Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla bizlere ulaşan ve kıyamete kadar insanlığa rehber ve ışık saçan bir kandil olmaya devam edecek olan Kur'ân-ı Kerîm, yedinci asırdan günümüze, başta Peygamberimiz (s.a.v.) olmak üzere, ondan sonra gelen sahâbe ve diğer âlimler tarafından açıklanmış ve yorumlanmıştır. Geleneksel tefsir anlayışı bu minvâlde şekillenmiş ve aradan geçen yüzyıllar sonrasında hem değişen dünya hem değişen küresel paradigmalarda neticesinde çağdaş ve modern tefsir akımları teşekkül etmeye başlamıştır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan çağdaş müfessirlerin hayatları ve eserleri sistematik bir şekilde incelenmiş ve bu tefsirlerde Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen beş âyetinin de içerisinde bulunduğu Alak sûresine nasıl bir bakış açısıyla yaklaşıldığı ve âyetleri yorumlarken, geleneğin dışında ne gibi farklı yorumlar yapıldığı deskriptif bir yöntemle ele alınıp günümüz şartları dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanış aşamasında rehberlik ederek görüş ve önerileriyle bana destek olan danışman hocam Doç. Dr. Abdullah Bayram'a, yüksek lisansa başlamama vesile olan ve kendisine her dâim minnettar olduğum hocam Prof. Dr. Yunus Emre Gördük'e; tez yazım aşamasındaki zorlu süreçte her zaman yanımda olan kıymetli hayat arkadaşıma, benden desteklerini esirgemeyen anne ve babama, göstermiş oldukları sabır ve anlayıştan dolayı, göz aydınlıklarım, Yusuf Bera ve Tarık Furkan'a teşekkürü bir borç bilirim.

BALIKESİR, 2022

ELİF ALKAN

ÖZET

ÇAĞDAŞ TEFSİRLERDE ALAK SÛRESİNİN YORUMU

ALKAN, Elif

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah BAYRAM

2022, 89 sayfa

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından son ilâhî kutsal kitap olarak, Allah Resûlü (s.a.v) aracılığı ile insanlığa bir hidâyet rehberi olarak indirilmiştir. Bu tarihi süreçte başta Peygamberimiz (s.a.v) olmak üzere sahâbe, tabiîn ve sonraki dönem âlimleri tarafından açıklanmış ve yorumlanmıştır. Tefsir ilmi kapsamında sürdürülen bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. *Çağdaş Tefsirlerde Alak Sûresinin Yorumu* adlı çalışmamızda bin dokuz yüzlü yıllardan günümüze kadar yazılmış farklı metodik ve doktriner anlayışlara sahip yirmi tefsir, deskriptif bir incelemeye tâbi tutularak incelenmiştir. Müfessirlerin özelde ilk inen âyetler genelde de Alak sûresine dair görüş ve yorum farklılıkları irdelenmiş, günümüz dünyasının değişen bilimsel paradigmaları ekseninde, literatüre ne gibi yenilikler kazandırdıkları analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma yapılırken Alak sûresine dair klasik tefsir eserlerinde ne gibi açıklama ve yorumlar yapıldığı araştırılmış ve çağdaş tefsirlerde yapılan yorumlarla aralarında farklılıklar olup olmadığı, varsa neler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Tez, giriş, onu takiben üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, problemi, amacı, yöntemi ve tez ile ilgili kaynaklar konusuna yer verilmiştir.

Birinci bölümde, tefsir ilminin doğuşu ve gelişim süreci ele alınmış, rivayet ve dirâyet tefsiri kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, çağdaş müfessirler ve tefsir eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Alak sûresi hakkında genel bilgilendirme yapılarak, incelenen yirmi tefsirde sûreye nasıl yaklaşıldığı ve ne gibi farklı yorumlar yapıldığı üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde incelenen tefsirlerde yapılan farklı yorumlara dair genel bir değerlendirme yapılarak, ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Çağdaş Tefsir, Alak Sûresi

ABSTRACT

APPROACHES TO SURAH ALAK IN CONTEMPORARY TAFSIR

ALKAN, Elif

Master of Arts, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdullah BAYRAM

2022, 89 pages

The Qur'an was sent down by almighty Allah as the last divine holy book, as a guide and guide to humanity through the Prophet Muhammed (s.a.v.). In this historical process, it has been explained and interpreted by our Prophet (s.a.v.), the companions, the tabiun and the later scholars. These studies, which are carried out within the scope of the science of tafsir, continue today. In our study titled *Approches to Surah Alak in Contemporary Commentaries*, twenty tafsir with different methodical and doctrinal understandings, written in various rotations from the nineteenth century to the present, were examined by subjecting them to a descriptive analysis. The differences of opinion and interpretation of the commentators on the first verses in particular and the surah Alak in general were examined, and it was tried to analyze what kind of innovations they brought to the literature on the axis of the changing scientific paradigms of today's world. While the study was being carried out, it was researched what kind of explanations and interpretations were made in the classical commentary works on surah al Alak, and it was tried to show whether there were differences between them and what happened, if any, with the interpretations made in contemporary tafsir.

The thesis, consists of an introduction, followed by three chapters and a conclusion. In the introduction part, the subject of the thesis, the problem, the purpose, the method and the sources related to the thesis are given.

In the first chapter, the birth and development process of the science of tafsir are discussed and the concepts of narration and acumen tafsir are tried to be explained.

In the second part, information is given about contemporary commentators and tafsir works. In the third part, general information about surah Alak was given and it was emphasized how the surah was approached and what different interpretations were made in the twenty tafsir examined. In the conclusion part, a general evaluation has been made about the different interpretations made in the tafsir examined.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Contemporary Commentary, Surah Alak.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÇİZELGELER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.6. Tanımlar	4
1.6.1. Kur'ân-ı Kerîm.....	4
1.6.2. Tefsir	4
1.6.3. Te'vil	5
1.6.4. Rivayet Tefsiri	5
1.6.5. Dirâyet Tefsiri.....	5
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsir İlminin Gelişim Süreci.....	6
2.1.2. Tefsir ve Te'vil Kavramları	8
2.1.3. Peygamber ve Sahâbe Dönemi Tefsir	9
2.1.4. Tâbiîn Dönemi Tefsir Faaliyetleri.....	10
2.1.5. Tedvîn Dönemi Tefsir Faaliyetleri.....	12
2.1.6. Rivayet (Nakil) Tefsiri	13
2.1.7. Dirâyet (Rey) Tefsiri	14
2.2. İlgili Araştırmalar	16
3. YÖNTEM.....	18

3.1. Araştırmanın Modeli.....	18
3.2. Evren ve Örneklem.....	18
3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri	18
3.4. Verileri Toplama Süreci.....	19
3.5. Verilerin Analizi.....	19
4. BULGULAR VE YORUMLAR	20
4.1. Çağdaş Müfessirler ve Eserleri	20
4.1.1. Âişe Abdurrahman / Et-Tefsîrû'l-Beyâni li'l-Kur'ân'il Kerîm	20
4.1.2. Bayraktar Bayraklı / Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri	21
4.1.3. Celal Yıldırım / İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri	21
4.1.4. Cemâleddin el-Kâsımî / Mehâsinü't-Te'vîl.....	22
4.1.5. DİB Kur'an Yolu	23
4.1.5.1. Prof. Dr. Hayrettin Karaman	23
4.1.5.2. Prof. Dr. Mustafa Çağrıçcı.....	23
4.1.5.3. Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez.....	24
4.1.5.4. Prof. Dr. Sadrettin Gümüş.....	24
4.1.6. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî / Tefhîmü'l-Kur'ân	25
4.1.7. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır / Hak Dini Kur'an Dili.....	26
4.1.8. Edip Yüksel / Mesaj	28
4.1.9. Hasan Basri Çantay / Kur'ân'ı Hakîm ve Meâli Kerîm	29
4.1.10. Mahmut Toptaş / Şîfâ Tefsiri	31
4.1.11. Mehmet Okuyan / Kur'an Meâl-Tefsir	32
4.1.12. Mehmet Said Şimşek / Hayat Kaynağı Kur'an.....	32
4.1.13. Mehmet Zeki Duman / Beyânü'l-Hak.....	33
4.1.14. Muhammed Âbid el-Câbirî / Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm	35
4.1.15. Muhammed Ali es-Sâbûnî / Safvetü't-Tefâsîr.....	36
4.1.16. Muhammed İzzet Derveze / Tefsîrû'l-Hadîs	38
4.1.17. Muhammed Esed / Kur'an Mesajı	39
4.1.18. Mustafa Öztürk / Kur'ân-ı Kerîm Meâli	41
4.1.19. Yaşar Nuri Öztürk / Kur'ân-ı Kerîm Meâli	42
4.1.20. Salih Akdemir / Son Çağrı Kur'an.....	43
4.2. Alak Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	43
4.2.1. Alak Sûresinin Önemi	45

4.2.2. Alak Sûresinin Arapça Metni	46
4.2.3. Alak Sûresinin Türkçe Meâli.....	46
4.2.4. Alak Sûresinin Konuları.....	47
4.2.5. Oku.....	50
4.2.6. Seni Yaratan Rabbinin Adıyla Oku	52
4.2.7. O İnsanı Alaktan (Asılıp Tutunan Zigottan) Yaratmıştır.	53
4.2.7.1. Klasik Tefsirlerde Alak Kelimesi	54
4.2.7.2. İlk Dönem Müfessirlerinden Günümüze Kadar Geçen Süreçte Alaka Verilen Anlamlar.....	56
4.2.8. Oku! Senin Rabbin En Cömert Olandır	61
4.2.9. O, Kalemle (Yazmayı) Öğretti.....	62
4.2.10. O, İnsana Bilmediğini Öğretti.....	64
4.2.11. Gerçek Şu ki İnsan, Kendini Kendine Yeterli Görerek İlle de Azgınlaşmaktadır.....	66
4.2.12. Oysa (Kuldaki) Her Şey Yalnız Rabbine Aittir (Ona Dönecektir)	69
4.2.13. Gördün mü, Bir Kulu Namaz Kılarken Engelleyen O Adamı?	70
4.2.14. Peki, Düşündün mü (Ey İnkârcı), Ya O Kul Doğru Yolda İse? Yahut Günahtan Sakınmaya Çağırıyorsa	71
4.2.15. Düşündün mü (Ey Resûlüm), Ya Bu Adam Hakkı İnkâr Ediyor, Sırt Çeviriyorsa	73
4.2.16. Hayır, Hayır! Eğer Vazgeçmezse, Mutlaka Onu Perçeminden Yakalayıp Sürükleriz! O Yalancı, Günahkâr Perçeminden	74
4.2.17. O Hemen Kurultayını Çağırın. Biz de Zebanileri Çağıracağız	75
4.2.18. Sakın Onun İsteğine Uyuma! Secdeye Kapan ve Allah'a Yakınlaş	76
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	78
5.1. Sonuç	78
5.2. Analiz.....	81
KAYNAKÇA.....	83

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 1. İlk Dönem Müfessirlerinden Günümüze Kadarki Süreçte Alak	
Kelimesinin Tefsiri	56
Çizelge 2. Günümüz Meâllerinde Alak Kelimesine Verilen Anlamlar	56

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
bs.	: Basın, baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
m.	: milâdî
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

İnsanlığa gönderilmiş son ilâhî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirildiği günden bugüne ve bugünden de kıyamete kadar muhataplarına bir hidâyet rehberi ve yollarını aydınlatan bir ışık kaynağı olmaya devam etmektedir. İnsan hayatını yönlendiren dinamik bir kutsal metin olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) günümüze kadar farklı şekillerde açıklanmış ve yorumlanmıştır, bundan sonra da yorumlanmaya devam edecektir. Tefsir ilmi ile uğraşan âlimler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki dönemlerde, onun Kur'ân-ı Kerîm'e dair yapmış olduğu açıklamaları referans alarak, her biri kendi yaşadıkları çağın bilimsel ve kültürel altyapısının, güncel sorunlarının ve sosyolojik paradigmalarının vermiş olduğu bilgi birikimi ile Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini yorumlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu da Kutsal Kitabımızın vahye dayalı mesajının çağlar üstü bir anlam ifade ettiğini bir kez daha teyit etmektedir.

Çağdaş Tefsirlerde Alak Sûresinin Yorumu adıyla hazırlanan bu çalışmada, bin dokuz yüzlü yıllardan günümüze kadar geçen sürede farklı dünya görüşü ve tefsir metodolojisi anlayışına sahip yirmi müfessir ve eserleri değerlendirilmiş, Alak sûresi âyetleri hakkında yaptıkları farklı yorumlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve tanımları hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde, tefsir ilminin doğuşu ve gelişim süreci, Peygamber Dönemi, Sahâbe Dönemi, Tâbiîn Dönemi ve Tedvîn Dönemi tefsir faaliyetleri ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen tefsirler ve müfessirleri hakkında muhtasar bilgiler verilmektedir.

İkinci bölümde, Alak sûresi hakkında genel bilgiler verilmiş, sûrenin Arapça ve Türkçe metni ve sûrede yer alan konular anlatılarak genel bir tanıtım yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise; çalışma kapsamında incelenen tefsirlerde Alak sûresine dair ne gibi yorumların yapıldığı üzerinde durulmuş, farklı görüşlere sahip müfessirlerin âyetleri yorumlarken ne çeşit argümanlar geliştirdikleri ve yorum yaparken ortaya koydukları perspektifler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise yirmi tefsirin Alak sûresi âyetleri hakkındaki yorumlarına dair çıkarımlar aktararak, elde edilen neticeler paylaşılmaktadır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Bu çalışmanın konusunu, çağdaş tefsirlerde müfessirlerin Alak sûresini nasıl yorumladıklarının incelenerek ortaya çıkan farklı görüşlerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda yirmi müfessirin hayatları ve dünya görüşleri araştırılmış, tefsirlerinde kullandıkları farklı yöntemler karşılaştırılarak Alak sûresi özelinde değerlendirilmiştir.

Çağdaş Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri, modern dünyanın insanlığa sunduğu pek çok imkanın ve yeniliğin yanı sıra karşılaşılan güncel sorunlara da bir çözüm üretebilmek ve günümüz insanını Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamete kadar sürecek olan aydınlığından hissedar etmek üzere kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmada bin dokuz yüzü yıllardan günümüze, Kutsal Kitabımızın risâletin başlangıcında indirilen beş âyetini içinde bulunduran Alak sûresine dair, farklı dünya görüşüne sahip müfessirlerin âyetleri nasıl yorumladığı incelenerek aralarında bariz farklar olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, çağdaş müfessirlerin hayata bakış açılarının ve tefsir yazmadaki yöntemlerinin değerlendirilerek Alak sûresini nasıl yorumladıkları üzerinde durmak ve karşılaştırmalı olarak âyetlerle ilgili yaptıkları açıklamaları ortaya koymaktır.

Bu temel amaç doğrultusunda tezde ele alınan müfessirlerin hepsi Alak sûresinin ilk beş âyetini ilk inen âyetler olarak kabul etmekte midir?

Müfessirler insanın yaratılışına dair âyetlerin ortaya koyduğu aşamaları yorumlarken hangi görüşleri ortaya koymuşlardır?

Müfessirlerin Alak sûresi sonunda yer alan Allah'ın şiddetli tehdidi karşısındaki tutumlarının ve açıklamalarının nasıl olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Çağdaş Tefsirlerde Alak Sûresinin Yorumu adıyla yapılan çalışmada, bin dokuz yüzlü yıllardan günümüze dek yazılmış olan yirmi tefsir ve müellifleri deskriptif bir yöntemle incelenmiştir. Farklı milletlerden ve sosyal çevrelerden, farklı dünya görüşlerine ve tefsir yazım metodolojisine sahip müfessirler araştırılmış, Alak sûresine dair yapmış oldukları farklı yorumlar bir araya getirilerek, günümüz dünyasına ne söyledikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Geleneksel tefsirlerde Alak sûresine dair yapılan yorumların çağdaş tefsirlerde nasıl bir değişime uğradığı göz önüne konularak, Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamete kadar sürecek olan insanlığın yolunu aydınlatma i'câzı bir kez daha hatırlatılmıştır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Sure hem geçmişteki müelliflerin yorumları hem de günümüz çağdaş müfessirlerinin yorumları karşılaştırılarak incelenir ve farklı bakış açıları görülmeye çalışılır. Bu bağlamda surenin yorumlanmasına dair kazandığı dinamizm ortaya çıkarılır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, bin dokuz yüzlü yıllardan günümüze kadar yapılmış olan yirmi tefsirin incelenmesi üzerine kurgulanmış ve bu tefsirlerle sınırlı tutulmuştur. Çağdaş müfessirlerin yirmi tefsir eseri incelenmiş ve müelliflerin yorumları Alak sûresi özelinde sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar

Çalışmaya konu olan bazı tanımlarla ilgili kısa bilgilendirmeler yapılmaktadır.

1.6.1. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'an, Yüce Allah tarafından, Cibrîl vasıtasıyla Hz.Muhammed'e (s.a.v) indirilen son ilâhî kutsal kitaptır. Sözlükte “kıraat/okuma” sözcüğüyle aynı manayı ifade eden “Kur'an”, Hz.Peygamber'e (s.a.v.) gelen ve tevatür yoluyla aktarılan vahyin genel adı olmuştur (Zürkânî, 2015a, s.40).

Allah Teâlâ her topluma mesajını nübüvvetin bir unsuru olarak, kendi dillerinde ve anlayacakları şekilde iletmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm de Arap diliyle inmiştir. “İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.” İbrâhim sûresi dördüncü âyet bunu teyit etmektedir.

Kur'an, Furkân ismiyle de müsemmadır. Bu kelime de bir mastar olup, doğruyu yanlış biribirinden ayıran olduğu ya da âyetleri tedrici olarak indirildiği için bu şekilde isimlendirilmiştir (Zürkânî, 2015a, s.41).

Son ilâhî kitaba alem olan isimlerin okuma, doğruyu yanlıştan ayırt etme gibi manalar taşınması, insanlığa gönderilen son vahyin i'câzının bir yansımasıdır.

1.6.2. Tefsir

Hiz. Muhammed (s.a.v.) yirmi üç yıllık risâlet hayatında kendisine indirilen Kur'an âyetlerinden direkt olarak anlaşılamayanlar olduğunda onları ashâbına açıklıyordu. Hz.Peygamber'den (s.a.v.) gelen bu beyan geleneği tefsir ilminin temellerini oluşturmuştur.

Tefsir için en basit haliyle, Kur'ân âyetlerini anlama, açıklama ve yorumlama gayreti, aynı zamanda hüküm ve hikmetlerinin künhüne varma çabasıdır, denilebilir (Zehebî, 2018, s.25).

1.6.3. Te'vil

Bir lafzı muhtemel anlamlarından birine çevirmek, döndürmek gibi anlamları ihtiva eder. Te'vil kelimesi zaman zaman tefsir kelimesiyle aynı manada kullanılmış olsa da, âlimler, tefsir daha kesin bir anlamı vurgularken, te'vil muhtemel manalara işaret edebilir, diyerek ikisi arasında ayırma gitmişlerdir (Ateş, 1988, s. 15).

1.6.4. Rivayet Tefsiri

Rivayet tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyetlere yapılan açıklamalara dair Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbeden gelen haberlerin bir araya toplanmasıyla oluşturulan rivayetleri kapsamaktadır (Zehebî, 2018, s. 195). Tefsir ilmi rivayet şeklinde başlamış ve sonrasında sistematikleşmiştir.

1.6.5. Dirâyet Tefsiri

Dirâyet tefsiri, tâbîin dönemi ve sonrasında, âyetleri açıklama ve yorumlama konusunda âlimlerin kendi icthatlarını da göz önünde bulundurmalarıyla ortaya çıkmıştır (Zürkânî, 2015b, s.80) Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbeden gelen haberler incelenmiş ve bu alanda gerekli ilmî yeterliliğe sahip olan âlimler kendi yorumlarını da âyet açıklamalarına ekleyerek dirâyet tefsiri dönemini başlatmışlardır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Tezin bu bölümünde yapılan araştırmayla ilgili alanyazına yer verilmektedir. Araştırma Alak sûresinin çağdaş tefsirlerde nasıl yorumlandığına dair bulguları tahlile dayandığından, hedef kitleye öncelikle tefsirin tarihî gelişim süreci aktarılarak, literatüre dair temel bilgiler verilmektedir.

2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsir İlminin Gelişim Süreci

Yüce Allah, insanlık tarihî boyunca - ilk insandan başlayarak - çok sayıda peygamber göndermiş, gönderilen peygamberlerin bir kısmına “suhuf” denilen küçük risâleler vermiştir. Konuyla ilgili, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'ya sayfalar verildiğini bildirmektedir (Â'lâ 87/14-19; Necm 53/36-37). Kur'ân-ı Hakîm'in verdiği bilgilere ilave olarak, Ebû Zer'den (ö. 32/653) (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Âdem'e on, Hz. Şît'e elli, Hz.İdrîs'e otuz ve Hz.İbrâhim'e on olmak üzere toplam yüz sayfa verildiği söylenmektedir (Râzî, 2001a, s. 137; Zemahşerî, 1986a, s. 360).

Resûl olarak nitelendirilen peygamberlere de dört ilâhî kutsal kitap insanlara ulaştırılmıştır. Bunlar Hz. Dâvûd'a verilen Zebûr (İsrâ 17/55), Hz.Mûsâ'ya verilen Tevrat (Bakara 2/253), Hz.İsâ'ya verilen İncîl (Hadîd 57/26-27; Mâide 5/46) ve son olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. (Hicr, 15/87).

Yapılan çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, Kur'an lafzının kelime ve ıstılah manalarına kısaca değinilip, sonrasında tefsir ilminin tanımı ve gelişim sürecine geçilecektir.

Kıyamete kadar kendisinden başka kutsal kitap gönderilmeyecek olan Kur'ân-ı Kerîm'in kelime manası ile ilgili olarak farklı görüşler belirtilmiştir. “Kur'an” lafzının nereden türediği ile ilgili görüşler, kelimenin yazılış şekline ve

Arapça'daki fiil çekim yapısına göre farklılık arz ederken, bazıları da lafzın, türemiş bir isim olmayıp direkt olarak Allah'ın kelâmının ismi olduğunu savunmuşlardır (Zürkânî, 2015a, s. 43).

“Kur'an” kelimesi, “kıraat/okuma” kelimesiyle aynı manaya gelen bir mastardır. Bu mastar fiil, bizzat Yüce Allah'ın şu ifadeleriyle, son kutsal kitabın ismi olarak kabul edilmiştir:

“وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” “Kur'an okunduğu zaman, derhal onu dinleyin, susun.” (A'râf 7/204), “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا” “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?” (Muhammed 47/24), “إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ” “Muhakkak ki o, şerefli bir Kur'an'dır.” (Vâkıa 56/77).

Kur'ân-ı Kerîm'in ıstılâhî anlamda da birçok tanımının yapıldığı bilinmektedir. Bunlar arasındaki en genel ifade ise, Kur'an'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) vahiy yoluyla indirilen, ondan tevâtür yoluyla nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen ve mûcize bir Allah kelâmı olduğudur (Zürkânî, 2015a, s. 47). Kur'ân-ı Kerîm hakkında bu bilgiler verilirken unutulmaması gereken en önemli nokta, tüm âlimlerin üzerinde istisnasız ittifak ettikleri görüşün, onun apaçık bir Allah kelâmı olduğu ve Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirildiği görüşü olduğudur. Nitekim Bakara sûresi, bir ve ikinci âyetler de bu konuda şüpheye yer olmadığını göstermektedir.

“الم (1) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (2)” “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”

Kur'ân-ı Kerîm, yirmi üç yıllık risâlet sürecinde tadrîci olarak, parça parça indirilmiştir. Câhiliye dönemi sonrası inşâ edilmeye başlanan İslâm toplumu, vahyin toplumsal olaylara müdahalesi ile, bir nevî vahyin dinamizmi ile şekillenmiştir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashâbının karşılaştığı pek çok insani yaşanmışlık üzerine âyetler nâzil olabilmıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Hz Peygamber'in (s.a.v.) ilk vahyi alıp, insanlara aktarması ve açıklaması ile başlayan beyan geleneğinin, peygamber sonrasında teşekkül edecek olan tefsir ilminin de temellerini atmış olduğudur. Zîra Allah Resûlü (s.a.v.) vahyi bizzat aktarmış, gerektiği yerde açıklamış ve kendisi uygulayıp yaşayarak ashâbına öğretmiştir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur;

“بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ”

“İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlaşılar diye sana da bu Kur’an’ı indirdik.” (Nahl 16/44).

2.1.2. Tefsir ve Te’vil Kavramları

“Tefsir” kelimesi, “فسر” ya da “سفر” kökünden türemiş, “tef’îl” babında bir mastardır ve bir şeyi açıklamak, ortaya koymak, üzeri örtülü bir şeyi açmak gibi anlamları ihtiva etmektedir (İbn Manzûr, 2000a, s. 365-367).

Kelime, açıklama ve beyan etme manasıyla Kur’an’da, “Onlar sana hiçbir misal vermezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.”

“وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا” (Furkân 25/33) şeklinde geçmektedir.

Tefsir kelimesinin terim anlamı ile ilgili de birçok âlim tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlardan bir sentez yapılacak olursa; genel olarak âlimler tefsiri; insanın güç yetirebildiği ve Arapça gramer yapısının el verdiği ölçüde, Allah’ın kullarına vermek istediği mesajı Kur’an âyetleri üzerinden açıklamaya çalışmak şeklinde tanımlamışlardır (Cerrahoğlu, 1996, 214; İbn Manzûr, 2000a, s. 367; Zürkânî, 2015a, s. 17).

“Te’vil” kelimesi ise, “اول” kökünden gelir ve dönmek, ilk sebebi bulmak, verilen mesajın hedefine yönelmek gibi manaları ihtiva eder (İbn Manzûr, 2000b, s. 32).

Te’vilin terim manasından bahsedilecek olursa, erken dönem müfessirlerinden Mücâhid (ö. 103/701) ve Taberî (ö. 310/923) tefsir ve te’vil kelimeleri arasında bir ayrım gözetmeyerek, aynı manaya geldiklerini savunmaktadırlar. Sonraki dönem âlimlerinin büyük çoğunluğu ise, te’vil ve tefsir ayrımına giderek; zâhirde olan bir manadan farklı fakat zâhiriyle de uyum içerisinde başka bir manaya çevirmek, ihtimal dahilinde olabilecek anlamlardan birini vermek, şeklinde ifade etmişlerdir (Cerrahoğlu, 1996, s.214; Zerkeşî, 1972, s. 162-163; Zürkânî, 2015a, s. 19).

Te'vil kelimesi Kur'an'da on dört yerde geçmektedir. (Âl-i İmrân 3/37; Nisâ 4/59; A'râf 7/53; Yûnus 10/39; Yûsuf 12/6-21-36-37-45-100-101; İsrâ 17/35; Kehf 18/78- 82). Bunlardan Âl-i İmrân sûresi yedinci âyette Yüce Allah;

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Ku'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır, diğerleri müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.” buyurmaktadır.

İşte bu haber dolayısıyla âlimler tefsir-te'vil ayırımına gitmişler ve bu noktadan hareketle tefsiri, naslarda belirtilen mutlak hükümleri ihtiva eden kesin bilgi olarak tanımlarken, te'vili; zâhirde anlaşılamayan âyete, âyetin bağlamından sapmadan kişinin kendi bilgi birikimiyle muhtemel bir mana vermesi şeklinde özetlemişlerdir.

2.1.3. Peygamber ve Sahâbe Dönemi Tefsir

Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine Allah tarafından emredildiği üzere, vahyolunan âyetleri etrafındakilere açıklıyordu. Fakat bu açıklamaların, metodolojik bir tefsir çalışması şeklinde olmayıp daha çok gerekli görülen yerlerde yapılan beyanatlara dayalı bir faaliyet olduğu görülmektedir. Bu nedenle tefsir kaynaklarına bakıldığında direkt olarak Hz Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen rivayetlerin oldukça az olduğu dikkat çeker. Çünkü sahâbe özellikle, kendi dillerinde olması hasebiyle inen âyetlerin birçoğunu anlıyor ve tefsire ihtiyaç duymuyordu (Koç, 2003, s. 107-108).

Bu minvalde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tefsiri için özetle; sahâbenin anlamakta zorlandığı müteşâbih âyetleri veya garip lafızları, kendi dillerinde aşına olmadıkları kelimeleri açıklama ya da genel hüküm ifade eden âyetleri sınırlandırma faaliyeti denilebilir. Konuya örnek teşkil etmesi bakımından şu anekdot önemlidir;

Haccın farz oluşuyla ilgili bir âyette;

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
”إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ“

“Ona bir yol bulabilenlerin beyti haccetmesi Allah’ın insanlar üzerindeki hakkıdır.” (Âl-i İmrân 3/97) buyurulmaktadır. Bir sahâbi, yol ile kastedilen nedir, diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.), ‘azık ve binektir’ şeklinde cevap vermiştir” (Taberî, 2000a, s. 39).

Hız. Peygamber (s.a.v.) sonrasında, sahâbe döneminde de Kur’an âyetlerini anlamaya ve açıklamaya yönelik faaliyetler devam etmiştir. Sahâbe de her insan gibi farklı algılama seviyelerine ve farklı muhakeme kabiliyetlerine sahiplerdi. Dolayısıyla birisinin hemen anladığı bir ifadeyi diğeri anlamakta zorlanabiliyordu. Hız. Peygamber’in (s.a.v.) bütün Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir etmediği de göz önünde bulundurulursa (Koç, 2003, s. 108) sahâbe anlayamadıkları ya da ihtilafa düştükleri âyetler hakkında, Arap dilinin inceliklerine vâkıf, Allah Resûlü’nün (s.a.v.) sıklıkla beraberinde bulunmuş, aynı zamanda sebeb-i nüzûle şahitlik etmiş sahâbilerin bilgisine başvuruyordu. Bu özellikleri haiz müfessir sahâbi sayısının çok olmadığı görülmektedir.

Sahâbe döneminde kullanılan tefsir kaynakları şu şekilde sıralanabilir; Kur’ân-ı Kerîm, Peygamber’den (s.a.v.) duyup öğrendikleri, kendi icthad ve yorumları, Yahudi ve Hıristiyanların müslüman olanlarından öğrendikleri bilgiler.

Kendisinden en çok tefsir rivayeti nakledilen sahâbiler şunlardır; Ubey b. Ka’b (ö. 19/640), İbn-i Mes’ûd (ö. 32/652), Ali b. Ebî Tâlip (ö. 40/661), Ebû Mûsâ (ö. 44/664), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) (Zehebî, 2018, s. 93).

Peygamber (s.a.v.) ile ondan sonra gelen sahâbe dönemi tefsir faaliyetlerinin genel özellikleri özetlenecek olursa; tefsir henüz tedvîn edilmemiş, sözlü ifadelerle yapılmış ve kaleme alınarak kitaplaştırılmamış, genel mana ve kısa açıklamalarla yetinilmiş, Kutsal Kitabımızın tamamı, bütüncül ve sıralı bir biçimde açıklanıp yorumlanmamış, mezhep taassubu oluşmamıştır (Zehebî, 2018, s. 135-136).

2.1.4. Tâbiîn Dönemi Tefsir Faaliyetleri

Tefsir literatüründeki genel görüşe göre; tefsir ilminin birinci merhalesi, sahâbe döneminin sona ermesiyle birlikte tamamlanmıştır. Tâbiîn dönemi tefsir

çalışmalarıyla tefsir ilminin ikinci merhalesi başlamış olur. Âlimlerin çoğunluğu “tâbiîn” kelimesinin, Tevbe sûresinde bulunan “وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ” (Tevbe 9/100) “Onların yolunu samimiyetle izleyenler” ibaresinden gelmiş olduğunu söylemektedir (Cerrahoğlu, 1996, s. 108). Yani Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görmemiş fakat onu görmüş olan sahâbeyi görmüş ve onların yoluna tâbi olmuş kimseler şeklinde ifade edilebilir.

Dört halife dönemi ve sonrasında gerçekleştirilen fetih hareketleri İslâm’ın farklı coğrafyalara yayılmasının önünü açmıştır. Tâbiîn dönemi de bu gelişmelerin en yoğun yaşandığı zamanlara tekâbül etmektedir. Farklı coğrafyalarda, değişik kültür, gelenek ve çok farklı sorunlarla karşılaşan âlimler, tefsir alanında sadece anlamı kapalı bazı âyetleri değil, Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını açıklama yoluna gitmişlerdir. Yine bu dönemde yazılan eserlere bakıldığında, akıl yürütme ve ictihada sıklıkla başvurulduğu, isrâiliyat olarak adlandırılan; Yahudi, Hristiyan ve diğer toplumların kültüründen İslâm kültürüne geçen rivayetlere (Cerrahoğlu, 1996, s. 109) oldukça geniş yer verildiği görülmektedir.

Bu dönemde tefsir âlimleri, âyetleri açıklayıp yorumlarken; Kur’ân-ı Kerîm’deki açıklamalara, sahâbenin Peygamber’den (s.a.v.) aktardığı bilgilere, kendilerinin sahâbeden aktardıkları bilgilere, isrâiliyata, kendi akıl yürütme ve ictihatlarıyla elde ettikleri bilgilere başvurmuşlardır (Zehebî, 2018, s. 139).

Bu dönemde şu üç farklı tefsir okulundan bahsedilmektedir:

1-Mekke Okulu: Peygamber’in (s.a.v.) amcasının oğlu Abdullah (ö. 68/687-88) (r.a.) tarafından kurulmuştur. Bu okulun yetiştirdiği öğrencilerden Said b. Cübeyr (ö. 105/723), Mücâhid, İkrime (ö. 105/723), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732) ve Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724) en çok bilinenlerdir.

2-Medine Okulu: Kurucusu Kâ’b oğlu Übey’dir (ö. 33/654). Bu okulun en meşhur öğrencileri, Ebû’l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/708), Muhammed b. Ka’b el-Kurezî (ö. 118/736), Zeyd b. Eslem’dir. (ö. 136/753).

3-Irak Okulu: Kurucusu İbn Me’sûd’tur (ö. 32/652-53). Bu okulun en meşhur öğrencileri; Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. el-Ecda’ (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Mürre el-Hemadânî (ö. 90/709), Amir eş-Şa’bî (ö.

103/721), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), İbrâhim en-Nehâî (ö. 95/714). (Cerrahoğlu, 1996, s. 128).

2.1.5. Tedvîn Dönemi Tefsir Faaliyetleri

Tefsirin üçüncü aşaması olan Tedvîn dönemi, Emeviler'in son dönemi ile Abbasiler'in ilk dönemine rastlamaktadır. Bu aşamaya gelinmeden önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri toplanıp tedvîn ediliyor ve farklı âyetlerin tefsirine ait rivayetlerde hadisler içerisinde bir bab olarak gösteriliyordu. Ancak hicrî ikinci asırdan sonra, hadis ilminden bağımsız, kendi ayakları üzerinde duran, müstakil tefsirler ortaya çıkmaya başladı (Cerrahoğlu, 1996, s. 159). Kur'ân-ı Kerîm'i sûre ve âyet sıralamasına göre ilk kimin tefsir ettiği hususunda bazı ihtilaflar oluşmuşsa da, âlimlerin büyük çoğunluğu tedvîn döneminde yazılan ve günümüze kadar ulaşan en eski eserin, Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) ait olan *et-Tefsîr'ül-kebîr* adlı tefsir çalışması olduğunu belirtmişlerdir.

Tedvîn döneminin başlangıcında kaleme alınmış birkaç tefsir eseri ve müellifi de şu şekilde sıralanabilir;

- a) Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), *Tefsîr*,
- b) Ebû Ubeyde (ö. 209/824), *Mecâzü'l-Kur'ân*,
- c) Ferrâ (ö. 207/822), *Me'âni'l-Kur'ân*,
- d) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), *Tefsîr*,
- e) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), *Tefsîr-u Yahyâ*.

Tedvîn döneminde yazılan tefsirlerin özelliklerine bakıldığında; dil bilimini ön planda tutarak yazıldıkları, garip, müphem, müşkîl ve mücmel kelimelerin Arap gramerindeki değişik manalarının ele alındığı, eski Arap şiirinden istifade edildiği, sûre sıralanışına riayet edildiği görülürken, bazı âyetlerin tefsir edilmeden geçildiği ve söz konusu tefsirlerin genellikle garîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, mecâz'ül-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, i'râbü'l-Kur'ân isimleriyle müsemma oldukları görülmektedir (Demirci, 2018, s. 111).

Hicrî dördüncü asra kadar devam eden bu tefsir dönemi, bu tarihten sonra yerini, daha kapsamlı yazılan ve günümüze kadar gelişerek devam eden rivayet ve dirâyet tefsirlerine bırakmıştır.

Tefsir ilminin tarihi gelişim sürecine bu şekilde değinildikten sonra, yapılan çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, rivayet ve dirâyet tefsirlerinin tanımlarına kısaca yer verilecektir.

2.1.6. Rivayet (Nakil) Tefsiri

Rivayet tefsiri en kısa ve anlaşılır şekilde tanımlanacak olursa; Kur'an'a, sünnete ve âlimlerden gelen rivayetlere dayanan tefsir anlayışıdır, denilebilir.

Rivayet tefsirinin kaynakları şu şekilde sıralanabilir; Kur'an, sünnet, sahâbe sözleri, tâbînden aktarılan rivayetler, eski Arap şiiri, isrâiliyat adı verilen ve kitap ehlerinden gelen rivayetler (Demirci, 2018, s. 118).

Görüldüğü üzere rivayet tefsirinde ana kaynaklar diyebileceğimiz tefsir unsurları ön planda tutulmuş, yazılan eserler daha çok rivayetlerin derlenmesi şeklinde tedvîn edilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde müellifler bu rivayetlerin sahihini, sahih olmayanından ayırmış ve kısmen de olsa kendi yorumlarını yani reylerini de ekleyerek eserler vermeye başlamışlardır. Bu yüzden rivayet tefsirini; sadece rivayete dayalı tefsirler ve dirâyetle birlikte yazılan rivayet tefsirleri şeklinde kategorize etmek mümkündür.

Rivayet tefsirinde sahih olmayan pek çok rivayetin kullanılması, isrâiliyata dair çok fazla alıntı yapılması ve buna benzer etkenler dolayısıyla bu tefsir anlayışı çok fazla eleştirilmiş ve bir kısım kaynaklarının güvenilirliği sorgulanmıştır. Bu detaylar çalışmanın konusu dışında olduğundan en çok bilinen rivayet tefsiri örneklerine yer verilerek, bölüm nihayete erdirilmiştir.

- a) Begavî (ö. 516/1112), *Meâlîmü't-tenzîl*,
- b) Celaleddîn Suyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr*,
- c) Ebû İshak Sa'lebî (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân*,
- d) Ebû'l Leys-Semerkindî (ö. 373/983), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*,
- e) İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 546/1151), *el-Muharrerü'l-vecîz*,
- f) İbn Kesîr (ö. 774/1377), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*,
- g) Se'âlibî (ö. 875/1471) *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*,
- h) Taberî (ö. 310/923), *Câmi'ul-beyân*.

2.1.7. Dirâyet (Rey) Tefsiri

Tefsir ilminin tedvîninin ilk aşamalarında Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin salt rivayet ve nakillerle açıklanmaya çalışıldığından yukarıda bahsedilmişti. Ancak sonraki dönemlerde yani Allah Resûlü (s.a.v.), sahâbiler ve onların yolunu takip edenlerin dönemlerinden uzaklaşıldıkça, fethedilen yeni coğrafyalar, ortaya çıkan mezhepsel oluşumlar, farklı geleneksel ve kültürel anlayışlar, Kur'ân-ı Kerîm'in icthatlara dayalı yani rey ile tefsir edilmesini zorunlu kılan bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu açıdan bakıldığında dirâyet tefsiri; müfessirlerin, tefsirin ana kaynaklarının yanı sıra, Arap dili ve belâgatı, çeşitli edebî sanatlar ve kendi vâkıf oldukları müspet-mânevî ilimler ışığında, âyetleri yaşadıkları zaman ve coğrafyanın şartlarını göz önünde bulundurup, yorum ve icthata tabi tutarak açıkladıkları tefsir çalışmalarıdır, şeklinde tanımlanabilir (Zürkânî, 2015a, s. 81).

Dirâyet (rey) odaklı tefsir de rivayet tefsiri gibi çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Âlimlerin bir kısmı bu konuda çok katı davranarak dirâyet tefsirinin câiz olmadığını savunmuş ve herhangi bir kimsenin Kur'an âyetlerini açıklayıp yorumlamasını doğru bulmamışlardır. Kişinin âlim, edebiyatçı olması, deliller, fıkıh, nahiv, haberler ve rivayetler konusunda derin bilgi sahibi olması da bunu değiştirmez diyerek, herkesin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ve Kur'an'ın inişine tanık olan sahâbeden gelen rivayetlerle yetinmesi gerektiğini ileri sürmüş (Taberî, 2000b, s. 78-79), bir nevi yeni görüş ve icthatlara kapıları kapatmışlardır.

Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerden ve hadislerden savundukları bu görüşe delil getirmişlerdir.

“Bilmediğiniz şeyleri Allah adına söylemeniz size haram kılındı.” (A'râf 7/33). “Bilmediğin şeyin peşine düşme” (İsrâ 17/36). âyetleri bunlardandır.

“Bildikleriniz hariç benden hadis nakletmekten sakının. Bile bile benim adıma yalan uyduran kişi cehennemdeki yerine hazırlansın. Kur'an hakkında kendi görüşüyle bir şey söyleyen kişi cehennemdeki yerine hazır olsun.” (Buhârî, “İlim”, 38).

“Kur'an hakkında kendi görüşü ile bir şey söyleyen kimse, isabet etse bile hata etmiştir.” (Tirmizî, “Tefsir”, 10). Bu ve bunun gibi farklı rivayetleri de görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Elbette dirâyet tefsirini câiz görmeyenlere karşıt bir görüş olarak câiz gören âimler de olmuştur. Onlar da Kitaptaki şu âyetleri; “Onlar Kur'anı düşünmezler mi? Yoksa

kalplerinin üzerinde kilit mi var?” (Muhammed 47/24), “(Resûlüm!) Sana bu mübarek kitabı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik” (Sa’d 38/29) ve benzer âyetleri ileri sürmüşler, delillerini İbn-i Kesîr’den nakledilen şu iki hadisle ve farklı başka rivayetlerle desteklemişlerdir.

“Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz’ı (r.a.) Yemen’e vali olarak göndermek istediğinde ona, bir problem sana arz edildiğinde ne ile hüküm verirsin, diye sordu. O da, Allah’ın kitabı ile, dedi. Peygamber, (s.a.v.) peki, orada bulamazsan, diye sordu, Muâz, Allah elçisinin sünnetine uygun hüküm veririm, diye cevapladı. Peki orada da bulamazsan, diye sorunca, Muâz şöyle dedi, kendi reyim ile icthad ederim ve bundan da asla geri adım atmam. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz’ın (r.a.) göğsüne vurdu ve Allah’ın elçisinin elçisini razı edecek tutum ve davranışlara muvaffak eyleyen Allah’a hamd-ü senalar olsun, dedi.” (Tirmizî, “Ahkâm”, 3).

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), İbn Abbas’a şu şekilde dua etmiştir, “Allah’ım, onu dinde derinliğine kavrayış sahibi olanlardan eyle ve ona te’vili öğret” (İbn Kesîr, 1997a, s. 7-11).

Verilen bu örneklerle birlikte değerlendirildiğinde, Yüce Allah’ın Kur’an’da insanlığa hitaben birçok kez, “Düşünmez misiniz?”, “Akletmez misiniz?” şeklinde ifadeler kullanması, aslında dirâyet tefsirinin yani âlimlerin Kur’an âyetlerini kendi yorumlarıyla açıklamaya çalışmalarının bir gereklilik ve belki de zaruret olduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak dirâyet tefsirinin en meşhur müfessirleri ve eserlerinden örnekler verilerek konu tamamlanacaktır.

- a) Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö. 685/1286), *Envâri’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*,
- b) Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahrü’l-muhît*,
- c) Ebû Mansur el-Mâtürîdî (ö. 333/944) *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*,
- d) Ebû’l Berekat en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medârikü’t-tenzîl ve hakîkatü’t-te’vîl*,
- e) Ebû’l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058), *en-Nükhet ve’l-uyûn*,
- f) Ebû’s-Suûd Efendi (ö. 982/1574), *İrşâdu-akli’s-selîm*,
- g) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1877/1942), *Hak Dini Kur’an Dili*,
- h) Fahreddin er-Râzî (ö. 600/1209), *Mefâtihi’l-gayb*,
- i) Tâhir b. Âşûr (ö. 1879/1973), *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*.

2.2. Araştırma Hakkında Yapılmış Bazı Çalışmalar

Alak sûresi özelinde yapılan bazı çalışmalar şunlardır;

Ağkuş Y. (2013). *İnsanın “Nutfe” ve “Alak” tan Yaratıldığını İfade Eden Âyetlerin Mana ve Mesajı*, başlıklı çalışmada, insanın yaratılış aşamaları incelenmiş alak ve nutfe kelimelerine klasik tefsirlerde ve bilimsel tefsirlerde ne gibi manalar verildiği üzerinde durulmuştur. Her iki kelimenin de Kur’ân-ı Kerîm’deki farklı sûre ve âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığına bakılarak, günümüz dünyasına ne gibi mesajlar verdikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Ayhan B. (2015). *İlk İnen Vahye Dair Rivayetlerde Geçen Bazı İbarelerin Tahlili*, adlı makalede, âlimlerin ilk inen Kur’an vahyinin, Alak sûresinin ilk âyetleri mi, Fâtiha sûresi mi yoksa Müddessir sûresi mi olduğu hakkındaki görüşlerine yer verilmiş, farklı rivayetler incelenmiştir. Bu üç sûrenin açıklamalarında geçen “en-Nâmûs” kavramının mahiyeti üzerinde durulmuştur. Çalışma ilk inen âyetlerle ilgili çoğunluğun hemfikir olduğu görüşler belirtilerek sonlandırılmıştır.

Gündoğdu Y.B. (2018). *Alak Sûresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri; İlk Vayhin İzinde*, yazar, İslâm’ın ilk emirlerini içerisinde barındıran Alak sûresi özelinde yapılmış kapsamlı bir çalışma olmaması dolayısıyla gördüğü lüzum üzere bu eseri kaleme almıştır. Eser giriş, üç bölüm, sonuç, öneriler ve kaynakça bölümünden oluşmaktadır.

Âyetler hakkında klasik tefsir ve hadis kaynaklarındaki açıklamalara yer verilerek, o günden bugüne yapılan yorumlarda nasıl bir değişim olduğu üzerinde durulmuştur.

Tefsir ve din eğitimi alanlarını buluşturan disiplinlerarası bir çalışma olan eserde, şifâhî kültürün ön planda olduğu bir topluma gelen ilk emrin “oku” olması son derece şaşırtıcı bulunmuştur. Gelen ilk âyetlerin, okuma kalemle yazma ve bilmediklerini öğrenme hususunda olması, kerem sahibi Rabbin insanlığı terbiye etme ve kemale ulaştırma yöntemi olarak algılanmıştır.

Gündoğdu, ilk inen âyetlerde insan yaratılışının başlangıcını tadrîci bir usûlle ele almasının, modern eğitimdeki-basitten karmaşığa, somuttan-soyuta, bilinenden-bilinmeyene gibi eğitim ilkelerini desteklediğini savunmuştur. Nasıl ki insan alaktan mükemmel varlık haline getirildiyse, bireyler de başlangıçtaki durumları nasıl olursa

olsun, doğru bir eğitim sürecinin ardından beklenen olgunluk seviyesine ulaşabilirler, diyerek eğitim-öğretim ve ilk inen âyetler arasında güçlü bir bağ kurmaktadır.

Sonuç kısmında yazar, ilim öğrenmenin ve eğitimin istisnasız herkesi kapsamı gerektiği ve bu yolda yegane gayenin Allah rızası olması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

Sarıgül M. (2020). *İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi*, adlı makalesinde, birbirini takip eden âyetler, pasajlar ve sûreler arasındaki ilişki ve mana bağlantılarını inceleyen münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında, Alak sûresinin ilk beş âyetini ve bu âyetler arasındaki anlam ilişkilerini ele almıştır. Çalışmada münâsebet ilmine dair kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra, ilk beş âyet hakkında tek tek çeşitli âlimlerin yorumlarına yer verilmiş, sonrasında her âyetin diğer âyetle olan ilişkisi açıklanmıştır.

İnsanı yaratan, yoktan var eden ve rab sıfatıyla terbiye edenin aynı yüce kudret olmasının bu iki âyet arasındaki alakayı açıkça ortaya koyduğu üzerinde durulmuştur. Allah Teâlâ'nın kerem sahibi ve cömert oluşu ile, okuma yazma ve bildiklerini öğretme arasında güçlü bir anlam ilişkisi olduğu detaylı şekilde anlatılmıştır.

Sarıgül M. (2020). *Tefsir Geleneğinde "Alak" Kelimesine Yüklenen Anlamlar ve Modern Bilimsel Gelişmelerin Buna Etkisi*, başlıklı çalışmada, Alak sûresine adını veren alak kelimesi incelenmiş, klasik literatürde hangi manalara geldiği hakkında bilgiler verilmiştir. Kelimeye, yakın dönem âlimlerinin ne gibi anlamlar verdiği de açıklandıktan sonra, gelişen teknolojinin, alak kelimesinin algılanışını etkilediği ve yeni anlamlar kazandırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılmış olan bu çalışmalara bakıldığında, daha çok Alak sûresinin ilk emir olan "oku" bağlamında ve yaratılışa dair kelimeler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Genel manada Alak sûresini çağdaş müfessirlerin nasıl yorumladığına dair bir çalışma bulunmadığından, bu konudaki bir eksikliği giderebilmek adına böyle bir çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa dair taşıdığı öneme, sonrasında kavramsal boyutta anlamına değinilecektir. Daha sonra tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamlarına yer verilerek, tefsir ilminin tarihi süreç içerisinde nasıl gelişme gösterdiği hakkında bilgi verilecektir. Çalışmanın temelini oluşturan çağdaş tefsirler ve yazarları hakkında genel bilgiler verilecek, sonrasında Alak sûresi tanıtılacaktır. Müfessirlerin Alak sûresine dair yorumları deskriptif bir şekilde incelenerek aralarındaki farklılıklar analiz edilecektir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada sadece Alak sûresinin çağdaş tefsirlerde nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuş ve sûre bağlamından koparılmadan incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Bu alanda yapılan çalışmaların temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. İkincil kaynak olarak ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnet-i seniyyesidir, denilebilir. Bu çalışmada da ilk başvuru kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahih ve güvenilir hadislerinin bulunduğu kütüb-ü sitte kullanılacaktır.

Tez çalışmasında literatür taraması ve içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. Kavramsal ifadeler için klasik ve çağdaş sözlüklere müracaat edilecek, klasik eserler, makaleler ve sûreye dair yapılmış çalışmalar deskriptif bir yöntemle incelemeye tâbi tutulacaktır. Sûre hakkında genel bilgiler verilerek her bir âyet farklı müfessirlerin görüşleri ekseninde tek tek ele alınarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda çağdaş müfessirlerin tefsirlerinden ve Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an Yolu* tefsirinden faydalanılacaktır.

3.4. Verileri Toplama Süreci

Yapılan çalışmada ilk olarak tefsirin tarihî gelişim süreci ele alınarak, ilgili kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında seçilen müfessirler ve tefsirleri detaylı araştırılarak incelenmeye gayret edilecektir. Alak sûresine dair genel bilgiler verildikten sonra, müfessirlerin sûreye dair yaklaşımları tek tek ele alınarak deskriptif bir yöntemle incelenecek ve sonrasında ortaya çıkan yorumlar analiz edilerek sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi, Alak sûresinin çağdaş tefsirlerde nasıl yorumlandığı ekseninde gerçekleştirilmiştir. Klasik ve modern tefsirler, sahih hadis kaynakları, konuyla bağlantılı diğer sûreler incelenmiş ve Alak sûresinin çağdaş müfessirler tarafından nasıl yorumlandığına dair bilgiler analiz edilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Çağdaş Müfessirler ve Eserleri

Yapılan çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, bin dokuz yüzü yıllardan günümüze geçen süreçte yazılan tefsirlerden bazıları, kullandıkları metod farklılıklarına göre seçilmiş, çeşitli ekollere mensup olan müelliflerin hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgilendirmeler yapılmıştır.

4.1.1. Âişe Abdurrahman / Et-Tefsîrû'l-Beyânî li'l-Kur'ân'il-Kerîm

Arap dili ve edebiyatı profesörü, müfessir ve eğitimci. 1913 yılında Mısır'ın Dimyat kentinde dünyaya gelen Âişe Abdurrahman, “Bintü’ş-Şâtî” (sahil kızı) lakabıyla tanınmaktadır. Gençlik yıllarında çeşitli dergi ve gazetelerde dîni ve edebî yazılar kaleme alan Âişe Abdurrahman, yazılarını babasından gizlemek için, “Bintü’ş Şâtî” müstear ismini kullanmıştır (Fazlıoğlu, 2020, s. 57-59).

Âişe Abdurrahman, asistan olarak görev yaptığı üniversitede profesör olan Emîn el-Hûlî (ö. 1966) ile evlendikten sonra, eşinin teşvikiyle Kur'ân-ı Kerîm'in edebî tahliline yönelmiştir.

Pek çok alanda eserler vermiş olan Âişe Abdurrahman'ın en önemli çalışmalarını, Emîn el-Hûlî'nin dil bilimsel metodunu takip ettiği tefsir yazıları oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken hem klasik metinlere hem de modernist yaklaşımlara karşı eleştirel bir bakış açısı sergilemiştir.

Tefsir, hadis, dil ve edebiyat, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) aile fertleri gibi konularda birçok eser kaleme almıştır. Âişe Abdurrahman'ın yapılan çalışmaya konu olan eseri; *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'ân'il-Kerîm* (Mısır, 1962-1969-1970-1990) adlı tefsiridir. Dil bilimsel metotla yazılan tefsirde, özellikle bir âyette geçen

kelimenin, başka âyetlerde geçtiğinde kazandığı yan anlamlar üzerinde hassasiyetle durulduğu gözlemlenmektedir (Fazlıoğlu, 2020, s. 57-59).

Âişe Abdurrahman 1 Aralık 1998'de Mısır'da vefat etmiştir.

4.1.2. Bayraktar Bayraklı / Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri

Bayraktar Bayraklı 1947 yılında Rize'de dünyaya geldi. 1972 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü tamamladı.

1980 yılında *İslâm'da Eğitim* adlı teziyle öğretim görevlisi, 1982 yılında *Fârâbî'de Devlet Felsefesi* adlı teziyle doktor, 1983 yılında yardımcı doçent, 1986 yılında doçent ve 1993 yılında profesör oldu.

Farklı alanlarda çalışmaları bulunan Bayraktar Bayraklı'ya ait *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* isimli, yirmi bir ciltten oluşan tefsir, en kapsamlı ve geniş hacimli eseri kabul edilir.

Güncel sorunlara, çağın getirdiği ilmi birikimlerle çözüm aranmasının hem akla hem de Kur'an'a daha uygun olduğunu düşünen Bayraklı'ya göre; Şûra sûresinin 52. âyeti mucibince Kur'an hem ruh ve hem de nurdur. Canlı varlıklardaki ruh, neyi ifade ediyorsa, Kur'an-ı Kerîm de insanın yaşantısında aynı şeyleri ifade etmektedir. Nur yani aydınlatıcı olması yönüyle de Kur'an-ı Kerîm, insanlığın özünü ve ufkunu açan, genişleten bir ışık kaynağıdır (Bayraklı, 2007a, s. 63).

Bayraklı tefsir çalışmasında, geleneğin ne söylemiş olduğunu da göz ardı etmeyerek, çağın sorunlarına Kur'an-ı Kerîm'in nasıl çözümler sunduğunu yeni bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışmıştır. Yol gösterici bir ışık kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm'in insanlığın eğitim öğretim yöntemlerinin de temel yapı taşı olduğu üzerinde dururken, zaman zaman âyetlerdeki pedagojik yönü vurgulamayı da ihmal etmemiştir (Bayraklı, 2007a, s. 17-18).

4.1.3. Celal Yıldırım / İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri

1932 senesinde Muş'ta dünyaya gelen Celal Yıldırım farklı alanlarda çalışmalara sahiptir (Yıldırım, 1989, 70103). Mısır'da ve Türkiye'deki çeşitli

medreselerde on beş yıl İslâmi ilimler eğitimi almış olan Yıldırım, çeşitli il ve ilçelerde müftülük ve Diyanet bünyesindeki üst düzey kadrolarda görev yapmıştır.

Celal Yıldırım, tefsir başta olmak üzere, hadis, İslâm hukuku ve tasavvuf ve benzeri alanlarda birçok makale ve kitap yazmıştır. Eserlerinden bazıları; *İslâmiyette Nübüvvet Belirtileri ve Fitneler* (Aydın 1959), *Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul 1984), *Mezhep Sahibi Dört İmamın Menkıbeleri* (İzmir 1964), *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı* (Konya 1980) olarak sıralanabilir (Deniz, 2021, s. 7-8).

En önemli eserlerinden biri olan *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı çalışması 1985-1990 yılları arasında on dört cilt olarak yayımlanmıştır. Ağırlıklı olarak dirâyet tefsir metodunu kullanan müellif, tefsirin ana kaynakları olan Kur'an, sünnet, sahâbe ve tâbiîn kavli ile birlikte; Kitâb-ı Mukaddes nakillerini de Kur'an'a kıyas ederek ve kimi zaman eleştirel bir bakış açısıyla yorumlayarak tefsirinde kullanmıştır.

Celal Yıldırım, 2 Ağustos 2019 yılında İzmir'de vefat etmiştir.

4.1.4. Cemâleddin el-Kâsımî / Mehâsinü't-Te'vîl

Düşünce ve bilim insanı aynı zamanda müfessir olan Kâsımî'nin asıl adı, Muhammed Cemâleddin b. Muhammed Said b. Kâsım ed-Dımaşkî'dir

1866 yılında Suriye'nin Dımaşk kentinde dünyaya gelmiştir. Başta babası olmak üzere pek çok âlimden İslâmi ilimlerin hemen hepsine dair dersler almış ve çok genç yaşından itibaren medresede ders okutup, öğrenci yetiştirmeye başlamıştır.

Mezhepsel farklılıkların asılda değil, fer'î meselelerde olduğunu ve bunun da İslâm'ın dinamizmini ve gücünü gösterdiğini savunan Kâsımî, hurafe ve bid'atleri reddederek fikir özgürlüğünü savunmaktadır. Kâsımî'nin Ku'rân-ı Kerîm tefsir çalışması olan *Mehâsinü't-te'vîl*, on yedi ciltlik bir eser olup, Muhammed Fuad Abdulkâfi'nin (ö. 1968) tahkikiyle neşredilmiştir. (Kahire, 1957, Beyrut, 1978). Müellif, akıl ve naklin çatışmayacağını söyleyerek, böyle bir durum söz konusu olursa, naklin te'vil edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Turgut, 1993, s. 311-312).

Kâsımî, 19 Nisan 1914 yılında Şam'da vefat etmiştir.

4.1.5. DİB / Kur'an Yolu

Kur'an Yolu tefsirinin yazarları, 1998 yılında Diyanet İşleri Başkanlığınca görevlendirilen, İ. Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Mustafa Çağrııcı ve Hayrettin Karaman'dır. Müelliflerden Karaman ve Dönmez fıkıh alanında, Çağrııcı ahlak felsefesi alanında ve Gümüş Arap dili alanında uzman olup, görüldüğü üzere asıl alanları tefsir değildir.

4.1.5.1. Prof. Dr. Hayrettin Karaman

24 Şubat 1934 yılında Çorum'da dünyaya gelen Karaman, 1963 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra, iki yıl İmam Hatip Okulu'nda meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapmıştır. *Başlangıçtan Dördüncü Asra Kadar İslâm Hukukunda İctihat* konulu tezi ile, 1971 yılında fıkıh alanında öğretim görevlisi olmuştur. Yüksek İslâm enstitülerinin İlahiyat fakültelerine dönüşmesinin ardından, 1983 yılında fıkıh doktoru ve sonrasında profesör olarak bilim dünyasına hizmet etmiştir (http-1).

4.1.5.2. Prof. Dr. Mustafa Çağrııcı

1950 senesinde Sivas'ta dünyaya gelen Mustafa Çağrııcı, Kayseri'de hafızlığını tamamladıktan sonra, 1973 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Bir süre imam-hatiplik ve MEB bünyesinde öğretmen olarak görev yapmıştır.

Gazzalî'ye Göre İslâm Ahlâkı; Nazarî ve Amelî Olarak adlı teziyle 1980 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olan Çağrııcı, Yüksek İslâm Enstitü'nün 1982 yılında İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmesinin ardından, 1990'da doçent, 1996'da da profesör olmuştur.

Başlangıç aşamasından itibaren TDV İslâm Ansiklopedisi çalışmalarına önemli katkıları olan Çağrııcı, 172 madde veya madde bölümü telif etmiş ve pek çok maddenin de ilmi redaksiyonunu yapmıştır (http-2).

4.1.5.3. Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez

1951 yılında İzmir'in Ödemiş ilçesinde dünyaya gelen İbrahim Kafi Dönmez, 1974 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur.

İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve 8. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları başlıklı teziyle doktorasını tamamlayarak, 1986 yılında doçent ve 1992 yılında da profesör olmaya hak kazanmıştır.

TDV İslâm Ansiklopedisi'ne kuruluşundan itibaren müellif, redaktör ve fıkıh ilim heyeti başkanı olarak katkıda bulunmuş ve 29 madde veya madde bölümü telif etmiştir (http-3).

4.1.5.4. Prof. Dr. Sadrettin Gümüş

1945 yılında Erzurum'un Narman ilçesinde dünyaya gelen Gümüş, 1976 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur

Seyyid Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri adlı çalışmasıyla 1983 yılında doktor olmuş, 1989 yılında doçent, 1996 yılında da profesör unvanlarını almaya hak kazanmıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini îfa etmiştir (http-4).

Kur'an Yolu tefsirinin takdim kısmında Diyanet İşleri Başkanlığı, böyle bir tefsirin yazılış amacını şu şekilde ifade etmektedir;

“Kamuoyunun malumu olduğu üzere, toplumumuz muhtelif vesilelerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni bir Kur'an tefsiri hazırlaması talebini dile getirmekteydi. Başkanlığımız bu talepler muvacehesinde, uzun yıllardan beri benimsemiş olduğu, ülkemizin ilâhîyat alanındaki birikiminden azami ölçüde yararlanmak politikasının bir gereği olarak, 1998 yılı içerisinde Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş ve Prof. Dr. Mustafa Çağrırcı'dan oluşan bir komisyona, mushaf tertibine göre tefsir hazırlama görevi vermiştir. Komisyonun titiz çalışması sonucu hazırlanan ve bilâhare Din İşleri Yüksek Kurulu'nun tetkikinden geçen elimizdeki *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* isimli eser, bu şekilde ortaya çıkmıştır (DİB, 2014a, s. 10).”

Tefsirde genel olarak, dirâyet yöntemi kullanılarak, mushaf sıralamasına göre kaleme alındığı görülmektedir. Sadece ilim erbâbına yönelik değil, Kur'an'ı anlamak ve hayatına aktarmak isteyen herkes göz önünde bulundurularak yazılmıştır.

Yapılan çalışmada, sahih hadis kaynakları, genel tarih, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatını anlatan siyer kaynakları ve dinler tarihi gibi ilmî sahalardan

faydalanılmış ve İslâm'ın temel prensipleri ile çelişmeyecek şekilde, ilave bilgi mahiyetinde Kitâb-ı Mukaddes'ten de bazı aktarımlar yapılmıştır (DİB, 2014a, s. 50).

Kur'ân-ı Kerîm pek çok kişi tarafından Türkçe'ye çevrilerek yorumlanmıştır. Bu alanda yapılan her bir çalışma, günün şartları ve toplumun ihtiyaç duyduğu konular göz önünde bulundurularak, insanları Kur'an'la buluşturma ve daha fazla aydınlatma yolunda kat edilen önemli merhaleleri oluşturmuştur.

4.1.6. Ebü'l-A'lâ El-Mevdûdî / Tefhîmü'l-Kur'ân

25 Eylül 1903 tarihinde Hindistan'da, Haydarabad kentinin küçük bir ilçesinde dünyaya gelen Mevdûdî'ye, büyük dedesi Ebü'l-A'lâ'nın adı verilmiştir. Annesi Rukiye Begüm Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden Türk asıllı bir ailenin kızıdır. Gençlik yıllarından itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde editörlük ve yazarlık yapmış olan Mevdûdî, Pakistan'ın siyasi tarihinde de, vermiş olduğu mücadele ile önemli izler bırakmıştır.

Mevdûdî, tefsir, hadis, siyer, fıkıh, akâid ve siyaset gibi pek çok alanda, onlarca eser kaleme almıştır. *Tefhîmü'l-Kur'ân* (Pakistan 1942-1972) adlı tefsir çalışması, Tercümânu'l-Kur'an'da neşretmeye başladığı ve 1972'de tamamladığı tefsir yazılarından derlenerek hazırlanmıştır. Eser, Arapça, Türkçe, İngilizce gibi birçok dile çevrilmiştir. Eserinde, her sûreye bir giriş yazmış ve sûrenin iniş sebebinin, o dönemin genel şartlarını ve İslâm davetinin önüne çıkan güçlükleri ele almıştır (Ahmed, 2004, s. 432-437). Mevdûdî Kur'an tefsirini yazarken, özellikle genç neslin daha fazla istifade edebilmesi için sade ve akıcı bir dil kullanmaya özen göstermiş ve Urduca yazmış olduğu eserini en anlaşılır şekilde insanlığın hizmetine sunmaya gayret etmiştir. Tefsirindeki kitâbi bilgileri bizzat yerinde görmek ve eserine aktarmak amacıyla Kasım 1959'da Kur'an'da adı geçen topraklara, üç ay süren bir seyahat gerçekleştirmiş, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Filistin ve Kudüs'ü ziyaret etmiştir (Birişık, 2011, s. 15).

Daha önce yazılmış tefsirlerde olmayan bir yenilik yaparak, tefsirinde verdiği bazı bilgileri, krokiler, haritalar ve bazı arkeolojik argümanlarla desteklemiştir. Onun bu gayreti, tefsir tarihi açısından da, bir ilktir (Birişık, 2011, s. 16).

Mevdûdî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm ne için indirilmişse ve hangi hakikatleri ortaya koymayı hedefliyorsa, bunu idrak etmenin en iyi yolu, bu hakikatlerin hayata aktarılması ve uygulama zemini bulmasıyla mümkün olur. Kur'ân-ı Kerîm sadece medreselerde ya da rahat koltuklarda oturulup okunarak tam manasıyla anlaşılıp, hikmeti kavranmış olmaz. Zira Allah Resûlü (s.a.v) seneler süren risâleti boyunca yaşayan ve yürüyen bir Kur'an olmuş, toplumsal sorunlara Kur'ânî bir perspektifle ve ilâhî vahyin dinamizmi ile çözümler sunma gayretinde olmuştur (Mevdûdî, 1988a, s. 33-34).

Son olarak Mevdûdî hakkında söylenmeden geçilemeyecek bir gerçek de şudur ki; kendisi her ne kadar eleştirel bir bakış açısına sahip olsa da, hiçbir zaman sünneti reddederek Hz. Peygamber'in (s.a.v) konumunu zayıflatacak bir tavır içerisinde olmamış, aksine, yaşadığı dönemde bu faaliyetler içerisinde olan Kadıyânîlik ile mücadele etmiştir (Birışık, 2011, s. 18).

Mevdûdî 22 Eylül 1979'da New York'da vefat etmiş ve 26 Eylül 1979'da bir milyonu aşkın kişinin katıldığı cenaze namazının ardından Lahor'daki evinin bahçesine defnedilmiştir.

4.1.7. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır / Hak Dini Kur'an Dili

1878 yılında Antalya'nın Elmalı kasabasında dünyaya gelen Muhammed Hamdi'nin babası Burdur'un Gölhisar ilçesinde bağlı Yazır köyünden olduğundan dolayı, soyadı kanunu çıktıktan sonra Yazır soy ismini almıştır (Yavuz, 1995, s. 57-62).

İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurulan ilk meclise Antalya milletvekili olarak girmiştir. Medreselerin çeşitli bölümlerinde, fıkıh, usûl-i fıkıh, mantık ve hukuk dersleri vermiştir. Yeni kabul edilen yönetim şekli cumhuriyete geçildikten sonra, TBMM, Türkçe yazılmış Kur'ân-ı Kerim tefsiri hazırlanmasının lüzumunu ön görmüş ve bu görev Elmalılı Muhammed Hamdi'ye verilmiştir. Kırk sekiz yaşında yazmaya başladığı *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserini altmış yaşında tamamlamış ve eser Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1935-38 yılları arasında yayımlanmış, daha sonra da birçok baskısı yapılmıştır (Yavuz, 1995, s. 57-62).

Her ne kadar dirâyet tefsirleri içerisinde gösteriliyor olsa da, Elmalılı Muhammed Hamdi, tefsirini yazarken hem rivayet hem de dirâyet yöntemlerini bir arada kullanılmıştır. Taberî, Zemahşerî (ö. 538/1144), İsfahânî (ö. 5/11. yüzyılın ilk çeyreği), Râzî (ö. 606/1210), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Alûsî (ö. 1317/1899) gibi klasik dönem âlimlerinin çalışmalarından fazlaca faydalanırken, çağdaş bilimsel kaynaklardan da yararlanmayı ihmal etmemiştir (Okumuş, 2015a, s. 92-101).

Eserinde, Gazâlî'ye ait *Cevâhir'ül-Kur'ân ve mişkâtü'l-ensâr*'ından da faydalanan M.Hamdi Yazır'a göre;

“Yüce Allah'ın farklı iki türden âyetleri bulunur. Birincisi “yaratılış kitabı” ve “hilkat-ı âyât-ı-filiyye” denilen, kâinat ve yaratılış âyetleri denebilecek, Allah'ın var ettiği her şey. İkincisi ise Kur'ân-ı Kerîm'deki indirilmiş/inzâl olan sözlü âyetlerdir. Asıl mârifet, nâzil olan Kur'an âyetlerini, kâinat kitabıyla birlikte okuyup anlayabilmek ve rızâ-i ilâhîye mâtuf bir yaşam sürerek hayatı anlamlandırılabilme (Yazır, 2015a, s. 569).”

Çok mecbur kalmadıkça âyetleri zâhiri anlamları doğrultusunda yorumlamayı tercih eden Yazır, âyetlerin görünür manalarını açıklarken aşırı gitmek de, kapalı/gizli manalarını açıklamaya çalışırken aşırı gitmek kadar zararlıdır görüşünü savunmaktadır (Yazır, 2015b, s. 51).

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsir çalışması, felsefe alanında zengin içeriklere sahip oluşuyla da göz doldurmaktadır.

Felsefî konulara ve felsefeye büyük ilgi duyan merhum Elmalılı, bu merakının ilmî boyutunu, Fransız felsefe tarihçileri Paul Janet ve Gabriel Seailles tarafından yazılan, *Histoire De La Philosophie* adlı eseri, *Metâlib ve mezâhib* adıyla tercüme edip dilimize kazandırarak da göstermiştir (Yavuz, 1995, s. 60).

Bu nedenle Elmalılı'nın yaptığı tefsir çalışması zengin felsefi analizler içeren özelliğiyle dikkat çekmektedir. Çağdaşları içerisinde, tefsirinin rol model bir çalışma olmasının temel sebeplerinden biri, onun, bu felsefi birikimini tefsirine başarılı bir şekilde yansıtabilmiş olmasıdır (Okumuş, 2015, s. 94). Hatta Elmalılı'nın bu felsefi birikimine dikkat çekenler içerisinde, onu “felsefeci bir müfessir” olarak tanımlayanlar dahi olmuştur (Bolay, 1991, s. 127).

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın 27 Mayıs 1942'de vefatının ardından günümüze kadar geçen süreçte, yazmış olduğu tefsir üzerinde onlarca akademik çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda yer yer eleştirildiği noktalar

bulunsa da, genel olarak, bütün bir İslâmi kültürü, ilmî derinliği haiz bir şekilde Türkçe olarak yazması bile başlı başına takdire şâyan görülmüş ve âyetleri yorumlamadaki özgün yaklaşımları, yeni nesil Kur'an araştırmacılarının yolunu aydınlatmaya devam edegelmiştir (Albayrak, 1995, s. 173).

Elmalı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirine dair kısaca bilgilendirme yapılmasının ardından, eserinin mukaddime bölümünde bulunan münâcatının paylaşılması, Elmalı'nın eseri yazarken ki duygularının anlaşılması açısından önemi hâizdir.

“İlâhi! Hamdini sözüme sertaç ettim, zikrini kalbime mi'rac ettim, kitabını kendime minhâc ettim. Ben yoktum var ettin, varlığından haberdar ettin, aşkınla gönlümü bi-karar ettin. İnâyetine sığındım, kapına geldim, hidâyetine sığındım lütfuna geldim. kulluk edemedim, affına geldim. Şaşırtma beni, doğruyu söylet, neşeni duyur, hakikati öğret. Sen duyurmazsan ben duyamam, sen söyletmezsen ben söyleyemem, sen sevdirmezsen ben sevemem. Sevdin bize hep sevdiklerini. yerdin bize hep yerdiklerini, yar et bize erdirdiklerini. Sevdin habibini, kâinata sevdirdin, sevdin de hil'at-i risâleti giydirdin. Makam-ı İbrâhim'den, makam-ı Mahmûd'a erdirdin, server-i asfiya kıldın, hâtem-i enbiya kıldın, Muhammed Mustafa kıldın. Salât-u selam, tahiyât-u ikram, her türlü ihtiram ona, onun âline, ashabına, ailesine ve etbâna ya Rab! (Yazır, 2015b, s. 85).”

4.1.8. Edip Yüksel / Mesaj

1957 yılında Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesinde dünyaya gelen Edip Yüksel, Norşin medreselerinin ünlü hocası Sadrettin Yüksel'in oğlu ve 1979 yılında cuma namazı çıkışında şehit edilen Metin Yüksel'in ağabeyidir. (Yüksel, 2019, s. 25). Türkiye'de 1980 yılında yaşanan askeri darbenin ardından hapse girmiş ve bu süreçte, Kur'an'daki on dokuz mucizesi tezini ilk ortaya atan kişi olan Mısırlı Dr. Reşat Halife (ö. 1990) ile uzun süren mektuplaşmaları olmuştur. Bu sürecin sonunu Yüksel şu şekilde ifade etmektedir; “hayatımın en önemli olaylarından birini, 1 Temmuz 1986'da yaşadım. Amerika'daki Dr. Reşat Halife ile sürdürdüğüm mektuplu tartışmaların sonunda, nihâyet o gece dini yalnızca Allah'a has kılmaya karar verdim (Yüksel, 2019, s. 25).”

Sonraki yıllarda Amerika'nın Arizona eyaletine yerleşerek hukuk ve felsefe eğitimi alan Yüksel, *Mesaj* adını verdiği Kur'ân-ı Kerîm tercümesini 1989'da yazmaya başlamış ve 1990 yılında tamamlamıştır fakat eser dokuz yıl boyunca yayımlanmamıştır (Yüksel, 2019, s. 27).

Çalışmasında Kur'ân-ı Kerîm dışındaki bütün kaynakları reddederek, âyetleri kısa ve anlaşılır bir biçimde tercüme eden Yüksel, Kur'an âyetlerini yine Kur'ân-ı

Kerîm ile açıklamaya çalışmış ve sadece eserinin dipnotlarında kendi yorumlarına yer vermiştir.

“Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır. Biz cehennem görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve mü’minler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kafirler, ‘Allah örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi’ derler. İşte böyle, Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.” (Müddessir 74/30-31).

Edip Yüksel, yukarıda meâli verilen Müddessir sûresinin otuz ve otuz birinci âyetleri bağlamında, on dokuz sayısının Kutsal Kitabımızda geçen matematiksel mûcizesine, tam bir teslimiyetle iman etmiş ve çalışmasını da iman ettiği bu gerçeklik üzerine bina etmiştir. Allah Teâlâ’nın, “Zikri biz indirdik, elbette onu biz koruyacağız.” (Hicr 15/9) âyetinin, hakîm olan Kur’an’ın kıyamete kadar, on dokuz sayısının çarpanları tarafından ortaya konulan matematiksel bir kodlama sistemi tarafından korunduğunu ifade ettiğini söyleyen Yüksel, eserinde, öne sürmüş olduğu bu tezine dair birçok ispata yer vermektedir (Yüksel, 2019, s. 581). Bu matematiksel mûcize bağlamında, Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin tamamını incelemiş ve on dokuz sistematikliğini bozan Tevbe sûresi 128 ve 129. âyetlerin, “Andolsun size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü’minlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: ‘Allah bana yeter, O’ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O’na güvenip dayanırım; O büyük arşın sahibidir.’” (Tevbe 9/128-129). Kur’ân-ı Kerîm’in içeriğinde bulunmadığını iddia etmiştir (Yüksel, 2019 s. 581). *Mesaj* adlı eserinde de, Tevbe sûresini 127 âyet olarak tercüme etmiş ve 128-129. âyetleri, âyet numarası vermeden, italik yazılmış şekilde okuyucuya sunmuştur.

4.1.9. Hasan Basri Çantay / Kur’ân-ı Hâkîm ve Meâli Kerîm

1887 yılında Balıkesir’de dünyaya gelen Hasan Basri Çantay’ın babası Balıkesir tüccarlarından Çantayoğlu Halil Cenâbî Efendi, annesi Kepsutlu Hatice Hanım’dır. Babasının vefatı dolayısıyla bir süre ara vermek zorunda kaldığı eğitimine daha sonra devam etmiş, Arapça ve Farsça’sını geliştirirken bir yandan da edebiyat, hukuk ve felsefeyle iştigal etmiştir. Lise ve dengi okullarda, Türkçe, Arapça ve Edebiyat öğretmenliği yapmış, 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, Balıkesir bağımsız milletvekili olarak girmiştir. Aynı mecliste vekil olan Mehmet

Akif Ersoy ile yakın dost olmuş, kendisinden Arap edebiyatı öğrenmiştir (Işık, 1993a, s. 218-219).

Nasihat, Balıkesir ve Zafer-i Millî gazetelerinde yazılar yazmış, Yıldırım, Ses ve Karesi gazetelerini bizzat kendisi çıkarmıştır. Millî mücadele yıllarında halkın bilinçlenmesi ve örgütlenmesi konusunda çok büyük çaba göstermiş, vatan savunmasının emektarlarından olmuştur. Türkiye’de, 1950 yılından sonra başlayan kısmî demokratik ortamda İslâm dininin öğrenilmesi, öğretilmesi ve hayata geçirilmesi konusunda, gerek matbu yayınlar yoluyla, gerekse diğer faaliyetler aracılığıyla çok büyük gayretler sarf etmiştir (Işık, 1993a, s. 218-219).

1964 yılında İstanbul’da yaşamını yitiren Çantay, vasiyeti üzerine, yakın arkadaşı Akif’ Ersoy’un yanına, Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.

Eserleri; *Kur’an’ı Hâkîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul 1953), *Kırk Hadis ve Meâlleri* (İstanbul 1956-62), *Fıkh-ı ekber* (Ankara, 1954), *Akifnâme* (İstanbul, 1966), *The Straight Port of İslâm, Kara Günler ve İbret Levhaları* (İstanbul, 1964), *Zekâ Denemeleri* (Balıkesir, 1964), *Ülkü Edebiyatı* (Balıkesir, 1939), *Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl* (Ankara, 1922) (Özkan, 2012, s. 16).

Kur’ân-ı Hâkîm ve Meâl-i Kerîm adlı eseri Hasan Basri Çantay’ın en geniş hacimli eseri olup, İstanbul’da 1953 yılında üç cilt halinde basılmış ve daha sonra da birçok baskısı yapılmıştır (Işık, 1993a, s. 219). Eserinin ön sözünde, hem halkın hem de ilim erbabının okuyup faydalanabileceği bir Türkçe meâl çalışmasına olan ihtiyacı şu sözleri ile vurgulamaktadır;

“Görüyoruz ki elde halkın da münevverlerin de hep birden aradığı faideyi temin edecek izahlı bir meâli Kerim yoktur. Mevcutların da ya hem dili ve şivesi pürüzlü, hem gidişi münafık, iki yüzlü; ya görünüşte dili oldukça akık, fikri ve mezhebi sapık ya dil yanı şöyle böyle usta malı, teknik ve tetkik tarafı hatalı, ya dili çok zayıf, ilmi ve görünüşü bugünün ihtiyacına göre pek hafif yahut dili üzgün, ilmi seviyelerden cidden üstündür. Gerek bu noktaları gerek son zamanlarda Kitab-ı Mukaddes şirketlerinin bütün köylülerimize varıncaya kadar Türkçe incilleri ve benzerlerini yaymak sûretiyle hızlandırdıkları faaliyetleri göz önüne alarak, zevk ve istifade ile yorulmadan ve usanmadan okunabilecek bir izahlı meâl-i Kerim’in vücuduna kati ihtiyaç bulunduğunu takdir ve teslim etmemek mümkün değildir (Çantay, 2014a, s. 18).”

Hasan Basri Çantay, meâlini yazarken harfî tercüme metodunu kullanmış, fakat bunun yanı sıra açıklayıcı olması hasebiyle bol miktarda dipnot vermiştir. Eserinde yararlandığı kaynaklar; Zemahşerî, Râzi, Beyzavî, Celâleyn, Medârik ve Hazin tefsirleriyle, sahih hadis kitapları ve Arapça sözlükler olarak sıralanabilir.

Ayrıca çalışmasının birinci cildinin sonuna, tüm eseri kapsayan bir indeks de ilave edilmiştir (Işık, 1993a, s. 128-129).

Hasan Basri Çantay 'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı açıklamalı meâli bilimsel tefsir zâviyesinden tahlile tâbi tutulduğunda; ortaya din ilimleriyle fen bilimlerini, yaşadığı dönemin şartlarında ve gerek duyduğu ölçüde birleştirmeyi başarmış bir müslüman aydın portresi çıkmaktadır (Gördük, 2014, s. 67). İçinde bulunduğu dönemin şartları içerisinde çok büyük bir mücadele, azim ve gayret sonucu meydana getirdiği açıklamalı meâl-tefsir çalışması, Hasan Basri Çantay'ın her dâim minnetle yad edilmesine vesile olmuş ve o günden bugüne, toplumun her kesiminden Kur'ân-ı Kerîm'e gönül vermiş insanların yolunu aydınlatmaya devam edegelmiştir.

4.1.10. Mahmut Toptaş / Şifa Tefsiri

1947 yılında Karaman'ın Göçer köyünde dünyaya gelen Mahmut Toptaş, 1979 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Bir süre vâiz olarak görev yaptıktan sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı sınavı kazanarak Haseki eğitimini tamamlamış ve dönemin çok kıymetli hocaları olan, Halil Gönenç, Ahmet Muhtar Çınar ve Mehmet Savaş'tan, Arapça, tefsir, fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Rivayet ve dirâyet tefsirlerini tahlil ederek, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde eğitim gören pek çok öğrenciye haftalık tefsir dersleri düzenlemiş ve her kesimden insana hitap eden vaazlar vermiştir (Toptaş, 2008a, s. 13-14). Şifa tefsirini yazmaya nasıl ve neden başladığını, eserinin giriş bölümünde şu şekilde ifade etmektedir;

“İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinin bir kısmına dersler ve sohbetler yaptım. Derslere gelen emekli subay ve polislerle dostluklar kurduktan sonra, özelde Türkiye'nin genelde dünyanın şartlarını öğrenip, Kur'ân-ı Kerim'den çareler aramaya başladım.

Müslüman cemaatlerimizden elde ettiğim özellikler, resmi okullar ve resmi olmayan medreselerden aldığım bilgiler, Hakkâri'deki askerliğimden, Avrupa'daki işçiliğime kadar edindiğim tecrübeler, bana Türkiye ve dünya şartlarını öğretti. Kur'ân-ı Kerim de çarelerini öğretti (Toptaş, 2008a, s. 15).”

Mahmut Toptaş tefsirini, dört yıl boyunca çağın sorunlarına ve güncel olaylara ışık tutmak için yapmış olduğu tefsir sohbetlerinden derleyerek meydana getirmiştir. Bu bakımdan konferans şeklinde tefsir metodunun Türkiye'deki ilk, tefsir

literatüründe Muhammed Abduh'tan sonra ikinci temsilcisi olduğu söylenebilir (Toptaş, 2008a, s. 16).

Âyetleri tefsir ederken öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'den, sonrasında sahih hadislerden faydalanmış, ahkâm âyetleri açıklarken derin fikhî birikiminden yararlanmışır. Sûrelerin indiriliş sebepleri üzerinde durmuş ve günümüzde yaşanan olaylar perspektifinden bağlantılar kurarak açıklamalarda bulunmuştur.

Tefsirini kaleme alırken sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanan Toptaş, Kur'ân-ı Kerîm'in tüm coğrafyalara ve gönüllere "şifa" olarak indirilmiş olmasından esinlenerek, eserine *Şifa Tefsiri* adını vermiş, dünyada öncü ve söz söyleyebilen olmaları umuduyla tüm müslümanların hizmetine sunmuştur.

4.1.11. Mehmet Okuyan / Kur'an Meâl-Tefsir

Trabzon'da 1965 senesinde dünyaya gelen Mehmet Okuyan, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi'nden 1987 yılında mezun olmuştur.

Yirminci Asrın İlk Yarısındaki Türk Müfessirler isimli teziyle 1990 yılında yüksek lisansını, *Necmeddin Dâye ve Tasavvufî Tefsir* adlı çalışmasıyla da 1994 yılında doktorasını tamamlamıştır. Aynı yıl doçent ve 2002 yılında profesör olan Okuyan, halen Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir (http-5).

Kısa Sûrelerin Tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kur'an Sözlüğü gibi, Kur'ân-ı Kerîm üzerine pek çok çalışması bulunan Okuyan, kendisine niçin tefsir yazdığını soranlara cevaben; yazdıklarının kıyamet gününde kendisi için şahit olması temennisiyle eserini kaleme aldığını söylemiştir (http-5).

Mehmet Okuyan tefsirini yazarken, metod olarak öncelikle âyetleri Kur'an'la açıklamış, Peygamber'imizin (s.a.v) sahih hadisleri önderliğinde, âyetler arasında bağlantı kurmaya çalışmış, bunları yaparken de kendi kanaat ve yorumunu ortaya koymaktan imtina etmiştir.

4.1.12. Mehmet Said Şimşek / Hayat Kaynağı Kur'an

1951 yılında Mardin'de dünyaya gelen Mehmet Said Şimşek, Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra bir süre vaizlik ve İmam Hatip

Lisesi Meslek Dersleri öğretmenliği yapmıştır. *el-Cahız ve Eserlerindeki Kur'an ve Tefsiri'ne Ait Görüşleri* adlı çalışmasıyla 1984 yılında doktor unvanını alan Şimşek, 1987 yılında doçent, 1994 yılında da profesör olmuştur (Şimşek, 2016a, s. 1).

Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri adlı çalışmasını on yılı aşkın bir sürede tamamlayan Mehmet Said Şimşek'in eseri, 2012 yılında beş cilt olarak yayımlanmıştır. Çalışmasında hem geleneksel tefsir literatüründen hem de çağdaş müfessirlerin eserlerinden faydalanan Şimşek, eserinden istifade edenlerin çok zamanını almamak ve detaylarda boğulmalarına engel olmak için; çok fazla kaynak ismi zikretmekten, kelâmi bilgilerden ve isrâiliyattan kaçınmıştır (Şimşek, 2016a, s. 58). Âyetleri mushaf sırasına göre tefsir eden müellif, sebep-i nüzûl bilgisine ve zaman zaman âyetler arası münasebetlere de yer vermiştir.

Eserinde sade ve anlaşılır olmaya gayret gösteren yazar, günümüz insanının meşguliyetlerini gözönünde bulundurarak, uzun uzun detay vermekten kaçınmış, akademik bir üsluptan ziyade genel okuyucu kitlesine hitap eden bir dil kullanmaya özen göstermiştir (Karataş, 2012, s. 121-152).

Âyetleri yorumlarken öncelikle Kur'an ayetlerini yine Kur'an'dan ayetlerle açıklamış sonrasında sıhhatli hadisler, sahâbe kavli ve az da olsa İncil ve Tevrat'tan edindiği bilgileri kullanmıştır. Şimşek, bilimsel tefsir adı altında, âyetlerin bağlamından koparılarak zorlama te'villere tâbi tutulmasını doğru bulmamıştır.

4.1.13. Mehmet Zeki Duman / Beyânü'l-Hak

1952 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesinde dünyaya gelen Mehmet Zeki Duman, 1969 yılında Kayseri İmam Hatip Lisesi'nden, 1973 yılında da Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olmadan önce, kısa bir süre İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenliği yapmıştır. 1984 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tefsir alanında doktor, 1987 yılında doçent ve 1993 yılında profesör unvanlarını almıştır. Mehmet Zeki Duman, Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmekte olduğu sırada, elim bir trafik kazası sonucu 10 Temmuz 2013 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur (Duman, 2020, s.5).

Mehmet Zeki Duman, gerek yazdığı pek çok makale, bildiri ve kitapla, gerekse müstakil bir tefsir kaleme almış olmasıyla, alana çok büyük bir katkı sağlamış, literatüre pek çok özgün eser kazandırmıştır. *Beyân'ül-Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de Âdâb-ı Muâşeret, Beş Sûrenin Tefsiri, Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar* gibi eserlerinde toplumsal konulara da eğildiği görülen Duman, bir yandan insanları Kur'an'la buluştururken, bir yandan da Kitaba ve Allah Resûlü'nün (s.a.v) sünnetine uygun bir yaşam nasıl sağlanır, bunu hayatında yaşayarak göstermenin gayreti içerisinde olmuştur. (Kaya, 2021, s. 647-679).

Mehmet Zeki Duman'ın *Beyân'ül-Hak* adını verdiği tefsiri, ilki 2006 yılında olmak üzere, 2008, 2016 ve 2020 yıllarında, iki cilt olarak basılmıştır.

Her kesimden okuyanın kolaylıkla anlayabilmesi ve özellikle gençler için Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasını en ideal seviyeye ulaştırabilme çabasıyla yazılmış olan eser, klasik tefsirlerin aksine, nüzûl sırası esas alınarak yazılmıştır. Genellikle âyetler âyetle tefsir edilmiş, güvenilir olmayan rivayetlerden kaçınılmıştır. Ayrıca âyetin lafzına, metin içi ve metin dışı bağlamına uymayan, Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğüne ters düşen hadisler kullanılmamıştır (Yaşar, 2012, s. 206).

Mehmet Zeki Duman tefsirinde, klasik dönem ve çağdaş dönemde yazılmış pek çok tefsirden ve bazı meâllerden faydalanmıştır. Eserde, Arap lisanı ve çağın gerekleri hususuna yoğunlaşmış, modern bilime aykırı bilgilerden uzak durmaya özen gösterilmiştir. Bu minvalde geleneksel tefsirlerde sadece dil bazında, kelime tercümesi şeklinde verilen bazı manalar, çağdaş bilimin verileri ışığında değerlendirilerek yorumlanmış ve okuyucuya bu şekilde sunulmuştur. Örneğin, geçmiş tefsirlerde, sadece sözlük anlamı üzerinden mana verilen “alak” kelimesi için, “rahme tutunan”, “nutfe” kelimesi için, “sperm” ve “nutfe-i-emşâc” için, “zigot”, ifadeleri kullanılmıştır (Kaya, 2021, s. 679).

Ayrıca, *Beyân'ül-Hak* tefsirinde, her sûrenin tefsirinden önce o sûrenin meâli, tarihi ve kültürel arka planı ve varsa sebab-i nüzûlü hakkında bilgi verilmiştir (Duman, 2020, s. 15).

4.1.14. Muhammed Âbid el-Câbirî / Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm

Muhammed Âbid el-Câbirî, 27 Aralık 1935 yılında Fas'ın Fecic şehrinde doğmuştur. Ana dili Berberîce olan Câbirî, öğrenim hayatı boyunca iyi derece Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Üniversite eğitimini 1962 yılında Rabat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamlamış, sonrasında kısa bir süre öğretmenlik yapmıştır. 1967 yılına kadar çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazan Câbirî, aynı yıl Rabat Üniversitesi'nde asistan olmuş, *Men heciyyetül'l-kitâbatî't-tahiriyyeti'l-Mağribiyye* adlı teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. Akademik anlamda alanında hızla ilerleyen Câbirî, 1970 yılında *el-Asabiyye ve'd-devle; Meâlin-nazariyye halduniyye fi't-tarihi'l-İslâmî* isimli teziyle, Fas'ta felsefe alanında doktora derecesi alan ilk bilim insanı olmuştur. Felsefe, İslâm düşünce ve kültür hayatına dair pek çok araştırma ve esere imza atan Câbirî, 3 Mayıs 2010 tarihinde Kazablanka'da vefat etmiştir (Coşkun, 2016, s. 235-238).

İslâm düşünce sistemi ve İslâm kültür anlayışı üzerine çokça kafa yoran ve bu konularda çeşitli analizler yaparak, eleştiri ve önerilerde bulunan Câbirî, hem ulusal hem de uluslararası bir şöhrete sahip olmuştur. Bu bağlamda UNESCO- Bağdat Arap kültürü ödülü, Mağrip Kültür ödülü, UNESCO-MBI'nın Arap Dünyası Fikir Araştırmaları ödülü, Beyrut Arap Düşünce Kurumu'nun Ruvvad ödülü, UNESCO İbn-i Sîna ödülü, Berlin İbn Rüşd Özgür Düşünce Derneği ödülü gibi birçok ödüle layık görülmüştür (Coşkun, 2016, s. 235-238).

Arap aklının eleştirisine dair seri halinde eserler kaleme alan Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla Kur'ân-ı Kerîm'e dair görüşlerini ve Kur'an ilimlerini içeren bir eser ve sûrelerin iniş sırasını ve peygamberliğin devamı sürecinde yaşanan olayları esas alan, *Fehmü'l-Kur'ân* adında üç ciltten oluşan özgün bir tefsir de yazmıştır. Bu kıymetli eseri Muhammed Coşkun, 2013 yılında, *Fehmü'l-Kur'ân; Nüzûl Sırasına Göre Hikmetli Kur'an'ın Anlaşılır Tefsiri* adıyla tercüme etmiştir. (Coşkun. 2016, s. 236). Câbirî, ömrünün sonuna dek gerek yazma faaliyetlerine gerekse yapmış olduğu tercüme faaliyetlerine devam etmiştir. Eserleri; Türkçe, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Japonca, Kürtçe, Malayca ve Portekizce'ye çevrilmiştir (Uzun, 2013, s. 15).

Câbirî üç cilt olarak kaleme aldığı ve gereksiz uzatmalardan kaçındığı *Fehmü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, geleneksel kaynaklardan; Mukâtil bin Süleyman'

dan, Taberî' den, Zemahşerî'den, Râzî'den, Kurtubî'den (ö. 671/1273), Süyûti'den, Vâhidî'den (ö. 468/1076) ve İbn-i Âşûr'dan (ö. 1393/1973) faydalanmıştır. İslâm Tarihi alanında ise İbn İshak (ö. 151/768), İbn Hişam (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845), Vâkîdî (ö. 207/823), Ezrâkî (ö. 250/864), Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) ve Kelbî'den (ö. 146/763) alıntılar yapmış, bunların yanı sıra filozof müfessir, kendi eserlerine de atıfta bulunmuştur. Çağdaş araştırmacılardan ise, Muhammed Takıyyüddin el-Hilâlî (ö. 1407/1987), ve Abdurrahman Bedevî (ö. 1422/2002) gibi isimlerden bilgiler aktarmıştır. Felsefî tefsir olması hasebiyle, pek çok müslüman filozofun eserlerinden de faydalanmıştır.

Müellifin tefsirdeki metodu, *Kur'an'a Giriş* adlı eserindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Câbirî'ye göre; kutsal mesajı, kendisine de bizlere de çağdaş hale getirmenin yolu, Kur'an âyetlerini yine âyetlerle açıklama ilkesine dayanmaktadır. Tefsire dair rivayetlerin sıhhatini ise onları Kur'an'a arz ederek belirlemeye çalıştığını söyleyen müellif bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Şayet metin, nicelik ve tarih alanına aitse, onu indiriliş sırası usulüne göre biz açıklamaya çalışırız. Şayet bu alanların dışında fizik ötesi bir alana aitse, o takdirde konuyu Kur'an insicamı bağlamında ve “Kur'an'ın bir kısmı bir kısmını açıklar” esasınca değerlendiririz. Bu durumda kararı veren zaman yahut tarih değil, Şari'in kastıdır (Câbirî, 2010, s. 10).”

Buradan da anlaşılacağı üzere müellifin tefsirini, âyetlerin içeriğine, âyetler arası bağlama ve âyetlerin tarihî arka planına dayandırdığı görülmektedir.

Câbirî, her sûrenin tefsirinde, farklı içerikleri anlatan küçük başlıklar kullanmıştır. Takdim kısmında, sûreye başlangıç meyanında kısa bilgiler vermiş, hevâmîş kısmında, sayfaların sonuna bazı âyetlerle ilgili yorumlar ve kısa anekdotlar eklemiştir ve talik kısmında da sûrenin ele aldığı önemli konulardan bahsederek kendi yorumlarına yer vermiştir (Okumuş, 2009b, s. 177-182).

Felsefeye ve felsefî eserlere olan merakıyla tanınan Câbirî, bu birikimini, felsefî tefsir denebilecek özgün bir Kur'ân-ı Kerîm tefsiri kaleme alarak ortaya koymuştur.

4.1.15. Muhammed Ali es-Sâbûnî / Safvetü't-Tefâsîr

Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1930 yılında Suriye'nin Halep şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi sabun ticareti ile meşgul olduğu için kendisine bu soy isim

verilmiştir. Babası Halep'te tanınmış ve saygıdeğer bir âlim olan Sâbûnî de küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmeye gayret etmiştir (Demir, 2012, s. 13). Sâbûnî ilkokulun ardından ticaret okuluna gitmiş, buradan sonra da ülkemizdeki imam hatip okulları benzeri, dinî ve pozitif bilimleri bir arada veren Hüsreviyye İlahiyat Lisesi'ni derece ile tamamlamıştır (Solmaz, 2014, s. 34). 1952 yılında Ezher Üniversitesi'nden en iyi derece ile mezun olmuş, 1954 yılında İslâm Hukuku alanında yüksek lisansını tamamlayarak Suriye'ye dönmüştür. Burada bir süre çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Sâbûnî, (Karaoğlan, 2011, s. 152) daha sonra Suudi Arabistan Melik Abdülaziz Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak atanmıştır. 1962 yılından itibaren de Mekke'deki Ümmü'l Kura Üniversitesi'nde göreve başlamış, yirmi beş yıla yakın bir süre burada hocalık yapmış ve pek çok talebe, âlim yetiştirmiştir (Demir, 2012, s. 14). Vaktinin çoğunu okumaya yazmaya ve ilmi mülahazalara ayıran Sâbûnî, günde iki kez hafızlığını tekrar etmeyi, olağandışı bir durum olmadığı sürece ihmal etmemiştir. Tefsir ilminin yanı sıra, İslâm hukuku, hadis, kelim ve tasavvuf gibi İlim dallarında da pek çok eser telif etmiş ve tercüme yapmıştır (Demir, 2012, s.12). Eserlerini genellikle Arapça olarak yazmış ve bunlar Türkçe, Malayca ve Urduca gibi birçok dile çevrilmiştir (Özüçalışır, 2011, s. 5).

Sâbûnî, çağdaş bir tefsir âlimi olması dolayısıyla, yazılı eserlerinin yanı sıra pek çok radyo, televizyon ve internet yayınları da mevcuttur. Televizyonda yapmış olduğu tefsir okumaları dersleri yaklaşık 600 bölümden oluşmaktadır (Demir, 2012, s.18).

İslâm dünyasında Sâbûnî'nin eserleri içerisinde en önemli görülen *Safvetü't-tefâsîr* adlı tefsir çalışmasıdır. Müellif, üç ciltten oluşan eserinde bütün Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmiştir. Bu eser Türkçe, İngilizce Rusça, Pakistan dili, Urduca ve Endonezya dili gibi birçok dile çevrilmiştir (Sâbûnî, 1995a, s.12).

Tefsirini Arapça olarak kaleme alan Sâbûnî 1973 yılında Mekke'de yazmaya başlamış ve yine Mekke'de 1978 yılında tamamlamıştır (Demir, 2012, s. 6). Tefsirinde, Vâhidî, Taberî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî, Beyzavî, İbn-i Kesîr, Celâleddin Mahallî, Süyûtî, Ebüssuûd Efendi gibi önemli âlimlerin bilgilerinden istifade etmiş ve kendi yorumuyla harmanlayarak eserine aktarmıştır. Çalışmanın redaksiyonu Mehmet Akif Aydın tarafından yapılmış ve Emin Saraç Hoca tarafından incelenip basılmıştır (Solmaz, 2014, s. 44). Öğrencilerin ve akademik camiaya dahil olmayan insanların da kolaylıkla okuyup anlayabileceği, akıcı ve anlaşılır bir üslupla

yazılmış olan *Safvetü't-tefâsîr*, gerçekten adı gibi “tefsirlerin özü” mahiyetinde faydalı ve eser olmuştur. Ülkemizde de yoğun ilgi görmesi üzerine, Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz hocalar tarafından yedi cilt olarak tercüme edilmiş ve dilimize kazandırılmıştır (Sâbûnî, 1995a, s. 16).

Müellif eserini yazarken, öncelikle sûrelerin iniş amaçları ve niçin bu adla anıldıkları üzerinde durmuş, daha sonra garip denilebilecek kelimeleri açıklamış, âyetler arasındaki münasebet ve sebebi nüzûl bilgilerini verdikten sonra âyetleri tefsir etmeye başlamıştır. Niçin böyle bir tefsir yazma ihtiyacı duyduğunu şu şekilde dile getirmiştir;

“Tefsir ilmi hâlâ engin bir denizdir. Onun kıymetli hazinelerini çıkarmak, parlak hükümlerini ve esrarını ortaya koymak için onun derinliklerine dalabilecek kişilere ihtiyaç vardır. Âlimler, hâlâ onun kıyısında dolaşmakta, onun saf suyundan azar azar içmekte, fakat kanamamaktadırlar. İzzet sahibi Yüce Allah’ın kelâmını kimin ilmi kuşatabilir? Kimin ilmi onun sırlarını, inceliklerini ve i’câzını idrak edebilir! Kim o ilmi bitirdiğini veya onda kemâl derecesine ulaştığını iddia edebilir! (Sâbûnî, 1995a, s. 20).”

Türkiye’yi çok seven ve yazları Yalova’daki evinde ikamet eden Sâbûnî 19 Mart 2021 tarihinde burada vefat etmiştir.

4.1.16. Muhammed İzzet Derveze / Tefsîrü'l-Hadîs

21 Haziran 1888’de Filistin’in Nablus şehrinde dünyaya gelen Derveze, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. 1906- 1918 yılları arasında Suriye’de farklı kademelerde memurluk yapmış, 1922-1927 yılları arasında da eğitim alanında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1936 yılında İngilizler’e karşı başlatılan Filistin direniş hareketine katıldığı gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmış ve Filistin’de ikamet etmesi yasaklanmıştır (Kurşun, 1994, s. 187-188).

Filistin direniş hareketine büyük destek veren Derveze bu davranışları nedeniyle 1939 yılında Şam’da Fransız mahkemesi tarafından tutuklanmıştır. Yaklaşık bir buçuk yıllık tutukluluğu süresince hafızlığını tamamlamış ve eserlerinden bazılarını da yine hapisanede yazmıştır. 1940 yılında Suriye’nin İngiliz işgaline uğraması üzerine Türkiye’ye kaçmış fakat ülkeye izinsiz giriş yaptığı için tutuklanarak Manisa hapisanesine konulmuştur. Derveze on iki ciltlik tefsir eseri başta olmak üzere birçok eserini de bu cezaevinde kaleme almıştır. 1945 yılında tekrar Suriye’ye dönen Derveze 26 Temmuz 1984 yılında Şam’da vefat etmiştir (Kurşun, 1994, s. 187-188).

Yazma serüvenine gazetede köşe yazarı olarak başlayan Derveze'nin, basılmış elliye yakın eseri, çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış birçok makalesi bulunmaktadır (Demir, 2006, s. 32).

Derveze'nin yazdığı *Tefsîriü'l-hadîs (Çağdaş Tefsir)*, Kur'ân-ı Kerîm'e dair yapmış olduğu çalışmaların sonucusudur. Bu çalışmaların ilki; *Asr'un-nebî ve bi'yetuhû kable'l-bi'set*, ikincisi, Kur'an'dan derlenen *Sîretü'r-Resûl* ve üçüncüsü de *Nazmu'l-Kur'ân ve düstüruhû fi şûûni'l-hayat* adlı eserleridir (Okumuş, 2009c, s. 24). Derveze çağdaş müfessirler arasında, nuzûl sırasına göre yani kronolojik tefsir yazma geleneğini ilk başlatan kişi olarak görülebilir.

Çağdaş müfessirlerin bir çoğunda olduğu gibi, Derveze'nin de böyle bir çalışma yapmaktaki amacı; akademik dünyadan olmayan her Kur'ân-ı Kerîm muhatabının ve özellikle gençlerin gereksiz detaylardan arındırılmış, sade ve anlaşılır bir dille yazılmış Kur'ân-ı Kerîm tefsirlerine duydukları ihtiyacı gözlemlemiş ve bu konuda harekete geçmiş olmasıdır, denebilir.

Derveze tefsirini yazarken ayrıntılardan uzak durmuş, âyetler arası münasebetlere değinmiş ve belirli tarihsel olayları âyetlerin nüzûl şartları ile mukayese ederek tartışmıştır. Genel olarak dirâyet tefsirlerini rivayet tefsirlerine tercih ettiği gözlenen müellif daha çok yorum ağırlıklı çalışmıştır. (Demir, 2006, s.198). Ayrıca tefsirinde muhkem-müteşâbih, vahiy, cinler ve melekler gibi görünmeyen varlıklar bir takım kozmolojik olaylar, Allah'ın sıfatları ve ahirete dair konularla ilgili bilgiler de verilmektedir (Ferid, 1993, s. 461).

Derveze'nin eseri 1961-1963 yıllarında Şam'da ilk kez basılmıştır. Bu özgün eser Türkiye'de 1998 yılında; Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Boydaş ve Ramazan Yıldırım'dan oluşan bir kurul tarafından İstanbul'da yedi cilt olarak basılmıştır (Demir, 2006, s. 25).

4.1.17. Muhammed Esed / Kur'an Mesajı

Muhammed Esed, (Leopold Weiss), 1900 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Lvov kentinde, yani bugünkü Ukrayna'da, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bir aile geleneği olarak İbrâni dilini ve kültürünü

öğrenmiştir. Yaklaşık iki yıl felsefe ve sanat tarihi okuyan Esed, daha sonra gazeteciliğe başlayarak Ortadoğu'daki birçok ülkeyi gezip görme imkânı bulmuştur (Kahraman, 2005, s. 526-527). Muhammed Esed son Kahire seyahati sırasında Muhammed Abduh'un öğrencilerinden, Mustafa el-Merâği (ö. 1952) ile tanışmış ve Ezher Üniversitesi'nde Arapça öğrenmiştir. 1926 yılında eşiyle birlikte İslâmiyeti kabul ederek müslüman olan Leopold Weiss, Muhammed Esed adını almıştır. Daha sonra Hindistan'a geçmiş ve burada Muhammed İkbal (ö. 1938) ve Muhammed Ali Cinnah (ö. 1948) ile samimi ilişkiler kurmuştur. Bir süre Pakistan'da ilmi ve siyasi çalışmalarına devam eden Esed, yaklaşık çeyrek asır batıdan ayrı düştükten sonra Amerika'ya dönmüştür. Ömrünün son yıllarını, İsviçre, Portekiz, Fas ve İspanya'da ilmi çalışmalarla geçiren Esed, 20 Şubat 1922'de, Granada'da hayata gözlerini yummuştur (Kahraman, 2005, s. 526-527). Muhammed Esed'in yazmış olduğu pek çok eser arasında, kendi otobiyografisi olarak adlandırılabilen *Mekke'ye Giden Yol* son derece önemli bir yere sahiptir. Eser, Esed'in 1932 yılında Arabistan çöllerine yapmış olduğu yolculuktan, İstanbul'a kadar süren seyahatlerini ve İslâmiyetle tanışmasının hayatını nasıl değiştirdiğini anlatan bir nevi Esed'in biyografisidir. Birçok dile tercüme edilerek, pek çok kişinin müslüman olmasına vesile olan eser, Türkiye'de de iki kez çevrilmiştir. (Esed, 1999, s. 10) Muhammed Esed'in en önemli eseri olarak gördüğü yazmış olduğu meâl-tefsir çalışması, *The Message of The Qur'an/Kur'an Mesajı* adlı çalışmasıdır. *Kur'an Mesajı* tefsiri akademik ve ilmî manada büyük yankı uyandırmış, Esed'in klasik Arapçaya olan hâkimiyeti okuyanları büyük ölçüde etkilemiştir (Kahraman, 2005, s. 527).

Esed, tefsir eserini kaleme alırken şu üç ilkeyi gözönünde bulundurmuştur. Birincisi, âyetlerdeki kelimelerin ve farklı ifadelerin Yüce Kitabımızın indirildiği tarih dilimindeki anlamlarını baz almak ve bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan âyet-i kerimeleri, daha sonra elde ettikleri ıstılahi manalarıyla düşünmemek, bir diğeri, Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevası mûcize bir kelâmullah olarak bilindiğini her zaman akılda tutmak ve üçüncüsü de Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini yine Kur'ân-ı Kerîm'le tefsir edip, açıklamaktır (Kahraman, 2005, s. 527).

Daha çok çağdaş Batı dünyasını İslâmla buluşturup tanıştırmak amacıyla yazılmış olan *Kur'an Mesajı* tefsiri, İslâm dünyasındaki ilim adamları tarafından zaman zaman ağır eleştirilere maruz kalmış olsa da Muhammed Esed, fasih Arapçası

ve Arap coğrafyalarında uzun yıllar geçirmiş olmasının kazandırdığı tecrübeyle tefsir literatürüne özgün ve önemli bir eser kazandırmıştır.

4.1.18. Mustafa Öztürk / Kur'ân-ı Kerîm Meâli

Mustafa Öztürk, 8 Kasım 1965 yılında Giresun'un Keşap ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1983'te Giresun İmam-Hatip Lisesi'nden, 1987'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1998 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı'nda *Muvaffakuddîn el-Kevâşî: Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* adlı teziyle yüksek lisansını tamamlamış, yine aynı üniversitede, 2002 yılında *Tefsirde Bâtînlilik ve Bâtînî Te'vil Geleneği* isimli teziyle de doktorasını bitirmiştir. Doktora çalışması *Kur'an'ın Aşırı Yorumu* adıyla kitaplaştırılarak yayımlanmıştır. Öztürk, 2003 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim dalında yardımcı doçent, 2005 yılında *Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu, Ebû Müslim el-İşfahânî Örneği* isimli çalışmasıyla doçent ve 2011 yılında da profesör olmuştur (Öztürk, 2021, s. 3).

Mustafa Öztürk, 2020 yılının Aralık ayında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevinden emekli olarak yurt dışına yerleşmiştir. Öztürk, yazmış olduğu pek çok makale, çeviri ve kitapla tefsir literatürüne büyük katkılar sunmuş bir ilim adamı olmuştur. Daha çok tarihselci görüşleriyle ön plana çıkan Öztürk'ün zaman zaman yazılı ve görsel medyada tepkilere neden olan bazı çıkışları olmuş, farklı analizlerini medyanın çarpıtmasından ve insanların kendisini ısrarla anlamak istemeyişinden muzdarip olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri adıyla kaleme aldığı meâl tefsir çalışması birçok kimse tarafından ağır eleştirilere maruz kalırken, olumlu görüş belirten ve alanda son derece özgün, anlaşılır bir eser olduğunu savunanların sayısı da oldukça fazladır.

Meâl tefsir çalışmasının hazırlanmasında kaynak olarak kullanılan klasik dönem ve çağdaş dönem tefsir eserleriyle birlikte, Muhammed Esed'in, *Kur'an Mesajı*, Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* ve Mevlâna Muhammed Ali'nin *The Holly Qur'an (Kutsal Kur'an)* adlı meâl tefsir eserlerinden faydalanılmıştır (Durmuş, 2010, s. 85).

Mustafa Öztürk, bu meâlin temel iddialarından birinin şu olduğunu ifade eder;

“Kimi âyetlerin çevirisinde “ezber bozucu” denebilecek türden birçok anlam ve yorumla karşılaşılacaktır. Ancak altını çizerek belirtmek isteriz ki, ezber bozucu, nitelikteki anlam takdirlerimizin tümü klasik tefsir geleneğinden tedarik edilmiştir. Daha açıkçası bu meâlde klasik tefsir literatüründe karşılığı olmayan hiçbir anlam ve yorum mevcut değildir (Öztürk, 2021, s. 5).”

Mustafa Öztürk bu ifadeleriyle aslında bir nevi, âyetlere bakış açısı ve yorumlarının aşırı bulunmasına karşı bir savunma mekanizması olarak, geleneğin dışında, klasik tefsirlerde söylenmiş sözlerin ve yapılmış yorumların çok da ötesinde bir şey söylemediğini ifade etmiş olmaktadır.

4.1.19. Yaşar Nuri Öztürk / Kur’ân-ı Kerîm Meâli

Yaşar Nuri Öztürk, 5 Şubat 1951 yılında Bayburt’ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından olarak dokuz yaşında hafız olmuştur. On yıllık geleneksel medrese eğitimi ardından, İstanbul Üniversitesi’nde hukuk ve ilâhiyat eğitimi alan Öztürk, yaklaşık on iki yıl imamlık ve vâzlik görevlerinde bulunduktan sonra, tekrar üniversiteye dönerek İslâm Felsefesi alanında doktorasını tamamlamıştır. 1986 yılında doçent olan Öztürk, akademik çalışmaları için pek çok ülkeyi dolaşmış, ayrıca Fransa’da ve New York’ta çeşitli üniversitelerde kendi alanında dersler okutmuştur. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi’nde kurulan İlâhiyat Fakültesi’ne kurucu dekan olarak atanan Öztürk, 1993-2002 yılları arasında bu görevi yürütmüştür.

Alanında kitap, makale, çeviri gibi pek çok esere imza atan Öztürk’ün eserleri, Arapça Farsça, İngilizce ve Fransızca olarak da yayımlanmıştır. İlk kez Elmalılı Hamdi Yazır tarafından dilimize çevrilen Kutsal Kitabımızın, yorum katılmamış ikinci Türkçe çevirisini yayımlayan Öztürk’ün, Kur’ân-ı Kerîm Meâli adlı eseri 1993-2011 yılları arasında üç yüzü aşkın baskı yaparak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en çok baskı yapan Kur’ân-ı Kerîm meâli olmuştur.

Yaşar Nuri Öztürk, 22 Haziran 2016 yılında, mide kanseri nedeniyle hayatını kaybetmiştir (<http-6>).

4.1.20. Salih Akdemir / Son Çağrı Kur'an

Salih Akdemir, 29 Ocak 1950 yılında Elazığ'da dünyaya gelmiştir. Lisans eğitimini 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlayan Akdemir, Yüksek lisans ve birinci doktorasını Paris'te, ikinci doktorasını 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bitirmiştir. Ankara Üniversitesi'nde uzun yıllar tefsir alanında öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır.

Müfessir olmasının yanı sıra aynı zamanda filoloji uzmanı olan Salih Akdemir; Almanca, Akkadça, Arapça, İbrânice, Aramice, Latince, Klasik Yunanca, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Boşnakça ve İngilizce bilmektedir.

Salih Akdemir'in en önemli araştırma alanlarından biri, "vahye dayalı dinlerin aşkın birliği"dir. Dinlerin ezoterik yönleriyle de ilgilenen Akdemir, farklı dinlerin kutsal metinlerini inceleyerek, ruhsallık olgusunun evrenselliği üzerinde durmakta ve dinin şekli boyutunun modern insanın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğini vurgulamaktadır ([http-7](http://7)).

Salih Akdemir'in yoğun ilmi çalışmaları arasında en önemlisi diyebileceğimiz eseri *Son Çağrı Kur'an* isimli Türkçe Kur'an-ı Kerim çevirisidir. Akdemir, eserini 1999 yılında kaleme almaya başlamış ve yaklaşık dört yıllık bir sürede tamamlamıştır. Meâline geniş bir mukaddime ile başlayan müellif, tefsirlerdeki çeviri ve dil problemleri, Kur'an'ın anlaşılmasında önceki vahiylerin konumu ve değeri, Sami dil ailesi gibi konular üzerinde durmuştur (Ethem, 2017, s. 13-17).

Salih Akdemir yakalandığı kanser hastalığı sebebiyle 2 Ağustos 2014 tarihinde vefat etmiştir.

4.2. Alak Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Alak sûresi Mekke döneminde, Kalem sûresinden önce inmiştir. On dokuz âyetten oluşmaktadır. Mushaf sıralamasına göre doksan altıncı; nüzûl sırasına göre birinci sûredir. Baştan beş veya sekiz âyeti Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelen ilk vahiy olduğundan, ilk inen sûre olarak kabul edilir. Sûrenin bu âyetlerden sonraki kısmının ise, fetret-i vahiyden sonra nübüvvetin üçüncü yılında (Duman, 2020, s. 53) Ebû Cehil hakkında indiği rivayet edilmiştir (Taberî, 2000c, s. 2837; DİB, 2014b, s. 651-653). İsmi ikinci âyetinde geçen alak sözcüğünden alan sûrenin fâsılları, ق, م, ی,

ê harfleridir. Çoğunlukla “pıhtılaşmış kan” olarak çevrilen alakın, döllemiş yumurtanın, rahim duvarına asılmış yani embriyo aşamasından önceki evresini anlatmak istediğini söylemek mümkündür.

Okumayı emreden başlangıç sözcüğü “ikra” dan sebep, “İkra sûresi” olarak da anılan Alak sûresinin ayetlerinden ilk beşi, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) indirilen Kur’an vahyinin başlangıcı kabul edilmektedir (İbn Kesîr 1997b, s. 458; Işık, 1989b, s. 333-334).

Alak sûresinin Mekke döneminde indirilmiş bir sûre olması yönündeki görüş kesin olmakla birlikte, Kur’ân-ı Kerîm’in ilk indirilen sûresi olduğu konusunda muhtelif görüşler vardır. Bir kısım tefsir alimleri ilk indirilen sûrenin Müddessir sûresi olduğunu, bir kısmı da Fâtiha sûresi olduğunu görüşünü benimsemişlerdir. Fakat çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre, Alak sûresinin başındaki beş âyet, Kur’ân-ı Kerîm’in inzâl olan ilk âyetleridir (Tantâvî, 1998, s. 453).

Sûre-i Müddessir’in başlangıcındaki âyetler ile daha başka bazı âyetlerden sonra, bir bütün şeklinde inen ilk sûre Fâtiha sûresidir.

Alak sûresinin ilk beş âyetinin inzâli kapsamında Buhârî ve Müslim’de yer alan Hz. Âişe’den aktarılan rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) yalnız kalmayı bir rutin haline getirdiği Nur dağındaki Hira mağarasındayken, Ramazan ayının yirmi yedinci Pazartesi gecesi tan yeri ağardığında, gökyüzünde nurdan bir şekil görmüştü. O zamana kadar hiç karşılaşmadığı bir nurânî varlığın kendisine seslendiğini duymuş ve olayı şu şekilde aktarmıştır;

“O varlık bana, Cebrâil olduğunu, Allah’ın beni peygamber seçtiğini ve bunu bildirmek için kendisini görevlendirildiğini söyledi. Bana istincayı ve abdest almayı öğretti. Ben de temizlenip dönünce okumamı emretti. Kendisine okuma bilmediğimi söyledim. Beni kolları arasına alıp kuvvetle sıktı; sonra ‘oku’ dedi. Ben yine ‘okuma bilmem’ dedim. Beni tekrar kolları arasına aldı, kuvvetle sıktı ve ‘oku’ diye tekrar etti. Ben yine ‘okuma bilmem’ dedim. Üçüncü defa kolları arasına alıp daha kuvvetlice sıktıktan sonra bıraktı ve; ‘Oku, yaratan Rabbinin adıyla; insanı Alak tan yaratan o’dur. Oku, Rabbin nihâyetsiz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğreten O’dur. İnsanlara bilmediğini öğreten O’dur.’ dedi (Buhârî, Bedü’l-vahy, 36; Müslim, “İman”, 252).”

İlk indirilen âyetin oku emriyle başlaması, imana davet edilenler için son derece çarpıcı bir ifadedir. اقرأ fiilinin emir kipiyle اقرأ şeklinde vurgulanan âyet, muhataplarından öncelikle kendilerini, yaratılışlarını, kâinatı ve sonsuz evreni okumalarını isterken, bu eylemin kerem sahibi bir yaratıcının varlığına iman bilinciyle yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır.

İlk inen beş âyette iki kez oku emri ve sonrasında kalemle yazmaktan bahsedilmesi, insanlığın ilerlemesi ve her alanda keşifler gerçekleştirmesinin kalem ve onun türevi eğitim-öğretim gereçleriyle yapıyor olması bakımından dikkat çekicidir.

İlk beş âyetten sonraki on dört âyetin Ebû Cehil hakkında nâzil olduğu söylenmekle birlikte (Taberî, 1995a, s. 2837) kıyamete kadar tüm inkârcılar ve gururlanıp kendini müstağni gören kibir abidesi insan tipleri konu edilerek, insanın ne kadar cüretkâr ve yaratıcısına karşı ne kadar âsi olabileceğinden bahsedilmiştir. Sûre, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın mutlak galip olduğu vurgusu ve yalnız O'na secde edilmesi gerektiği hatırlatmasıyla sona ermektedir.

4.2.1. Alak Sûresinin Önemi

Sûrenin indirilişi bölümünde yer verildiği gibi Alak sûresinin başlangıç kısmındaki beş âyet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen ilk vahiy olup, ona ve onun şahsında bütün müslümanlara, okumayı emretmiş, muhatap alınan tüm insanlığı, kalemle yazmaya ve ilimde ilerleyip kendilerini geliştirmeye çağırmıştır. İlk ilâhî hitabın oku kelimesiyle başlıyor olması -bazı farklı yorumlar yapılmakla birlikte- genel olarak yüce yaratıcının ve İslâm dininin okumaya, bilgiye ve gelişmeye ne denli önem verdiğinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Oku emrinin iki kez tekrar edilmiş olması da bu yorumları perçinlemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'e (s.a.v.) emredilen okumanın konusu ya da nasıl bir okuma olduğu belirtilmemiştir. Başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorularak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması, iyi ve faydalı sonuçlar üretilmesi gereken her şeyi tanınması, hakikatını anlayıp kavraması istenmektedir. Belki bu yüzden geleneksel kültürde ve şimdilerde modern kültürde de okuma eylemine geniş manalar yüklenmiştir. Okumanın nasıl başlaması gerektiği konusunda ise, seni yaratan Rabbinin ismiyle oku, denilerek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma eylemine veya başka bir işe, diğer varlıkların adıyla değil, yaratan Rabbinin adıyla başlaması ve O'ndan yardım istemesi emredilmiştir. Âyete, yaratan Rabbinin ismine oku, olarak da anlam verilebilir. Burada önemli olan okuma işinin ya da diğer farklı bir eylemin, Allah Teâlâ için, Allah'ın adıyla, ve Allah nâmına

yapılmasının emredilmiş olmasıdır. Çünkü hem insandaki okuma becerisi ve imkânını, hem de onun araştırdığı, okuduğu, incelediği, anlamaya ve kavramaya çalıştığı her türlü objeyi, nesneyi yaratan Allah'tır. İnsanoğlu, bilimi geliştirme yolunda verdiği mücadelede, Allah'ın kendisi için var ettiği imkan ve yetenekleri kullanmakta, yine Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde inceleme ve araştırmalar yapmaktadır.

Durum böyleyken, yani O'nun yarattığı yeteneklerle, O'nun yarattığı varlık âlemini incelerken bütün bu lütufları görmezlikten gelerek Allah'a şükretmemek, O'nu tanımamak, üstelik bunu bilim adına yapmak büyük bir nankörlüktür.

Yapışmak, asılmak, sevgi, ilgi, pıhtılaşmış kan, kan emen kurtçuk, sülük gibi anlamlara gelen, ikinci âyetteki "alak" kelimesi ile (İbn Manzûr, 2000e, s. 261) aşılınmış yumurtanın ana rahminin iç duvarına asılmış halinin, yani zigotun kastedildiği anlaşılmaktadır. Sûrede vurgulanan nokta. insan-ı kâmil olabilmek için önce Yüce Allah'ı sonra da bütün detaylarıyla O'nun yarattıklarını, kendini ve cümle kâinatı bilmek gerektiğidir (DİB, 2014, s. 651-653).

4.2.2. Alak Sûresinin Arapça Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) أَفْرَأُ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (5) كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغَى (6) أَنْ رَأَهُ اسْتَعْتَبَى (7) إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى (8) أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى (9) عَبْدًا إِذَا صَلَّى (10) أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ (11) أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَىٰ (12) أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ (13) أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ (14) كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعَنَ بِالنَّاصِيَةِ (15) نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ (16) فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ (17) سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ (18) كَلَّا لَا نُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ (19)

4.2.3. Alak Sûresinin Türkçe Meâli

1)Yaratan Rabbinin adıyla oku! 2) O, insanı Alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. 3-5) Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir. 6-7) Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar. 8) Oysa (kuldaki) her şey yalnız Rabbine

aittir (O'na dönecektir). 9-10) Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? 11) Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? 12) Yahut günahattan sakınmaya çağırıyorsa! 13) Düşündün mü (ey resûlüm), ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa! 14) Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o? 15) Hayır hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! 16) O yalancı, günahkâr perçeminden! 17) O hemen kurultayını çağırın. 18) Biz de zebanileri çağıracağız! 19) Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yaklaş (DİB, 2014, s. 650).

4.2.4. Alak Sûresinin Konuları

Alak sûresinin başlangıcı, okuma, yazma, bilmediklerini öğrenme ve insanın yaratılış aşamalarının tasvir edilmesini konu edinirken, sonraki on dört âyet, İslâm düşmanlarının tavırları ve müslümanların bu tavırlar karşısında nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Sûrenin ilk beş âyetinde, insanın yüce bir yaratıcı tarafından yaratılışı, evreni, kâinatı ve kendini okuması gerektiği, Rabbinin kalemle yazmayı öğreten ve insanlara bilmediklerini öğreten olduğu hatırlatılarak, bu kısa âyetlerin çok geniş ve kapsamlı manalar içerdiği anlatılmaktadır.

Altıncı ve yedinci âyetlerde; insanın, kibir ve gurura kapılarak kendisini müstağni görmesi ve yaratıcısını unutarak, kendi başına her şeye güç yetirebileceğini düşünüyor olması eleştirilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu bu kibir abidesi kişinin azılı bir din düşmanı olan Ebû Cehil olduğunu belirtmişlerdir (Ebü'l-Ferec, 2015, s. 1558; Kapar, 1994, s. 117-118). Rivayete göre Ebû Cehil, “Lat ve Uzza'ya yemin olsun Muhammed'i (s.a.v.) namaz kılarken görürsem mutlaka ensesine binip, yüzünü toprağa sürteceğim” diyerek onun namaz kılmasını engellemeye karar vermişti. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) namaz kılarken gördüğünde yeminini yerine getirmek isteyince hemen geri döndüğü ve garip bir şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş; niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulunca; “Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi” demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) de: “Eğer bana yaklaşırdı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi.” buyurmuştur (Müslim, “Salat”, 38; İbn Kesîr, 1997a, s. 46). Burada her ne kadar âyetler Ebû Cehil örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmış

olsa da, Yüce Kitabımızın evrenselliği baz alındığında İslâm'a ve müslümanlara düşmanlık eden ve kötü emeller güden herkesi kapsadığı görülmekte ve kıyamete kadar da bu insanların kınanmış olduğu söylenebilir.

Sekizinci âyet; Alak sûresinin başlangıcını Kur'an'ın ilk nâzil olan âyetleri olarak gören çoğunluğa göre; Kur'an'da, öteki dünya yaşantısına atıfta bulunmak için indirilen birinci âyet olarak, bir ikazda bulunmakta, yaşadığımız bu hayatın gelip geçici olduğunu, son aşamada herkesin hesap vermek için kesin olarak Allah Teâlâ'nın katına çıkarılacağını, bu nedenle azgınlık ve taşkınlıklardan sakınılması ve ahiret hayatı için hazırlık yapılmasının bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır (Râzî, 2001b, s. 190).

Dokuz ve on dördüncü âyetlerde, burada altı ve yedinci âyetlerle bağlantı kurularak, bir kulu namaz kılmaktan alıkoyan Ebû Cehil'den bahsedilmiş ve onun şahsında müslümanlara karşı, onların sosyal hayattaki varoluşlarına karşı bu şekilde tavır takınan herkes kınanmış ve inkarcılara, bir düşünün bakalım belki eziyet ettiğiniz kişi (peygamber) doğru yolda ve sizi günahattan, ateşe gitmekten sakınmaya çağırıyorsa, denilerek, peygamberi küçümsemeleri ve onun hakkını teslim etmeyişleri eleştirilmiştir. On dördüncü âyette ise Allah'ın her şeyi gören olduğu hatırlatması ve vurgusu yapılmaktadır.

On beş ve on altıncı âyetlerde, hakkın üzerini örtmeye çalışan yalancı ve günahkarlara Allah'ın azabı hatırlatılmaktadır.

On yedinci ve on dokuzuncu âyetlerde, Allah'ın o İslâm düşmanlarına göz açtırmayacağı bildirilmekte ve Peygamber (s.a.v) nezdinde tüm insanlığa, inkarcılara uymamaları konusunda bir uyarı yapılmaktadır.

Alak sûresinin tahliline geçilmeden önce ilk inen vahye dair, farklı bazı rivayetlerin hatırlatılmasının, genel kabulün dışında da bazı görüşlerin olduğunun bilinmesi adına önemli olduğu düşünülmüştür.

Bazı rivayetlere göre Müddessir sûresinin ilk üç veya beş âyeti, Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirilen ilk vahiydir (Taberî, 2000c, s. 402). Buhârî ve Müslim'in Yahya b. Ebî Kesîr'den naklettikleri rivayetteki ifadelerle göre, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nâzil olan ilk vahiy Müddessir sûresinin ilk üç âyetidir. Bu rivayet şu şekildedir;

Yahya dedi ki; Ebû Seleme'ye: "İlk defa hangi âyetler nâzil oldu?" diye sordum." O, "yâ eyyuhe'l müddessir" diye cevap verdi. Bunun üzerine, "ama bana ilk Kur'ân-ı Kerîm vahyinin 'yaratan Rabbinin adıyla oku' olduğu söyleniyor, (böyle söylüyorlar) dedim." Bu defa Ebû Seleme şöyle dedi;

"Ben Câbir b. Abdullah'a, ilk Kur'ân-ı Kerîm vahyi nedir? Diye sordum, o da; 'ya eyyuhe'l müddessir' diye cevap verdi. Bunun üzerine Câbir; 'ben sana Resûlullah'ın söylediğini söylüyorum' diye karşılık verdi ve ekledi; Resûlullah bana şunları söylemişti, 'Hıra mağarasında idim, orada tefekkürle meşguliyetimi tamamladıktan sonra dağdan aşağıya indim, vadide bulunduğum sırada bana nida edildi. Dört bir tarafıma baktım; o esnada o (melek) gökle yer arasındaki bir tahtın üzerine oturuyordu. Bu hadisenin ardından derhal Hatice'nin yanına geldim ve üzerimi örtün, üzerime soğuk su serpin, dedim. İşte o sıra da bana; 'ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar ve rabbini yücelt!' (Müddessir, 74/1-3) âyetleri nâzil oldu (Buhârî, "Bed'ül-vahy", 36)."

Taberî, Ebû Seleme ve Câbir rivayetini zikretmiş ve ilk inen vahyin Müddessir sûresinin ilk beş âyeti olduğunu ifade etmiştir. (Taberî, 2000c, s. 528) Yine Fâkihî (Fâkihî, 1994, s. 93), Belâzûrî (Belâzûrî, 1996, s. 108), Sa'lebî (Sa'lebî, 2002, s. 67), Ebû Nuaym, (Nuaym, 1986, s. 215), Râzî (Râzî, 2001b, s. 189), İbn Kesîr (İbn Kesîr, 1997b, s. 261) ve Suyûtî (Suyûtî, 2002a, s. 61), Taberî'nin rivayet ettiği bu Ebû Seleme rivayetini nakletmişler ve ilk olarak, Müddessir sûresinin ilk beş âyetinin inzâl edildiğini eklemişlerdir.

Belâzûrî'nin zikrettiği rivayette Varaka, Hz. Peygamber'e (s.a.v) "İsâ'nın müjdelediği ve kitapta gördüğümüz peygambersin der". Nâmus'dan ve Mûsâ'dan hiç bahsetmez (Belâzûrî, 1996, s. 109). Vâhidî, Fâtiha sûresiyle ilgili rivayeti aktardıktan sonra Hz. Ali'nin de Fâtiha'nın ilk inen sûre olduğuna dair bir kanaatinin var olduğunu söylemiştir (Vâhidî, 1994, s. 57). Zemahşerî, müfessirlerin ekseriyetinin savunduğu görüş doğrultusunda, ilk inen vahiy Fâtiha sûresi, ondan sonra inen sûre de Kalem sûresidir, demiştir (Zemahşerî, 1986b, s. 403). Râzî ise, müfessirlerin bir kısmına göre ilk inen vahiy Alak sûresinin ilk beş âyeti, sonra inen Müddessir sûresinin ilk âyetleridir; bir kısmına göre ise ilk olarak Fâtiha sûresi sonrasında Kalem sûresi inmiştir, ifadelerine yer vermektedir (Râzî, 2001b, s. 182-183). İbn Âşûr (ö. 1973) çoğu kişinin Fâtiha sûresinin ilk inen sûre olduğuna dair kanaati olduğunu, fakat sahih olan sıralamanın, Alak, Müddessir ve Fâtiha şeklinde olması gerektiğini beyan eder (İbn Âşûr, 1984a, s. 135).

Görüldüğü üzere çeşitli rivayetler olmakla beraber, genel kabul gören görüşe göre ilk inen âyetler Alak sûresinin ilk beş âyetidir. Konunun kapsamı dışında olduğundan bu konudaki rivayetler özet olarak aktarıldıktan sonra, çalışmanın bu bölümünde âyetler tek tek incelenerek, araştırmaya konu olan yirmi tefsirde nasıl ele

alındıkları ve müfessirler arasında ne gibi yorum farklılıkları olduğu üzerinde durulacaktır.

4.2.5. Oku!

Okumak fiili emir kipindeki oku şekliyle, yazılı metinden ya da hafızadan okumak şeklinde kullanılmıştır.

Ankebût sûresinde “Sen bundan önce bir kitap okumuyordun...” buyurulmaktadır (Ankebût 29/48).

Bu âyette okumanın öncelikle yazılı olanına dikkat çekilirken, “Kur’an okuyacağın zaman o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” (Nahl 16/98) âyetinde ise Peygamber’imizin (s.a.v.) sözlü tilâveti, okuma olarak nitelenmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, “ka-ra-e” kök fiilinin sadece Kur’an okuma bağlamında kullanılmış olması, dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir husustur (Râzî, 2001b, s. 217). Elmalılı Hamdi Yazır, okuma kavramını daha geniş bir şekilde şöyle ifade etmektedir;

“Kıraat’ gerek ezberden ve gerek yüzünden gerek gizli ve gerek açık, mutlak olarak okumak demektir. Kitabın kitap olması için gerçekten yazılmış olması şart olmadığı gibi, okumak için de mutlaka yazı şart değildir. Gözle mütalaaya (okumaya), zihinden hatırlamaya okumak demek de mecazdır. Sözün hakkı anlamıyla, kıraatin kemâli de ezbere okumaktır (Yazır, 2015c, s. 323).”

Okuma eylemi, Türkçe’de anlamı biraz daha genişleterek, bir şeyi anlama, tefekkür etme manası da kazanmıştır. Bu bağlamda bazı tefsirlerde de vurgulandığı üzere, âyette Hz. Peygamber’e (s.a.v.) emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir, çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması, yani üzerinde inceleme yapıp, zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanınması, hakikatını anlayıp kavraması istenmektedir (DİB, 2014, s. 648).

Özellikle batı dünyasında yaşanan teknolojik, endüstriyel ilerlemeler ve İslâm toplumlarının üretimde geri kalarak yalnızca tüketim toplumu haline gelmesi, müslümanların çağın gereklerini yakalayamayarak, bilimsel sahadaki ilerlemeye ayak uyduramamış olması, günümüz müfessirlerini de ilâhî hitabın ilk emri olan oku kelimesine daha geniş ve farklı anlamlar yüklemeye yöneltmiştir.

Okuma eylemi salt Kur'an ya da kitap okuma olarak algılanmamış, evreni, kâinatı, tabiatı ve insanın kendi kendini okuması olarak da nitelendirilmiştir. Bu minvalde hilkatın bütün safha ve kademelerinde Cenâb-ı Hakk'ın plan ve programını okumak sûretiyle, O'nun yegane yaratan olduğunu idrak etmenin de, oku emrinin kapsamına girdiği belirtilmiştir. İlk vahyin okumak, yazmak, bilmediklerini öğrenip aydınlanmak gibi medeniyetin temelini oluşturan argümanlara sahip olması insanlık açısından son derece manidardır (Duman, 2020, s. 53). Dolayısıyla oku emri müfessirler tarafından üzerinde durulan ve çeşitli tahliller yapılan bir konu olmuştur. Bu bağlamda:

Henüz yazılı bir metin veya ezberinde bulunan bir âyet olmamasına rağmen, Peygamberimiz'e (s.a.v.) oku buyrulması, sana söyleyeceklerimizi hem şimdi hem de gelecekte kullarıma tebliğ et ve açıkla manasındadır (Âşûr, 1984b, s. 435). Okumak, belirli sembol ve hareketleri, kişilerin beden dilini en detaylı şekilde inceleyip, her bir ayrıntıyı kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirerek, mantık çerçevesinde muhtevayı kavramaya çalışmak anlamını da ifade etmektedir (Duman, 2020, s. 53), şeklinde yorumlar yapılmıştır.

İlk vahyin oku emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve ilmin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (DİB, 2014b, s. 650).

Hitabın, silsilevi olarak Cibrîl'den Peygamber'e (s.a.v.), ondan da diğer insanlara aktarılması gereken bir bilgi olduğuna dikkat çekmek içindir (Mâtürîdî, 2019a, s. 290). İlk âyeti Seyyid Kutub da şu şekilde değerlendirmektedir;

“Resûlullah'ın (s.a.v.) Yüceler Yücesi ile bağlantı kurduğu ilk anda inen bu biricik bölümle, imani düşünce sisteminin geniş olan temeli atılmış oldu. Her iş, her davranış, her adım her çalışma Allah'ın adı ile, O'nun adına yapılır. Allah'ın adı ile başlar, Allah'ın adı ile yürür, Allah'a yönelir ve sonuçta O'na varır (Kutub, 2003, s. 3939).”

Mehmet Okuyan ise vahyin ilk buyruğunu oluşturan oku emrini henüz ortada yazılı bir metin olmadığından dolayı, bilinen manada bir okumadan değil de daha çok anlamak, düşünmek yaratılana bakarak yaratana bulma çabası olarak yorumlamaktadır (Okuyan, 2021, s. 597).

“İkra” emrini, “oku” yahut “telaffuz et/dile getir”, olarak çevrilebilir diyen Muhammed Esed, birinci çeviriyi daha tercihe şayan bulmuş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Telaffuz etmek/dile getirmek’ kavramı, yalnızca o anda yazılı olan veya hafızada bulunan bir şeyi anlayarak veya anlamadan dil ile söylemeyi ifade eder, oysa ‘okumak’ bir dış kaynaktan, burada Kur’an mesajından alınan sözleri yazılı olsun ya da olmasın, anlamak niyetiyle bilinçli olarak zihnine nakşetmeyi ifade eder”,

Esed, Alak sûresinin ilk beş âyetinin, güvenilir hadis rivayetleri ışığında, ilk inen vahiy olduğuna kesin olarak kâni olduğunu vurgulamıştır (Esed, 2015, s. 1032). Burada ilk vahyin inişinin nasıl olduğu hususunda farklı bir yaklaşım olarak Mevdûdî, melek kendisine “oku” dediğinde, Resûlullah (s.a.v.), “ben okuma bilmem”, demişti. Bu sözden anlaşılıyor ki, melek vahyi yazılı olarak getirmiş ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bunu okumasını istemiştir, şeklinde görüş belirtmiş ve eğer meleğin maksadı kendi söylediğini tekrar ettirmek olsaydı, Resûlullah, ben okuma bilmem, demezdi diyerek delil getirmiştir (Mevdûdî, 1988b, s. 174).

4.2.6. Seni Yaratan Rabbinin Adıyla Oku!

Oku emrine verilen manalar üzerinde durulduktan sonra, âyete bütüncül bir şekilde bakıldığında, Rabbinin adıyla meded (yardım) umarak oku, ya da bu eylemi Rabbinin rızası için yap, (Sarığül, 2020a, s. 485-507), şeklinde mana verilebildiği gibi, seni yaratan Rabbinin adıyla başlayarak oku, olarak da çevrilmiştir (İbn Âşûr, 1984b, s. 437). Ebû Ubeyde’nin, “Rabbinin adını oku”, şeklindeki yaklaşımı ise isabetli bulunmamıştır (Ebû’l-Ferec, 2015, s.1560). Bu ilk âyetlerde rubûbiyetin, ulûhiyete tercih edilmesi, yani ilâh sıfatı yerine rab sıfatının tercih edilmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yüzden fazla yerde rab sıfatıyla anılmaktadır (Yıldırım, 1989, s. 6894).

Diğer tefsirlere bakıldığında da bu âyete daha çok, besmele çekerek yani Rabbin adını anarak okuma eylemine başlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Peygamber’e (s.a.v), bütün varlıkları yaratan ve cümle âlemleri meydana getiren Yüce Rabbinin adıyla başlayarak ve onun yardımını umarak oku, denildiği özellikle vurgulanmıştır (Sâbûnî, 1995b, s. 365). Müfessirler genel olarak Rabbinin adını anarak oku âyetini, okumaya besmele çekerek başla olarak yorumlamış olsa da, daha geniş manada; kâinatı ve kendini okumaya, seni yoktan var eden, yaratan bir Rab olduğunun bilincinde olarak başla, şeklinde anlamlandırmak da mümkün görünmektedir. Burada özellikle Allah Teâlâ’nın yaratma niteliğine dikkat çekilmiştir. Çünkü insandaki okuma kabiliyet ve potansiyelini ve yine onun okuduğu, incelediği, anlamaya, kavramaya çalıştığı bütün her şeyi yoktan var eden

Yüce Allah'tır. İnsanoğlu, bilgiye ulaşma serüveninde, Yüce Yaratıcı'nın kendisine vermiş olduğu bütün kabiliyetleri ve fırsatları kullanmakta, Allah Teâlâ'nın var ettiği potansiyel üzerinden ve var ettiği şartlarda araştırma ve incelemelerde bulunabilmektedir. Hal böyleyken, yani Allah Teâlâ'nın var ettiği kabiliyetlerle, Allah Teâlâ'nın yarattığı mahlukat âlemini araştırıp incelerken, bütün bu lütufları görmezlikten gelerek, Allah'ı tanımamak, O'na şükretmemek, hatta kimi zaman bunu ilim ve fen uğruna yapıyor olmak; bizleri, âlemleri ve kâinatı yoktan var eden Rabbe karşı, büyük bir nankörlük olarak algılanmaktadır.

Fazlurrahman'ın (ö. 1988) ifadesiyle, “özellikle ilk inen âyetlerde birer volkanik patlamayı veya küçük bir gedikten akmaya çalışan müthiş bir ırmağı andıran ifadeler yer almaktadır (Fazlurrahman, 1987, s. 54).”

Bugün gelinen noktada insanoğlu teknolojik ve bilimsel manada pek çok ilerleme kaydetmiştir, doğru, fakat bunların hepsi, Rab tarafından yoktan var edilmiş bir potansiyel üzerine inşa edilmiştir, dolayısıyla insan acziyetini kabullenerek bütün işlerine yaratan Rabbinin adını anarak başlamalı ve her daim bu bilinçle hareket etmelidir.

4.2.7. O, İnsanı Alaktan (Asılıp Tutunan Zigottan) Yaratmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı yedinci asırdan günümüze kadar insanın yaratılışına dair âyetler, müfessirler tarafından içerisinde buldukları dönemsel gelişmeler ya da şartlar gözönünde bulundurularak farklı şekillerde yorumlanmıştır. Özellikle ilk inen beş âyetin ikincisinde yüce Allah'ın, insanın yaratılış aşamalarının başlangıcı olarak alak kelimesini kullanması, bu kelime üzerinde önemle durulmasına sebep olmuştur.

“Alak” sözcüğü, “a-la-ka” kökünden türemiştir. Fiilin anlamı, “bir şeye yapışmak, tutunmak, asılı olmak” demektir. Mutlak manada ilişen, yapışan, her şey için kullanılmakta olup, ele yapıştığı için çamura da alak denilmiştir. (Zebîdî, 2001, s. 181-182). Ayrıca yapışmasından dolayı pıhtılaşmış kana alak, onun bir parçası için de alaka lafzı kullanılmıştır (İbn Fâris, 1979, s. 98). Alekun ve tekili alekatun şeklinde okunuşuna sözlüklerde genelde iki anlam verilmiştir. Birincisi, “donmuş, pıhtılaşmış kan.” Sözlükler bu manaya hadislerden şahit getirmişlerdir. Bunlardan biri şakk-ı sadr hadisinde geçmektedir ki ilgili kısım şöyle yer almaktadır;

“Cibrîl, onun kalbini açtı ve kalbinden bir alaka çıkardı (Suyûtî, 2002b s.33-38). Diğer bir delilde ise râvi, “sahâbeden İbn Ebî Evfâ’yı gördüm, o alaka tükürdü, sonra namazına yine devam etti” demiştir (İbn Esîr, 2011, s. 247). Rivayetin başka bir târîkinde, “kan tükürdü” (İbn Ebî Şeybe, 1979, s. 94)) şeklinde geçmiştir. Bunların dışında diğer bir şahit ise, Serî b. Süleym hadisinde geçen “kuş onların üzerine alak attığında ...” ifadesidir (İbn Esîr, 2011, s. 33).

Alak kelimesine verilen ikinci anlam ise, “kan emen sülük” tür. Alak için, suda yaşayan, deriye yapışan ve bazı hayvanların kanını emen, yine konulduğunda insan vücudundaki kirli kanı alan ve bazı hastalıklara faydası olan kırmızı kurtçuk, şeklinde detaylı izahlar da vardır (İbn Manzûr, 2000e, s. 261).

Yukarıda verilen lugavî bilgilerden sonra alak kelimesine tarihi süreç içerisinde, müfessirler ve meâl yazarları tarafından ne gibi anlamlar verildiğine bakılması elzemdir.

4.2.7.1. Klasik Tefsirlerde Alak Kelimesi

Alak kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de beş yerde geçmektedir. Bunların ilki Alak sûresi ikinci âyet ki burada kelime tek başına kullanılmıştır. Diğerleri ise nufte kelimesiyle birlikte zikredildiği; Hac sûresi beş, Mü’minûn sûresi on dört, Mü’min sûresi altmış yedi ve Kıyamet sûresi otuz yedinci âyetlerdir.

Geleneksel yaklaşımda daha çok bir şeye bağlı asılı olan, yoğun koyu kıvamlı, pıhtı halinde donmuş kan olarak açıklanan alakın (İbn Manzûr, 2000e, s. 261), dölleniş yumurtanın ana rahmine asılı halini ifade ettiği söylenebilir (Işık, 1989b, s. 333). Bu mananın verilmesinin sebebi ıslak olduğu için geçtiği yere yapışmasından dolayıdır. Kurumuş kan pıhtısına alak denilmez (Kurtubî, 2006, s. 6).

Taberî, söz konusu âyetleri, Rabbinin insanı en güzel şekilde yaratmasına hamlederek yorumlamaktadır (Taberî, 2000c, s. 532).

Râzî, insanı alaktan yaratan, âyetinin, Allah’tan başka yaratıcı olmadığını bir göstergesi olduğunu ifade eder ve bu âyetlerle Peygamber’e (s.a.v.) adeta şu şekilde seslendiğini söyleyerek farklı bir yorum getirir;

“Ey Resulüm! Eğer sen ilkin onlara, onların ilahlarına tapmayacağını, Allah’ın övgüye layık olduğunu söyleyecek olursan onlar buna itibar etmezler. Bu yüzden sen ilkin onlara kendilerinin ‘alak’ tan, bayağı bir sudan yaratıldıklarını hatırlat. Çünkü onlar bu gerçeği reddedemezler. Daha sonra hiçbir şeyin kendi başına olamayacağını hatırlat, onlar bunu da inkâr etmezler ve bunu tapmış oldukları putlarına da isnat edemezler. Çünkü onlar, o putları kendi elleriyle yaptıkları için bu putların böyle bir fiili gerçekleştiremeyeceğinin farkındadırlar. Bu şekilde onlara tedricen davrandıkça onlar övgüye layık olanın, ibadete layık olanın Allah olduğunu anlayacaktır (Râzî, 2001c, s. 15).”

Kurtubî (ö. 671/1273) ise, bu âyetlerde basit bir kan pıhtısından yaratılan insanın, mükemmel bir tekâmül süreci sonrasında nasıl da akıllı ve irade sahibi bir varlık haline dönüştüğü üzerinde durularak, Yüce Allah’ın güç ve kudretine ve kullarına olan büyük nimetine vurgu yapıldığını söylemektedir (Kurtubî, 2006, s. 377).

İbn Atıyye (ö. 541/1147) de bu âyetlerin ibret amaçlı ve yine Yüce Allah’ın yaratmadaki eşsiz kudretine matuf olduğu görüşündedir (İbn Atıyye, 2001, s. 502).

Genel manada klasik tefsirlere bakıldığında insanın alaktan yaratılışına dair benzer yorumların yapıldığı ve Yüce Allah’ın birliğinin, güç ve kudretinin vurgulandığı görülmektedir (Ağkuş, 2013, s. 5).

4.2.7.2. İlk Dönem Müfessirlerinden Günümüze Kadar Geçen Süreçte Alak Kelimesine Verilen Anlamlar

Çizelge 1. İlk Dönem Müfessirlerinden Günümüze Kadarki Süreçte Alak Kelimesinin Tefsiri

Müellif/eser	Vefat	Yaptığı Tefsir
İbn Abbas	68/687	Çiğ Kandan
Taberî	331/923	Kandan oluşmuş bir parçadan.
Mâtürîdî	333/944	Pıhtılaşmış kandan
Semerkanî	373/983	Çiğ kandan
Mâverdi	450/1058	Sıvı haldeki kandan oluşmuş bir parçadan
Kuşeyrî	465/1072	Pıhtılaşmış kandan
Beğavî	516/1122	Açıklama yapılmamıştır
Zemahşerî	539/1144	Açıklama yapılmamıştır
İbn'ül-Cevzi	598/1201	Donmuş çiğ kandan. Şu da söylendi; nemli olması ve ulaştığı yere yapışmasından dolayı alaka denmiştir.
Kurtubî	672/1273	Pıhtılaşmış kandan
Beydâvî	685/1286	Kandan oluşmuş câmit bir parça
Nesefî	710/1310	Kan parçası
İbn Cüzey	741/1340	Kandan oluşmuş bir parçadan
Ebû Hayyân	745/1344	Açıklama yapılmamıştır
İbn Kesîr	775/1373	Açıklama yapılmamıştır
Bikâî	885/1480	1.Pıhtılaşmış koyu kandan 2.Çamurdan
Süyûtî	911/1505	Rivâyet yer almamıştır. (ed-Dürr)
Nahcivanî	920/1514	Aşağı doğru asılı kalmış kan
Ebüs-suûd Ef.	982/1574	Pıhtılaşmış kandan
Bursevî	1138/1725	Pıhtılaşmış kandan
Şevkânî	1250/1834	Pıhtılaşmış kandan
Âlûsî	1270/1853	Pıhtılaşmış kandan
Tantavî	1359/1940	Pıhtılaşmış kandan
Elmalılı	1361/1942	Pıhtılaşmış kandan
Merâğî	1372/1952	Pıhtılaşmış kandan
Seyyid Kutub	1388/1966	Rahme asılan pıhtılaşmış kanlı noktadan
İbn Âşûr	1392/1973	Pıhtılaşmış ıslak kurumamış kandan
Abdullatif el Hatib	1402/1981	Küçük kurtçuk, sülükten. Modern ilimler meninin, içinde küçük canlıları ihtiva ettiğini ispat etmektedir.
El-Mevsuâtü'l Kur'aniyye	1414/1994	Kandan (heyet)
Sâbûnî	1436/2015	Pıhtılaşmış kandan. Rahme tutunduğu için alaka denmiştir.
Diyanet Kur'an Yolu Tefsiri	bs.1425/2005	Aşılınmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinden (zigot).

Kaynak: Sarıgül, M. (2020b). Tefsir geleneğinde “alak” kelimesine yüklenen anlamlar ve modern bilimsel gelişmelerin buna etkisi. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (14) 234-236.

Çizelge 2. Günümüz Meâllerinde Alak Kelimesine Verilen Anlamlar

Meâller	Verilen Anlam
Abdulbâki Gölpınarlı	Bir parça kan pıhtısından
Abdullah Parlıyan	Kan pıhtısından
Ahmet Tekin	Döllenmiş hücrelerden yarattı.
Ahmet Varol	Bir alakadan embriyodan
Ali Fikri Yavuz	Bir kan pıhtısından
Bahaeddin Sağlam	Rahme asılan bir yumurtadan
Bayraktar Bayraklı	Yapışkan döllenmiş bir yumurta hücresinden
Diyanet İşleri Eski	Pıhtılaşmış kandan, alaktan
Diyanet İşleri Yeni	Alaktan
Diyanet Vakfı	Bir aşılınmış yumurtadan
Edip Yüksel	Bir embriyodan
Elmalılı (Orijinal)	Bir alaktan
Hasan Basri Çantay	Bir kan pıhtısından
İlyas Yorulmaz	Bir kan pıhtısından
Kadri Çalık	Bir kan pıhtısından
Mehmet Türk	Pıhtılaşmış bir kandan
Muhammed Esed	Sevgi ve alakadan yarattı.
Ömer Nasuhi Bilmen	Uyuşmuş kandan
Süleyman Ateş	Alaktan, embriyodan
Süleymaniye Vakfı	Alaktan
Şaban Piriş	Alaktan
Ümit Şimşek	Bir kan pıhtısından
Yaşar Nuri Öztürk	Embriyodan/ilişip yapışan bir sudan/sevgi ve ilgiden/husûmetten (Sarigül, 2020b, s. 236-237).

Kaynak: Sarigül, M. (2020b). Tefsir geleneğinde “alak” kelimesine yüklenen anlamlar ve modern bilimsel gelişmelerin buna etkisi. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (14) 234-236.

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Hakîm’de insanoğlunun yaratılış aşamalarını anlatırken, nutfeden sonraki aşama olarak “alaka” dan bahsetmiş ve müfessirler de bu kelimeye dair farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. “Nutfe” kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de, Nahl 16/14; Kehf 18/37; Hac 22/5; Mü’minûn 22/13-14; Fâtır 35/11; Yâsîn 35/77; Mü’min 40/67; Necm 53/46; Kıyamet 75/37; İnsan 76/2; Abese 80/19. âyetler olmak üzere toplam on iki yerde geçmektedir. Alak kelimesi ise yukarıda belirtildiği üzere Kur’ân-ı Kerîm’de beş yerde geçmektedir.

Hac sûresi beşinci âyete bakıldığında; “Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılınmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz sonra belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla

oluşan ceninden) yarattık ki, size (kudretimizi) gösterelim...” buyurulmaktadır (DİB, 2014c, s. 710).

Listelenen tefsirlerde genel olarak “câmid, pıhtılaşmış kan, kandan oluşan parça, çiğ kan” gibi anlamların verildiği görülmektedir. Son devrin âlimlerinden Seyyid Kutub ise, rahme asılan pıhtılaşmış kanlı noktadan, (Kutub, 2003, s. 3939) şeklinde mana vererek, rahme asılmayı vurgulamıştır.

İbn Âşûr, (ö. 1973) pıhtılaşmış, ıslak, kurumamış kandan (Âşûr, 1984b, s.439) derken, linguistik bir tahlil yapmış ve kana, alaka, denilmesini, küçük kurtçuğa benzemesine bağlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, bugünkü tıbbî verileri ve gelişen teknolojik gözlemleri referans alarak, 2005 yılında yayımlanan Kur’an Yolu tefsirinde, alak kelimesinin izahını daha ileri bir noktaya taşımış ve aşılınmış yumurtanın, ana rahminin iç cidârına asılı vaziyetinden (zigot) diyerek tefsir etmiştir (DİB, 2014b, s. 652). Aynı şekilde Zeki Duman da genel kabulün aksine alakın kan pıhtısı değil, rahim duvarına asılıp tutunan hücreler topluluğu olduğunu belirtmiştir (Duman, 2020, s. 54).

Mâtürîdî; insan gerçekte sadece “mudğadan”, yani bir çiğnem et parçasından yaratılmaktadır. Allah insanın yaratılışını ancak buna nispet etmiştir. Bu arada anlık özellikleri dikkate alınarak belirtilen diğer nesnelere de nispet etmiştir, (Mâtürîdî, 2019, s. 291) şeklinde bir yorum getirerek, insanın ilk yaratılış evresiyle asıl kastedilmek istenenin, onun bir küçücük et parçasından yaratılmış olduğu kanaatine vardığını vurgulamıştır. Yine bu konuda Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574); Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yaratılış aşamaları içinde toprak, ve nutfeden söz edildiği halde, ilk inen âyetlerde, anlam olarak bakıldığında daha uzak gibi gözükken alak kelimesinin kullanılmış olmasını, Yüce Allah’ın yaratmada ki kudretini gösteren güçlü bir delil olmasındandır, şeklinde yorumlamaktadır (Ebussuûd, tarihsiz, s. 177).

Alak kelimesiyle, yoktan varedilmiş olan Hz. Âdem’den değil, diğer canlılardan bahsedildiğini savunan İbn Atıyye, alak kelimesinin anlamca kâfirler tarafından bilindiğini, dolayısıyla ilk inen âyetlerin yaratılışın asıl unsurlarını detaylandırmayıp, onların anlayabileceği daha basit bir aşamadan bahsettiğini ileri sürmüştür (İbn Atıyye, 2001, s. 505).

Yapılan açıklamalarda görülen anlam çeşitliliğinin sebebi, alak kelimesinin geçmiş dönemlerdeki müfessirlerin muhayyilesinde tam olarak teşekkül

edemeyişinden kaynaklanıyor olabilir. Günümüz tıp uzmanları alak kelimesiyle ilgili olarak ekseriyetle, klasik kaynaklarda yer alan “kan pıhtısı” görüşüne katılmamaktadır. Çünkü insan, oluşum serüveninde tıbbi olarak bir kan parçası aşamasından geçmemektedir. Dolayısıyla alakın, karışık meninin rahim duvarına asılıp takılı kaldığı aşama olduğunu ifade etmektedirler (Bucaille, 2005, s. 291).

Mikroskobik çalışmalar, teknoloji ve tıpta kat edilen büyük mesafeler de göstermektedir ki; nutfe, insan oluşumunun aşılınmış yumurta yani zigot evresi iken, alak, bunun ana rahmine tutunmuş ve gömülmüş haline, yani embriyo evresine karşılık gelmektedir. Geçmişte yapılmış olan, kan emen sülük ya da kan emen kurtçuk benzetmeleri, bilimsel veriler ışığında daha net bir anlam kazanmaktadır, çünkü ana rahmine yapışan alak/embriyo, hamileliğin devam ettiği dokuz ay boyunca buradan kan emerek beslenir ve gelişimini tamamlar.

İnsanın yaratılış aşamalarını anlatan âyetlere bakıldığında, Allah Teâlâ önce nutfe sonra alaka safhasından bahsetmektedir.

“إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ” “Şüphesiz biz insanı karışmış bir döküntüden yarattık.” (İnsan 76/2). Nutfe kelimesi Arapça’da, su için dökülmek, damlamak, akmak, sızmak gibi anlamlara gelen “نطف” kökünden türemiştir (İbn Manzûr, 2000d, s. 334). Taberî’ye göre ise herhangi bir kap ya da ona benzer bir şey içersinde az miktarda bulunan bütün sular nutfe olarak adlandırılır. (Taberî, 2000c, s. 531). Bu kelime, insanın yaratılış aşamasında babadan dökülen meniye (sperm) ifade etmektedir. Meni bir nutfe yani döküntüdür. Bu döküntüden bir sperm annenin yumurtasının içine girmekte ve onunla karışmaktadır. Âyetteki nutfe-i emşâc, bu şekilde karışmış bir su/döküntü manası almaktadır (Zemahşerî, 1986b, s. 666). Ana rahmi, gelecek olan nutfe-i emşâc (karışıma uğramış döküntü) ya da diğer bir ifadeyle döllenmiş yumurta / zigot için kendini hazırlamaktadır. Hareket halinde olan nutfe, döllenmenin yedinci gününden itibaren, endometrium yani rahim duvarı ya da cidarı denilen yere önce tutunur sonra da tamamen gömülür. Bu olaya implantasyon (yuvalanma) yani vahyin diliyle alaka olma denir ki, bu isim yaratılış aşamaları sürecine gâyet uygundur (Sarıgül, 2020b, s. 230). Çünkü alaka sözcüğü, asılı olmak, yapışmak manasına gelen “علق” kökünden türemiştir (Zebîdî, 2001, s. 181-182). Buradan hareketle şu yoruma varılabilmektedir. Hamileliğin başlangıcı, yumurta ve sperm hücrelerinin birleşiminden, yani zigot/nutfe-i emşâc aşamasından değil, bu

zigotun ana rahmine, rahim duvarına yapışıp gömüldüğü, yani anneyle bağ, alaka kurduğu *alaka* aşamasından başlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm bugün ulaşılan bu bilimsel verileri özetle şu şekilde ifade etmektedir.

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ (13) ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا
الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (14)

“Sonra onu (insanı) sağlam bir karar yerinin içindeki bir döküntüye dönüştürdük. Sonra da o döküntüyü (dölleniş yumurtayı) alaka (rahimdeki asılıp, beslenen embriyo) haline getirdik.” (Mü’minûn 23/13-14).

Yüce Kitabımızın ifadelerine, ve müfessirlerin bu konudaki yorumlarına bakıldığında, İkra’ (Alak) sûresinde, Yüce Allah’ın insanın yaratılış aşamasının başlangıcı olarak nutfe kelimesini değil de alak kelimesini seçmiş olmasının son derece mânidar olduğu bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Burada akıllara şöyle bir soru gelebilir. Vahyin ilk muhatapları olarak sahâbe, alak kelimesinden ne anlamıştı ya da biz bugün onların idrâkinden çok daha farklı bir şey mi anlıyoruz? Elbette ilâhî hitâbın ilk muhatapları onu en iyi şekilde özümseyor ve içselleştiriyordu fakat Kur’ân-ı Kerîm’in evrenselliği ve kıyamete kadar sürecek olan dinamizmi göz önünde bulundurulduğunda, genelde insanın yaratılış aşamaları, özeldeyse alak kelimesine, bugünün insanları olarak bizlerin, bilimsel ve teknolojik veriler ışığında çok daha detaylı ve kompleks anlamlar verebiliyor olmamız gayet doğal hatta tefsir ilmi açısından olması gerektir, denilebilir.

Günümüz müfessirlerinden Süleyman Ateş’in şu ifadeleri, Kur’ân-ı Kerîm’in ve insanın yaratılışıyla ilgili âyetlerinin, bilimsel veriler ışığında değerlendirildiğinde, insanda nasıl tekrar tekrar hayranlık uyandırdığını özetler mahiyettedir.

“Modern ilim ispat etmiştir ki insan vücudu arzın ihtiva ettiği elementleri ihtiva etmektedir. Vücut, karbon, oksijen, hidrojen, fosfor, kükürt, azot, kalsiyum, magnezyum, demir, mangan, bakır, iyot, flor, kobalt, zink, silisyum ve âlüminyumdan teşekkül eder. İşte bütün bunlar toprağı oluşturan unsurlardır. Gerçi bunların oranları nasıl ki insandan insana değişirse, insanla toprak arasında da değişir, ama nihâyet hepsi de aynı elementleri ihtiva etmektedir. Yani bizler de arzın birer parçasıyız. Şimdi bu gerçek, Kur’ân-ı Kerîm’in mucizelerinden biri değil midir? Diğer bir mucize de insanın aslen nutfeden meydana geldiğidir. O nutfe ki erkeğin çıkardığı bir damla sudur. İnsan bu sıvıdaki, hayvancıkların, kadının yumurtasıyla birleşmesinden hâsıl olur. İşte bu hayvancıklar ve yumurtacıklar hep kandan hâsıl olur. Kan ise kilüsten doğan sütisel maddenin emilmesiyle meydana gelir. Kilüs, bitki, hayvan ve sudan ibâret olan gıdanın sindirilmiş durumudur. Bu gıdalar da toprağın unsurlarından meydana gelmektedir.

Binaenaleyh hepimizin aslı topraktır. Bu Kur'ân-ı Kerim'in mucizelerinden biri değil midir? (Ateş, tarihsiz, s. 225).”

4.2.8. Oku! Senin Rabbin En Cömert Olandır

İlâhî kitabın ilk emri olan okuma eylemi bir âyet arayla tekrar edilmektedir. Burada okuma eylemine açık ve net bir vurgu ve hatta ısrarlı bir emredişin söz konusu olduğu görülmektedir. Rabbiniz ilk olarak oku dediğinde, kendimizi ve yaratılışımızı bilmek, idrak etmek manasında bir okumadan söz ediyor olabilir çünkü ilk okuma emrinden hemen sonra, insan yaratılışının başlangıç aşamaları verilmiştir. İkinci okuma emrinden sonra ise, Rabbin kerem sahibidir, cömert olandır denilerek; Yüce Allah'ın kâinatı nasıl mükemmel bir ahenk ve eşsiz bir güzellikte yaratarak insanın hizmetine sunmuş olduğundan bahisle, etrafımıza bakarak, bizim için var edilen her türlü nimetin okunması, farkına varılması emredilmiştir.

Râzî bu hususta, birinci okumanın, peygamber'e (s.a.v.), ilk olarak kendin için oku dediğini, ikinci okuma emrinin ise, insanlığa iletmek için oku manasına gelebileceğini, ya da birincide Cebrâil'den öğrenmek için, ikincide öğretmek maksadıyla oku yahut namaz kılarken oku ve namaz kılmanın dışında oku, gibi manalara gelebileceğini ifade etmektedir (Râzî, 2001b, s. 181).

Elmalılı ise, oku emrinin ikinci kez tekrar edilmesine:

Doğrudan doğruya yaratılışı incelemenin Allah'ı tanımaya delâleti akla dayanır. Okuma ve yazmadan ise okuyan ve yazandan nakletme itibarıyla (Allah'ı tanımaya) işitmeye dayalı delaleti vardır. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerim akli delilleri de kapsamakla beraber onlar onun manası olduğundan asıl kendi delâleti, sözle ve işitme yoluyla olan delâlettir. Bu durumda oku emrinin ifade ettiği mana, “Peygamber (s.a.v.), Allah'tan öğrenerek okuduğunu nakleder ve anlatır” şeklinde olur. Kur'an'ın ilk inen âyetinin böyle akıl ve işitmeye dayanan delili kapsayan tekvîni (var etmeyle ilgili), teşriî (kanun yapmaya yönelik) emirlerle oku oku diyerek ve okumanın, yazmanın, ilmin öğretilmesinin insana Allah'ın en büyük kereminden olduğunu hatırlatarak gelmesi elbette çok önemli ve çok dikkate değer" şeklinde bir yorum getirmiştir (Yazır, 2015b, s. 325).

Okumak ve bunu tekrar tekrar yapmak için bunun bir karşılığı olmalı, o da Rabbinin çok cömert ve kerem sahibi olarak sana ikramda bulunmasıdır. (Abdurrahman, tarihsiz, s. 11-13) yorumuyla Âişe Abdurrahman klasik tefsirlerdeki bakış açısını sunduktan sonra, bu şekilde farklı bir pencere açmıştır.

Mevdûdî, “bir su damlası ya da kan pıhtısı biçimindeki embriyo aşamasından sonra Rabbinin insanoğluna ilim ve hikmet vererek kâinatı okuma yeteneği kazandırması, O’nun sonsuz kereminin lûtf ve cömertliğinin en güzel örneği olsa gerektir”, der (Mevdûdî, 1988b, s. 175).

Üçüncü âyete dair farklı bir yaklaşım da, “Ekrem olan Rabbin, özgürlüğün gerçek kaynağıdır, en büyük cömertlik sahibidir”, şeklinde açıklamada bulunan Öztürk’e aittir (Öztürk., 2021, s. 599). Burada özgürlüğün gerçek sahibi denilerek, aciz bir varlık olan insanın Rabbini bilebildiği ve kâinatı O’nun yoktan var ettiğinin bilinciyle idrak edebildiği sürece zihnen ve ruhen gerçek manada özgürlüğü içselleştirebileceği üzerinde durulduğu düşünülmektedir.

Daha önce değinilen hadiste Peygamber’in (s.a.v.), ilâhî vahye muhatap olduğu ilk anda, okuma bilmediğini söylemesi ve bunun üzerine Cebrâil’in kendisinden tekrar ısrarla okumasını istemesi üzerine bu âyet nâzil olmuş ve Rabbin sonsuz cömertliği ve lûtfuyla sen okuma bilmesen de seni okuma nimetiyle nimetlendirmiştir (Kâsımî, 1997, s. 512; Çantay, 2014b, s. 868) şeklinde de yorumlanmış ve buradaki okumanın, özelde Hz.Muhammed’e (s.a.v) genelde ise tüm insanlığa Allah Teâlâ’nın büyük lûtfu olduğu bildirilmiştir.

4.2.9. O, Kalemle (Yazmayı) Öğretti

Âyetteki kalemle öğretmek, müfessirlerin kahir ekseriyeti tarafından, Yüce Allah’ın kalemle yazmayı öğrettiği şeklinde yorumlanmış, incelenen tefsirlerin büyük kısmı da kalemle, yazmanın öğretildiği görüşünü benimsemişlerdir. (Öztürk, 2021, s. 599; Sâbûnî, 1995b, s. 366; Şimşek, 2016b, s. 463; Toptaş, 2008b, s. 319; Yıldırım, 1989, s. 6894). Fakat burada kalemle öğretmekten kasıt sadece yazmak değil de, kalemi kullanmayı öğretmektir, şeklinde yorumlayanlar da olmuştur (Bayraklı, 2021b, s. 250; Esed, 2015, s. 1032; Öztürk, 2021, s. 684).

Elmalılı, kalemle öğretmenin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bakan yönünü şu şekilde açıklamaktadır;

“Peygamber’in (s.a.v) okumak için yazıya ihtiyacı olmadığı bildirilmekle beraber, şüphe yok ki kalemle öğretmenin de Allah’ın büyük bir ikramı olduğu açıklanmış ve böylece ümmet okuyup yazmaya teşvik edilmiş, özendirilmiştir. Şu kadar ki bunu anlatırken Peygamber’in (s.a.v.) yazı yazmaksızın okuması, kitap sahibi olması, hakkındaki Allah’ın keremini, yani peygamberlik ve elçiliğini daha yüksek bir şekilde ispatlamaktadır (Yazır, 2015b, s. 348).”

Elmalılı, gelen rivayetler ışığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yirmi üç yıl devam eden risâlet süreci boyunca okuma yazmayı öğrenmiş olmasının muhtemel olduğunu söylemektedir.

Hasan Basri Çantay ise, kalemle timsâl olunan hakikatın, Hz. Peygamber'de (s.a.v.) teşekkül eden nübüvvet nuru aracılığıyla, kendisine vahyin esrarının, sır perdelerinin aralanmasıdır, (Çantay, 2014b, s. 870) şeklinde yorumlamıştır.

Bu noktada farklı bir bakış açısı olarak Câbirî; alaktan yaratma ile kalemle öğretme arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır, sorusunu sormakta ve bu sorunun cevabının, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi Araplarının düşünce ve zihin dünyaları içerisinde aranması gerektiğini söyleyerek, âyetlerin şöyle demek istediğini düşünmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.

Rabbin seni nasıl ki bir pıhtılaşmış kan parçasından yarattıysa, kendi vahyini ulaştırmak ve yaymak için de, okuma yazmayı vesile kılmıştır. Nitekim, ilk vahye dair Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan bu rivayet de, oku emri ile kalemle yazma arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. “Ben uykudayken Cebrâil bana içinde kitap bulunan bir kumaş kılıf getirdi ve ‘oku’ dedi. Ben de ‘okumam yok’ dedim (Buhârî, Bed’ül-vahy, 3; Müslim, “İman”, 252). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kullandığı,” Cebrâil bana içinde kitap bulunan bir kumaş kılıf getirdi” ifadesi, iki anlama gelebilir. Ya Cebrâil, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz konusu kitabı okumasını istemiştir,-Câbirî, Hz.Peygamber'in (s.a.v.) okumayı ve yazmayı biliyor olduğunu savunur.- ya da ona önce “Kur'an” sonra “kitap” olarak isimlendirilecek olan vahyi getirmiştir. Her iki durumda da çıkarılacak sonuç, kalemle öğretilen şeyin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilecek olan vahiy olduğudur (Câbirî, 2014, s. 24).

Kalemle öğretmeye dair günümüz gelişen teknolojisini göz ardı etmeyen DİB, yaptığı tefsir çalışmasında, bu âyette, kalemle yapılan sayılamayacak kadar çok faydalı işler olduğundan dolayı önemle üzerinde durulduğunu söyleyerek, kalem sayesinde ilimlerin tedvîn edildiği, önceki yaşanmışlıklara dair bilgilerin kaydedildiği, kutsal metinlerin yazıldığı, kısaca uygarlıkların kalem sayesinde süreklilik kazanıp, nesilden nesile aktarıldığı vurgulanarak, “kalem” kelimesinin işlevi ve kullanım amacı göz önünde bulundurulduğunda , günlük hayatta kullanılan basit bir kalemde üst düzey bilgisayarlara kadar, okuma-yazmayı ve her türlü data

alış verişini sağlayan araç gereçlerin tümünü kapsadığı belirtilmiştir (DİB, 2014b, s. 652-653).

4.2.10. O, İnsana Bilmediğini Öğretti

Yukarıdaki âyetle bağlantılı olarak, basit bir oluşumla meydana gelmiş olan insanın, Rabbinin lûtuft ve keremiyle bilmediği pek çok şeyi öğrenip, Yüce Allah'ın yoktan var ettiği potansiyeli geliştirerek, sayısız teknolojik gelişmeye ve ilmî açılıma ulaşma nimetine mazhâr olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'e eşyanın isimlerinin öğretilmesi de burada hatırlanarak âyetin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve özümsemesi sağlanabilir.

“وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti” (Bakara 1/31).

Râzî, bu âyeti dördüncü âyetle bağlantılı bir şekilde ele alarak, O, insana bilmediklerini kalemlle öğretti, şeklinde bir anlam çıkarmıştır (Râzî, 2001b, s. 217).

Mâtürîdî ise Allah'ın, öğretmeyi kendisine has kılmış olduğuna dikkat çekmiş ve bunu, Allah'ın, kulun öğrenme fiilinin yaratıcısı olması ya da onların öğrenmelerinin sebeplerini hazırlamış olmasına bağlamıştır (Mâtürîdî, 2019, s. 292).

İnsan başlangıçta ilimsiz ve hiçbir şey bilmezken, Yüce Allah onu ilimle şerefleştirmiş ve ona değer kazandırmıştır. İlim öylesine güçlü bir değerdir ki, Âdem (a.s.) onunla meleklerden üstün hale gelmiştir (Sâbûnî, 1995b, s. 367). Allah'ın lûtuft ve ihsanı sayesinde insanda ilim hâsıl olmuş ve insana her aşamada bilgi verilmiştir. İlmin kapıları kendisine birbiri ardınca açılan insanın; “O'nun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kazanamazlar” (Bakara 2/255) âyetinde belirtildiği üzere; insanın ilmî gelişme zannettiği şey, aslında kendisinde hiçbir ilim yokken, Allah'ın istediği zaman, istediği kadar ve ona hissettirmeden ilim vermesidir (Mevdûdî, 1988b, s. 175).

Yüce Allah insana bilmediklerini farklı şekillerde öğretmektedir. Bazı öğrenmeler fitratendir, (emme refleksi gibi) bazı öğrenmeler tabiattandır (ateşin yakması vb.) ve bir kısım öğrenmeler de Rabbimizin gönderdiği ilâhî vahiy, yani kutsal metinler yoluyla (Toptaş, 2008b, s. 319).

Kalem; yazı yazma sanatının ya da spesifik olarak yazı aracılığıyla kaydedilen bütün bilgilerin sembolü olarak kullanılmıştır, diyerek dört ve beşinci

âyetleri birbirine bağlayan Esed, bu durumun bir ve üçüncü âyetlerdeki, oku, sembolik çağrısının da bir nevî açıklaması olduğunu söyleyerek, insanın düşüncelerini, tecrübelerini ve kavrayışlarını yazılı kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarma yeteneği, insan bilgisinin toplamına bir birikim karakteri kazandırır. Bu Allah vergisi yetenek sayesinde her birey, insanlığın kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi akışında şu veya bu şekilde faydalanabildiğinden burada tek tek bireylerin kendi başlarına bilemedikleri ve aslında bilemeyecekleri şeylerin, Allah tarafından insana öğretildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Allah'ın insana öğretmesi (veya belletmesi) aynı zamanda O'nun, yalnızca beşerî tecrübe ve akılla oluşturulamayan ilâhî hakikatleri ve mânevi-ahlâki ilkeleri, ölçüleri, peygamberler aracılığıyla vahyetmesini de göstermektedir ve böylece ilâhî vahiy olgusunun çerçevesi daha da genişletilmiş bulunmaktadır (Esed, 2015, s. 1032).

Kalbinize manalar koyan, onları zihninize çizen, sonra dilinizde onları gösteren ifadeleri yapan, sonra da anlamı görünüşünden de harika bir yazı şeklini alana kadar parmaklarınızı bu amaçla hareket ettiren kimdir? diye soran Kâsımî, üç ve dördüncü âyeti birlikte ele alarak, Yüce Allah'ın insana nasıl da şaşılacak şekilde lûtufta bulunduğuna dikkat çekerken, kalemle öğretmenin, zihinsel var oluş, sözlü var oluş ve fiili var oluş denilen üç aşamada gerçekleştiğini ve bunların hepsinin de Yüce Allah'ın insana bilmediklerini öğretmesinin birer delili olduğunu öne sürmektedir (Kâsımî, 1997, s. 508).

İnsana bilmediklerinin öğretilmesine dair yorumlar toplu olarak değerlendirildiğinde; “şunu bil ki ey Muhammed, seni bir alak parçasından yaratan Rabbin, şimdi sana, kerem sahibi ve cömert oluşuyla, ileride bir kitap haline gelecek olan vahyi vermektedir. Sen de bu vahiy sayesinde bilmediklerini öğreneceksin (Câbirî, 2014, s. 24).” Bu görüşü destekleyen şu âyetler de örnek olarak verilebilir;

“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder, onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, Sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin” (Bakara 2/129) ve “Ey Muhammed! Allah sana kitabı ve hikmeti indirmişve sonra bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lûtfu çok büyüktür.” (Nisâ 4/113).

4.2.11. Gerçek Şu ki İnsan, Kendini Kendine Yeterli Görerek İlle de Azgınlasmaktadır

İlk inen beş âyetten sonrası, Alak sûresinin ikinci kısmını oluşturmaktadır. Bu kısım Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kılmaya başladığı ve Ebû Cehil'in de O'nu korkutmak, tehditler savurarak engellemeye çalışmak istediği bir zamanda indirilmiştir. Buradan şu anlaşılıyor ki, vahye muhatap olmasının ardından Resûlullah, (s.a.v.) İslâmı anlatmaya başlamadan önce, Kâbe'de Allah'ın öğrettiği şekilde bir namaz kılıyordu. Mekke'de bulunan müşrikler bunu gördüklerinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yeni bir din takip etmeye başladığını anlamışlardı. Mekke'deki diğer insanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) daha önce âşina olmadıkları bu ibadetini hayretle seyrederken, Ebû Cehil, câhiliye kabalığı ve tutuculuğuyla böyle bir kulluk biçiminden Resûlullah'ı (s.a.v.) men etmek için onu korkutmaya çalışmıştı (Mevdûdî, 1988b, s. 173). Ebû Cehil'in bu çirkin hareketine dair pek çok hadis rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan nakledilenler şu şekildedir;

İbn Münzir'in, Ebû Hureyre'den aktardığı habere göre, "İslâmiyetin azılı hasmı Ebû Cehil, adamlarına; Muhammed'in aranızdayken yüzünü toprağa koyup onu yüzüne gözüne sürdüğü oluyor mu, diye soruyor. Ona, evet, denilince de şu şekilde yemin ediyordu; Uzza ve Lat adına Muhammed'in (s.a.v.) böyle yaptığına şahit olursam, ayağımı boynunun üzerine basarım da suratını iyice toprağa bularım (Belâzûrî, 1996, s. 125)." Böyle diyerek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) engel olmaya kesin bir şekilde karar vermişti.

Resûlullah'ı (s.a.v.) namaz kılarken gördüğü bir gün, yeminini yerine getirmek istediğinde, hemen geri döndüğü ve garip şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş, niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulduğunda, "benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, "eğer bana yaklaşırdı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi" buyurmuştur (Belâzûrî, 1996a, s. 126). İbn Abbas'tan gelen rivayette de; "Ebû Cehil dedi ki, şayet Muhammed'in (s.a.v.) Kâbe yakınlarında ibadet etmeye kalktığını görürsem, boynunu ayaklarımın altına alacağım." Bu haber Resûlullah'a (s.a.v.) iletildiğinde, "şayet böyle davranırsa melekler onu yakalarlar, şeklinde cevap vermiştir (Buhârî, "Tefsir", 96)."

İbn Abbas'tan aktarılan diğer bir haberse şu şekildedir;

Resûlullah makâm-ı İbrâhim'de namaz kılıyordu. Ebû Cehil yanına gelerek, ey Muhammed, ben seni bundan menetmedim mi, dedi ve Resûlullah'ı (s.a.v.) tehdit etmeye başladı. Resûlullah da (s.a.v.) ona sert bir şekilde, sen kim oluyorsun, karşılığını

verdi. Bunun üzerine Ebû Cehil, ey Muhammed, sen kime güvenerek beni korkutuyorsun? Tanrıya yemin olsun ki, burada en fazla yardımcısı olanlardan biri benim, diyerek övündü (Belâzûrî, 1996, s. 126).

Ebû Cehil, çok fazla mal, mülk, binek hayvanı ve hazinelere sahipti. Kendisine verilmiş olan bunca güç ve zenginlik vesilesiyle günden güne biraz daha azgınlaşıyor ve İslâm dinine daha çok saldırıyordu (İbn İshak, 2012, s. 299).

Müfessirlerin genel kabulüne göre, Alak sûresinin ilk beşinden sonraki âyetleri, Ebû Cehil özelinde, bu şekilde bir nüzûl sebebine binaen indirilmiştir.

Altıncı âyette, sakın ha (okumam deme) çünkü insan muhakkak azgınlaşır. (Toptaş, 2008b, s. 319) şeklinde ilk âyetlere atıfta bulunarak açıklama getiren müellif, “tağâ” kelimesi, azgınlık yapmak, “tâğut” ise azgınlık yapan insandır, Allah gök işlerine baksın biz de yer işlerine, diyerek kendini müstağni gören insanın azgınlığından söz etmektedir. Araştırmaya konu olan tefsirlerde genel olarak, insan azar, azgınlaşır şeklinde mana verilmektedir; “Hayır! Rabbinin bunca nimetlerine rağmen, kâfir insan kendisini ihtiyaçsız zannetti diye ve fütursuzca azar” (Öztürk, 2021, s. 684) diyerek, âyetlerin muhatabının genel manada tüm insanlar değil de yalnızca kâfirler olduğu sonucuna varan müellifler de bulunmaktadır.

Yüce Allah’ın, vahyin başlangıç âyetlerinde insanın nasıl da basit ve değersiz bir maddeden yaratıldığını söyleyerek ilâhî hitaba başlaması ve sonrasında da, hal böyleyken, yani, kendisine Rabbi tarafından verilen her türlü nimeti, ilim, irfan, mal, mülk, servet, sağlık, güç, iktidar v.s. gibi elde ettikten sonra, geldiği yeri unutarak ve kendisini yeterli/müstağni görerek azgınlaşması, gurur ve kibre kapılarak büyüklük taslaması, aslına bakılırsa son derece acınacak bir durumdur. Tam da bu noktada atalarımızın dediği gibi, kişi kendini bilmek gibi irfan olmaz, yani âciz insan, önce nereden geldiğine, nasıl bir damla sudan yaratıldığına bakmalı ve katettiği maddî manevî merhalelerde Yüce Yaratıcı’nın lûtufları ve keremini aklından çıkarmayarak, büyüklük taslamamalıdır.

Aslında insanın ilmi yoktur, onda tecelli eden ilim Hakk’ın ilmidir. (Çantay, 2014b, s. 870). Dolayısıyla kendi tasarrufunda olmayan nimetlerle kibirlenip, tuğyân etmesi şaşılacak bir durumdur. Şu belirtilmelidir ki insan yalnızca bu dünya için yaratılmamıştır. Eğer öyle olsaydı dünyanın ebedî ve ölümsüz olması gerekirdi. Halbuki dünya hayatı insan için, yaratıcısını bilmesi, yaratılışının hikmetlerini sorgulaması ve Rabbinin kusursuz sıfatlarıyla idrak etmesi için bir tekâmül sürecidir.

İnsanoğlu kemâle erme olarak nitelendirilebilecek bu süreci, doğru bir şekilde yönetemeyip nefsinin arzu ve isteklerinin kölesi olursa, yaratılış gayesini unutup, yalnızca bu dünya için var olduğunu düşünürse bu kendisinde tuğyana sebebiyet verir ve onu asıl gayesinden uzaklaştırır (Yıldırım, 1989, s. 6895).

Burada Hz. Muhammed'in (s.a.v.) řu hikmetli sözleri akla gelmektedir; "iki hasis vardır ki doymazlar, ilme tâlip olan ve dünyaya istekli bulunan" (Müslim, "İlim", 16).

Elbette ilme tâlip olup, samimi bir niyetle insanlığa faydalı olmaya ve Yüce Allah'ın rızasını gözeterek ilim öğrenmeye doymak bilmeyenlerin yolu iki dünyada da aydınlıktır. Dünya ve içindeki zenginlikleri de eğer, insanlığın faydası ve ahiret bilinciyle, rızâ-i îlâhî gözetilerek isteniyor, bunun için çalışıp çaba sarf ediliyorsa, bu hasislik kutlu bir mücadeleye dönüşmektedir. Fakat ilme ve dünyaya talip olmada asıl mana unutulur, sırf güç, iktidar, nefsâni arzular doğrultusunda hareket edilirse, işte o zaman insan kibirlenip böbürlenerek azgınlaşır ve geldiği yeri unuttur.

Alak sûresinin altı ve yedinci âyetleri yorumlanırken sebab-i nüzûl odaklı olarak, Ebû Cehîl özelinde yaklaşılmışsa da, âyetlerde anlatılmak istenen genel hakikat, hangi dönemde olursa olsun insanın hayat mücadelesinde sadece kendine güvenmesi, her durumda kendisini yeterli görüp, Allah'ın yardım ve tefvikini önemsemeyerek kendini müstağni görmesidir. Kur'ân-ı Kerîm, câhiliye putperestleri örneğinde olduğu gibi, Allah'a karşı takınılan bu enaniyetli tavrı birçok sebeple eleştirmektedir.

Asıl hakikat odur ki, şeklinde anlamlandırılan "kellâ" lafzı, olumsuzluk ilgeçi olarak, kendisinden sonra anlatılan olayların esasında olmaması gerektiğini belirtmek için kullanılır. Bu minvalde, kendisine verilen imkanlara sırtını yaslayarak haddi aşan ve kendisini yegane otorite görerek nankörlük eden, azgınlaşıp haktan yüz çeviren insanoğlunun bu davranışlarının ne kadar yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Zira hakikatte insan, zayıf ve aciz bir varlıktır; sağlıklı olabilmek, huzurlu, sakin ve emniyet içerisinde bir hayat sürdürebilmesi için öncelikle Allah'a ve sonrasında da sosyal bir varlık olması dolayısıyla toplumun diğer bireyelerine ihtiyacı vardır. İnsanların sahip oldukları bu imkânların gerçek sahibi ise kendileri değil, onları yaratan ve istediği anda ellerinden alma kudretine sahip olan Yüce Allah'tır. Buna karşın insanın sahip olduklarına aldanarak kanması ve şımararak Allah'a kulluktan uzaklaşması, kendini kendine yeterli ve başkalarından üstün görmesi, kaderinin

belirleyicisinin kendisi olduğunu iddia etmesi gibi küstahça tutumları, inaç, bilgi, ve basiret eksikliğinden kaynaklandığı için, Yüce Allah tarafından ayıplanmıştır (DİB, 2014b, s. 654).

4.2.12. Oysa (Kuldaki) Her Şey Yalnız Rabbi' ne Aittir (Ona Dönecektir)

Dönüşün şüphe edilmeyecek bir şekilde Rabbimize olduğu vurgulanırken, (Derveze, 1963a, s. 338) bu ifadenin önceki âyetle bağlantılı olarak insanoğluna apaçık bir tehdit olduğu sonucuna da varılmaktadır (Kâsımî, 1997a, s. 510). Yani insan bu dünyadayken mal, mülk ve iktidar gücüne dayanarak isyan ederse, sonunda Rabbine döndüğünde bu tutumunun karşılığını alacaktır (Mevdûdî, 1988b, s.175). Altıncı âyetle ilgili rivayetlerde spesifik manada Ebû Cehil'e atıf yapılırken, buradaki tehdit ve korkutma, başta azgınlaşan, İslâm'a düşmanlık eden Ebû Cehil'e, fakat genel manada, gururlanıp, kibirlenen ve kendini müstağni gören tüm insanlara yapılmaktadır (Sâbûnî, 1995b, s. 367). Bir nevi tüm mevcûdâtın rücûu Allah Teâlâ'ya olduğu gibi, gururlanıp kibirlenme ey insan, senin de onlardan bir farkın yok ve elbette dönüşün Rabbinedir denilmektedir (Çantay, 2014b, s. 870; Yüksel, 2019, s. 534). Bu âyet hakkında üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, Alak sûresini, Kur'an-ı Kerîm'in ilk inen âyetlerini ihtiva eden sûre olarak kabul edenlere göre; bu âyet, Kur'an'da, ahiret yaşantısına dikkat çekmek üzere indirilmiş olan ilk âyet olup, bir ikazda bulunarak, dünya hayatının faniliğini, sonunda herkesin hesap vermek için mutlaka Allah'ın huzurunda toplanacağını, bu nedenle, haddi aşmaktan, azgınlık ve taşkınlıklardan ve Allah'a karşı nankörlük etmekten sakınılmasının lüzumunu hatırlatmaktadır. Bu âyetin sonrasında indirilen birçok âyette, ölümden sonraki yaşamın gerçekliği mutlak ve kesin ifadelerle vurgulanarak, inanca dair meselelerden biri olduğu ortaya konmuş, dünyada yapılan iyi veya kötü bütün işlerin ahirette hesabının sorulup, karşılığının verileceği, iyilik edenlerin mükâfatlandırılacağı, kötülük yapanların ise cezaya çarptırılacağı bildirilmiştir (DİB, 2014b, s. 654). Bu konuda örnek olarak şu âyetlere bakılabilir; Bakara 2/177; Nisâ 4/36.

4.2.13. Gördün mü, Bir Kulu Namaz Kılarken Engelleyen O Adımı?

Bu âyetlerde “kul” dan kastın Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğu düşünülmüştür. Zira Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok yerinde Resûlullah’tan (s.a.v.) bu şekilde bahsetmektedir. Örneğin İsrâ sûresinde, “Kulu Muhammed’i (s.a.v.) bir gece vakti Mescid-i Haram’dan, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya yürüten Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. (İsrâ 17/1) yine aynı şekilde Kehf sûresinde de, “O Allah’a hamdolsun ki, kuluna kitabı indirdi.” (Kehf 18/1). Buradan da anlaşılıyor ki bu ifadeler özel bir üslûp ve yalnızca Hz. Peygamber (s.a.v.) için kullanılıyor (Mevdûdî, 1988b, s. 175). Müfessirlerin çoğunluğu buradaki “صَلَّى” kelimesini, namaz kılan kişi/peygamber şeklinde yorumlamışlardır. Fakat; “namaz kılarken/dua ederken” (Öztürk, 2021, s. 599), “Allah’a yönelen bir kul” (Bayraklı, 2021, s. 858), “ibadet ederken” (Okuyan, 2021, s. 597) ve “insanları hak dine çağırın” (Öztürk, 2021, s. 684) gibi ifadelerle görüş belirterek, âyetin evrenselliği bağlamında farklı pencerelerden yorumlayan müfessirler de olmuştur. Önceki âyetler bağlamında verilen hadis rivayetlerine bakıldığında, âyetler, Allah Resûlü’nün (s.a.v.) Kâbe yakınında namaz kılmak istemesi, bunun üzerine Ebû Cehil’in de (Sâbûnî, 1995b, s. 367) kendisine engel olmaya çalışması üzerine nâzil olmuştur. Yüce Allah’ın Kur’ânî üslupta genel olarak, isimlere yer vermeyerek olayların genele hamledilmesini murad etmesi, Kur’ân-ı Kerîm’in kıyamete kadar geçerli olan evrensel dinamizmine vurgu yapıldığını göstermektedir. Günümüz şartlarında düşünüldüğünde de namaz kılını engellenen ve kendini müstağni görüp azan nice insan vardır ve âyetler kıyamete kadar gelecek olan böyle insanların hepsini kapsamaktadır. (Şimşek, 2016b, s. 463). Yalnızca ilâhî metinlerde değil, beşeri kanunlarda da din ve ibadet hürriyeti kavramları vardır ve bunu engellemeye çalışan inkârcıların, materyalist sapkınların, bu konuda başarıya ulaşamayacaklarına işaret edilerek, akıbetlerinin hüsrana olacağı haber verilmektedir.

Allah Resûlü’nün (s.a.v.) ifadesiyle, dünyaya gelen bütün çocuklar ilâhî yaratılış hükmü üzere, yani Allah’ı yaratıcı olarak bilerek ve bir inanma iç güdüsüyle hayata başlar. Sonra ailesi ve çevresi onun bu fitrî inanma güdüsünü hak din üzere geliştirir ya da yanlış inanç sistemlerinin girdabına sürüklerler. Bu nedenle insanlık tarihine bakıldığında, şu ana kadar elde edilen veriler dinsiz ve inançsız bir toplumdan söz edememektedir. Hal böyleyken insanların ruhlarına işlenmiş olan inanma güdüsünü örselemeye çalışmak büyük bir zulüm ve en doğal insan hakkının

ihlal edilmesidir. Dolayısıyla dinde zorlama olamaz. Din, insanın içini ısıtan, kalbinde umut ışığı doğuran, günlük hayatı helal dairesi içerisine alan, insana yaratılışının hikmetini gösteren Yüce Allah ile arasında sağlam bir bağ kurmasını sağlayan, Hak adına, hak ve adaleti emreden ilâhî kurallar bütünüdür. İslâm da gönderilen son ilâhî mesajdır. Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği son dini, yine O'nun koruyacağı vaadedilmiştir. Şüphesiz Allah'ın vaadi haktır, sırası gelince, mutlaka hükmünü gerçekleştirir ve buna da kimse engel olamaz. Din düşmanları, kullukta bulunmak isteyenleri engellemeye çalışsalar da hezimete düşer olmaktan ve hüsrana uğramaktan kurtulamazlar. Buna binaen, böylesine düşmanca ve sakıncalı bir tutum sergileyen Nemrud, Firavun ve Ebû Cehil'in sonu hüsrana olmuştur (Yıldırım, 1989, s. 6895).

4.2.14. Peki, Düşündün mü (Ey İnkârcı), Ya O Kul Doğru Yoldaysa? Yahut Günâhtan Sakınmaya Çağırıyorsa!

Bu âyetlerde “takva” kelimesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Sözlükte, sakınmak, korunmak, korumak, saygılı olmak, dindarca yaşamak, boyun eğmek, korkmak, çekinmek anlamlarındaki, vi-ka-ye mastar fiilinden türemiş olan takva kelimesinin, dinin emir ve yasaklarına uyma, yasaklanan şeylerden ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titiz çaba gibi anlamlara geldiği söylenebilir (İbn Manzûr, 2000c, s. 378). Takvâ lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de on yedi yerde geçmektedir. Örneğin; Bakara 2/197; Mâide 5/2; A'râf 7/26; Tevbe 9/108 ve Tâhâ sûresi 132.âyetler.

Klasik dönem müfessirlerinin çoğu takvâ kelimesini, Allah'tan korkma, şeklinde yorumlamışlardır. Söz konusu fiilin kökü korku anlamını da içermekle birlikte bu, korkunç bir şeyden çekinmek gibi değil de seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesi gibi, yani yaratanına karşı saygı ve sorumluluk duyma bilincini ifade eder. Takvâ ve ittika kelimelerindeki korkma, Allah'a karşı hissedilen saygıdan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde ifade edilen bir duygu, mü'minleri kötülükten ve günahattan vaz geçirir. İyiliğe ve hayra sevk eder (Uludağ, 2010, s. 484-486). Görüldüğü üzere takvâ kelimesi genel manada Allah'ın emir ve yasaklarına uymak konusunda gösterilen hassasiyeti ifade etme doğrultusunda yorumlanmıştır. Fakat araştırma konusu çağdaş müfessirlerin bir kısmı bu kelimeye

faklı manalar vermeyi uygun görmüşlerdir. “Allah’a ortak koşmaktan sakınmak”, (Öztürk, M., 2021), “Allah bilincine varma” (Akdemir, 2004, s. 597), “erdemlilik” (Yüksel, 2019, s. 535), “duyarlılık” (Okuyan, 2021, s. 597), “sakınmak” (Bayraklı, 2021b, s. .257), “hidâyete ve doğru yola çağırarak ihlası ve Allah’ı birlemeyi emretmek” (Sâbûnî, 1995b, s. 367), takvâ kelimesine farklı bakış açılarıyla yaklaşımlara dair örneklerdir.

Âyetin genel muhtevasına geri dönüldüğünde, bu iki âyetin apaçık bir biçimde, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) daha farz kılınmadan evvel, Cebrâil’in öğrettiği üzere namaz kılmakta olduğu ve bazı zamanlar bu namaz ibadetini Kâbe’nin yakınlarında ifa ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu namaz ibadetini hangi vakitlerde yerine getirdiği ve kıldığı rekât sayısı, namazda neler okuduğu gibi konularda, kitap ve sünnette detaylı ve kesinlik ifade eden hükümler bulunmamaktadır. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ve benzeri İslâm hukuku âlimleri, Resûlullah’ın (s.a.v.) o devirde Hz. İbrâhim’in (a.s.) sünneti üzere iki rekât sabah, iki rekât da akşam namaz kıldığını belirtmişlerse de bu konuda güçlü bir delil getirememişlerdir (Yıldırım, 1989, s. 6894).

Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili hadis ve rivayetlere bakıldığında, Resûlullah’ın (s.a.v.) kıldığı bu namazda, yüzünü toprağa sürerek secde ettiği rahatça bilinebilmektedir. Bununla beraber, Ebû Tâlip (ö. 619 m.) daha hayattayken, Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kıldığı, Hz. Ali’nin (r.a.) de ona uyduğu ve olaya şahit olan Ebû Tâlip’in, büyük oğlu Cafer’e (ö. 8/629); “haydi sen de amcanın oğlunun yanında yer alıp ona uy ve namazı kıl”, (İbn İshak, 2012, s. 46) dediği siyer kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Ebû Tâlip’in, hicretten üç yıl kadar önce bu dünyadan ayrıldığı düşünülecek olursa, Resûlullah’ın (s.a.v.) kıldığı bu namazın, Mi’rac gecesinde emredilen beş vakit namazdan çok zaman önce gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

Rivayet tefsiri ekolünün önemli temsilcilerinden İbn Cerîr ve daha çok dirâyet ağırlıklı yorumlarıyla bilinen Râzî de, Alak sûresinin bu âyetlerinde sözü edilen namazın keyfiyeti hakkında herhangi bir görüş belirtmemişlerdir. Fakat âyetler ışığında ortada şöyle bir hakikat bulunmaktadır ki, o da Allah Resûlü’nün (s.a.v.) risâletin ilk başladığı dönemde de namaz ibadetini ikame ediyor olduğudur (Yıldırım, 1989, s. 6894).

Ebû Hayyân (ö. 745/1344) bu zamana has namazın öğle namazı olduğundan bahsetmişse de buna dair sağlam bir delil gösterememiştir. Elmalılı (ö. 1942) da Hak Dili Kur'an Dili'nde, Ebû Hayyân'ın bu rivayetini aktarmış fakat kendisi üzerine başka bir ilavede bulunmamıştır (Yazır, 2015c, s.342).

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilk vahyin indiği dönemde hanif yani Hz. İbrâhim'den gelen sünnet üzere olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Resûlullah'ın (s.a.v.) Mi'rac'tan çok önce, daha ilk vahiy geldiği zamanlarda bile namaz kılmakta olduğu ya da alnını secdeye koyduğu bir ibadet şeklinin olduğu Alak sûresi on bir ve on ikinci âyetlerde açık bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca burada namaz ya da herhangi başka bir ibadetten, bir kimsenin asla men edilemeyeceği, o insanla yaratıcısı arasına girmenin, kişinin kulluk hassasiyetlerini görmezden gelmenin hiçbir dönemde kabul edilebilir bir davranış olmadığı vurgulanmaktadır.

4.2.15. Düşündün mü (Ey Resûlüm), Ya Bu Adam Hakkı İnkâr Ediyor, Sırt Çeviriyorsa Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmiyor mu O?

Burada hitap tekrardan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dönmektedir. Ey Peygamber! O, Kur'an'ı yalanlayanlar ve inanmaktan yüz çevirenlere ne dersin? O bahtsız kişi bilmiyor mu ki, Allah, onun bütün yaptıklarından haberdardır (Sâbûnî, 1995b, s. 368). Kendisini yalanlayan özelde Ebû Cehîl, genel manada tüm inkârcılardan bahsedilerek, "peki o kâfire ne demeli, hakikati yalanlayıp ondan yüz çeviriyorsa, o kâfir bilmez mi ki Allah her şeyi görür" (Öztürk, 2021, s. 684), denilmektedir.

Yüce Allah, kâfirlerin, iman edenlere yaptıkları ve yapmakta oldukları kötülükleri, onlar farkında olsunlar ya da olmasınlar kusursuz ve eksiksiz bir şekilde görmekte ve hesap gününde yüzlerine vurmak için kaydetmektedir.

Âyetler direkt olarak inkârcılara bir sesleniş olsa da, iman eden insanlara da, günlük hayatın yaşanmışlıklarında, her türlü hal ve davranışlarında Yüce Yaratıcı'nın kendilerini görüp gözetin olduğunu akıllarından çıkarmamaları ve yapıp ettiklerini bu doğrultuda değerlendirmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır.

Nasıl ki Yüce Allah, kullarının her anını ve her şeyini görüyor, kulların hayatları da buna göre şekillenmeli ve adeta fotoğraf çektiriyor ya da en güzel

şekilde poz veriyor gibi dikkatli ve hata yapma riskini en aza indirme gayretiyle hareket edilmelidir (Toptaş, 2008b, s. 320).

4.2.16. Hayır, Hayır! Eğer Vazgeçmezse, Mutlaka Onu Perçeminden Yakalayıp Sürükleriz! O Yalancı, Günahkâr Perçeminden

Perçeminden yakalayacağız, sözü mecazi bir ifade olup, onu tutup cehenneme sokacağız, yüzünü kara çıkaracağız, yüzünü mühürleyeceğiz, zelil edeceğiz, şeklinde farklı ifadelerle yorumlanmaktadır (Râzî, 2001c, s. 23).

Ayrıca buradaki “le nesfe’ân” fiilinin sonundaki tenvin şeddesiz nun (te’kîd nûn’u) yerindedir. Bu da söz konusu kelimenin isim değil, anlamı pekiştirme konumunda bir fiil olduğunu göstermektedir (Okuyan, 2021, s. 597).

Yüce Allah bu âyetlerden itibaren apaçık bir şekilde tehdit ederek, o günahkâr Ebû Cehil, bu sapkınlık ve taşkınlığından vazgeçmezse, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan eziyetlerini bırakmazsa, onu mutlaka perçeminden yakalayacağız ve şiddetli bir şekilde cehenneme sürükleyeceğiz ki bu perçeminden tuttuğumuz kişi son derece günahkâr ve suçu sabit biridir (Sâbûnî, 1995b, s. 368) demektedir.

Âyetler genel olarak klasik literatürdeki görüşlere paralel bir biçimde, açık bir tehdit olarak yorumlanmıştır. Fakat farklı bir yaklaşım olarak; inkârcı, nankör insanın gerçeği yalanlayan beyninin ön (frontal) bölgesinden yakalanmasının söylenmesiyle, konuyla ilgili bilimsel bir gerçeğe mucizevî bir şekilde işaret edildiğinden (Okuyan, 2021, s. 597) bahsedildiği de görülmektedir. Peki insan beyninin, frontal lobu nedir ve neyi ifade etmektedir? Frontal lob, beyin ana kumanda merkezidir. Kişiliğin yönetildiği yer olmasının yanı sıra, problem çözme yetenekleri, hafızanın yönetimi, lisan, karar verme ve tiklerin kontrolü gibi davranışlar da buradan yönetilir. Yine bir diğer önemli nokta insanın hazzı erteleyebilme yeteneğinin de doğrudan frontal lobla ilgili olmasıdır (http-9). Görüldüğü üzere âyeti kerime bağlamında düşünüldüğünde, insanın alnından, suçlu ve günahkâr alnından yakalanacak olması, günümüz tıbbî gelişmeleriyle ulaşılmış önemli bir gerçeğe de dikkat çekmektedir. İnkârcılar ve kendini müstağni görerek azgınlaşanlar, Allah’ın kendilerine verdiği akletme, düşünme ve hakikate ulaşma nimetini boşa heba etmiş, maddi zenginlik, makam, mevki, güç, iktidar gibi dünyevi hazları doğru şekilde yönetip kontrol edemedikleri için, yani beyinlerinin frontal

lobunu doğru kullanamadıkları için alınlarından tutularak cehenneme sürüklenmeyi ve azabı hak etmişlerdir.

4.2.17. O Hemen Kurultayını Çağırın. Biz de Zebanileri Çağıracağız

Geleneksel anlatımda daha çok “kurultay” şeklinde çevrilen “nâdi” kelimesi, bir konuda istişare etmek üzere toplanmak anlamına gelen “nedve” kökünden türemiş olup, kurultayda bir araya gelen heyeti temsil eder. Câhiliye döneminde Mekke’de bu tür toplantıların yapıldığı yere dâru’n-nedve denilirdi (DİB, 2014b, s. 655). Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. İbrâhim’in (a.s.) makamında namaz kılarken yanına Ebû Cehîl gelmiş ve ey Muhammed! Ben sana namaz kılma demedim mi, diyerek Hz. Peygamber’i (s.a.v.) tehdit etmiş, Resûlullah (s.a.v.) da ona sert bir şekilde karşılık vermişti. Bunun üzerine Ebû Cehîl, Muhammed, beni neyle tehdit ediyorsun? Yemin olsun ki, bu topraklarda en fazla taraftarı bulunan kişiyim, dedi. Yaşanan bu olay üzerine on altı ve on yedinci âyetlerin nâzil olduğu ifade edilmektedir (Kurtubî, 2006, s. 227).

Çağdaş dönemde, nâdi kelimesine, klasik literatürdeki müfessirlerin, tamamen tarihi bir yaklaşımla açıklamaya çalışarak ihtiyarlar kurultayı (dâru’n-nedve) manasını vermiş olmaları eleştirilmiş ve burada asıl dikkat çekilmek istenen noktanın, insanın kendini kendine yeterli görmesine sebep olan küstahlığı ve kibri olduğu (Esed, 2015, s. 1033) özellikle vurgulanmıştır.

“Zebân” kelimesinin çoğul olarak kullanıldığını düşünenlere göre, kelimenin tekil hali “zibni” dir. Ahfeş’e (ö. 215/830) göre, bunun tekili zibindir. Ebû Ubeyde’ye (ö. 209/824) göre, zibniyedir. Diğer bazı lügatçılara göre zebâni çoğul isimdir, tıpkı eabil gibi. Katade’ye (ö. 117/735) göre bu kelime şür’et, bekçi, zabıta ve polis manasına gelmektedir (Ebû’l-Ferec, 2015, s.1569). İstîlâhi manada ise, iri cüsseli, sert ve katı kurallı melekler anlamında kullanılmaktadır (Yıldırım, 1989, s. 6894). Halk arasında kullanılan cehennem zebânisi tabiri de daha çok olumsuz bir mana ifade ediyor olsa da aslında cehennemde görevli, günahsız, iradesiz bir şekilde sadece Allah’tan aldıkları emirleri yerine getiren meleklerden bahsedilmektedir.

4.2.18. Sakın Onun İsteğine Uyuma! Secdeye Kapan ve Allah'a Yakınlaş

Âyette tekrar edilen, hayır, manasındaki “kellâ”, edatı, azgınlaşmış insanın, Allah Resûlü'ne (s.a.v.) zarar vermek için yandaşlarını çağırma hiçbir zaman cesaret edemeyeceğini göstermektedir. Burada Hz. Peygamber'e (s.a.v.), bu şekilde sapıtılmış, Allah ve peygamber tanımaz bir kişiye rıza göstermemesi, namazı ikame etmeye ve secdeye varmaya devam ederek, Allah'a yaklaşma gayretini sürdürmesi emredilmiştir. Nitekim, hiç şüphe yok ki Yüce Yaratıcıya yakınlaşmak, O'nun bizden istediklerine boyun eğmekle mümkünken bu itaat ve saygının en önemli göstergesi de secde etmektir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bir hadisinde, “Kulun Rabbine en yakın olduğu an secdede bulunduğu andır.” (Müslim, “Salat”, s. 215) buyurarak âyeti kerimeyi teyid etmiştir (DİB, 2014b, s. 656).

Yüce Allah'ın zalimlerin yaptıkları karşısında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) bu şekilde uyarması ve teselli etmesi, aynı zamanda ümmetin inananlarının hepsine yönelik bulunmaktadır. Bu bakımdan günün mâkus şartlarına bakarak zaaf göstermek ve ümitsizliğe kapılmak ancak Hakk'ın yardımından uzaklaşmaya sebep olur. Bu nedenle hidâyet üzere olmanın ve iman nimetine kavuşmuşluğun idrâki içinde bulunarak, bâtılı savunan zorbalara karşı dayanma ve mücadele etme gücü istemek, Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme gayreti içerisinde olmak, zaferin en büyük müjdecisidir.

Cenâb-ı Hak, Alak sûresinin sonunda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve kıyamete kadar yaşayacak olan tüm insanlara şu üç emirle seslenmektedir.

1. Sakın inkârcı nankörlere uymayın.
2. Namaz kılmayı, secde ederek Allah'a yaklaşmayı sürdürün.
3. Her koşulda Allah Teâlâ'yla yakınlık kurmaya gayret edin.

Birbirini tamamlayan bu üç emrin, her biri diğeriyle bir amaç bütünlüğü içerisinde. Öyle ki, inkâr eden nankörlere, bâtılı savunan sapkın zorbalara uyan kimselerin, böyle yaptıktan sonra, namaz kılmalarının ve ibadetinin, Allah Teâlâ'ya yakın olmaya çalışmasının bir anlamı kalmaz. (Yıldırım, 1989, s. 6895).

Görüldüğü üzere, insanın yaratılışının başlangıcını ve acziyetini teyid ederek başlayan Alak sûresi, kendini, evreni, kâinatı okuma emriyle devam ederek, zenginlik güç ve iktidar sahibi olduğunda kendini müstağni gören azgın insanı

şiddetli azapla uyarmış ve Rabbine yakın olmanın yegâne yolu olarak namaz kılıp secde ederek yaklaşmayı öğütleyerek sona ermiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen beş âyetini içerisinde bulunduran Alak sûresi, ilâhî vahyin insanlığa ilk hitâbı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletinin başlangıcı olması hasebiyle son derece büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmada âyetler tek tek incelenmiş ve çağdaş dönemde farklı metotlarla yazılan eserlerde klasik döneme göre ne gibi farklı yorumlar yapıldığı üzerinde durularak sonuç bölümünde şu çıkarımlarda bulunulmuştur.

Yüce Allah, Resûlü olarak seçtiği kulu Muhammed'e (s.a.v), melek Cebrâil aracılığıyla "Oku" diye seslenmiş ve İslâm'ın ilk emri kabul edilen, Alak sûresinin bu ilk âyeti, klasik dönem müfessirlerinden günümüz çağdaş müfessirlerine gelinceye kadar farklı şekillerde yorumlanmıştır. Çalışmada incelenen çağdaş tefsirlerde oku emrine verilen mananın, İslâm'ın ilk dönemlerindeki yorumlardan farklılık arz ettiği görülmüş ve klasik dönemde daha çok yazılı bir metni okuma olarak algılanan bu emre, aradan yüzyıllar geçip de bugünlere gelindiğinde çağdaş dönem müfessirleri tarafından daha geniş bir anlam hacmi kazandırılarak; insanın öncelikle kendini, sonrasında Rabbini ve tüm kâinatı, evreni bilmesi, idrak etmesi şeklinde çok daha geniş anlamlar yüklenmiştir.

Kıyamete kadar geçerliliğini ve dinamizmini sürdürecektir olan Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa ilk olarak "oku" demesi, beşikten mezara kadar devam edegelen bir öğrenme ve idrak etme sürecinin, insanoğlunun aslî görevi olduğuna yapılan en büyük vurgudur. Çağdaş müfessirlerin âyete bakış açıları ve geçmiş müfessirlerin yorumları karşılaştırıldığında, aradan geçen yüzyıllar ve değişen dünyevi şartlar neticesinde oku emrine verilen mana oldukça genişlemiştir. Buradan şöyle bir çıkarımda bulunulabilir ki, kıyamete kadar gelişecek ve değişecek olan dünyada, kıyamete kadar dinamizmini koruyacak olan bir vahiyden bahsediyorsak, oku emrine geleceğin müfessirleri tarafından çok daha farklı manalar yüklenebilecektir.

Oku emriyle ilgili yorumların ardından en dikkat çekici ve farklı yaklaşımlara konu olan âyetlerden biri Yüce Allah'ın insanı alaktan yarattığını söylediği âyettir. Geleneksel literatürde alak kelimesine verilen anlamlar hemen hemen birbirine benzer ifadelerdir, kan pıhtısı, et parçası vs. gibi. Fakat çağdaş tefsirlere bakıldığında, alak kelimesine verilen manaların gelişen teknoloji ve bilimsel faaliyetler sonrasında çok daha kapsamlı bir hal aldığı görülmektedir. Çağdaş müfessirlerin çoğunluğuna göre alak kelimesi, hamileliğin başlangıcında, zigot denilen dölleniş yumurtanın, ana rahmine yapışıp tutunan haline, yani insanın yaratılışının embriyo evresine tekabül etmektedir. Çağımızda artık ultrasonografik görüntüleme yöntemleriyle en ince detayına kadar izlenebilen insanın anne karnındaki gelişim aşamaları, günümüz müfessirlerine de alak kelimesini klasik literatürden daha farklı ve isabetli yorumlama imkânı sunmaktadır. Alakın ana rahmine tutunarak anneyle bir bağ/alaka kurması, kan emen sülük benzetmesinin, rahim duvarına gömülüp burada anneden besin ve gıdayı emen bir canlıya atıf olduğunun anlaşılması çağdaş dönem müfessirlerinin yorumlarıyla paralellik arz etmektedir. Şu anki bilimsel gelişmeler ışığında alak kelimesi bu şekilde yorumlanırken aradan yüz yıllar geçtiğinde belki çok daha spesifik ve detaylı anlatımlara konu olabilecektir.

Sonraki âyette oku emrinin tekrar edilmesi, yani ilk inen beş âyette Yüce Allah'ın iki kez okuma eylemine vurgu yapması son derece mânidardır. Geleneksel anlayışta burada daha çok yaratıcının kerem sahibi ve cömert olması üzerinde durulurken, çağdaş müfessirler, ikinci kez oku emriyle muhatap olunmasını, İslâm'ın akla, bilime, araştırmaya ve öğrenmeye ne kadar büyük önem verdiğinin önemli bir göstergesi olarak kabul etmektedirler.

İnsana bilmediklerinin öğretilmesinden bahsedilmesi ve burada “Kalemle öğretendir” denilerek bir öğrenme aracı olarak kalemin özellikle zikredilmesi dikkat çekicidir. Vahyin indirildiği döneme bakıldığında, akla sadece yazma işini gören, yazmaya yarayan bir alet olarak gelen kalem, sonraki dönemlerde de böyle anlaşılmaya devam etmiş bu konuda pek fazla detaylı açıklama yapılmamıştır. Buna karşın çağdaş müfessirler, gelişen teknoloji ve kullanılan aletlerin hızla değiştiği günümüz şartlarında, bilgisayar, akıllı telefonlar, tabletler...vs. gibi kalemin yaptığı işi yapabilen ya da öğretmeye ve öğrenmeye vesile olan her türlü aletin kullanımını kalemle yazmaya eşdeğer görmüş ve bu bağlamda değerlendirmişlerdir.

Alak sûresinin ilk beş âyetinden sonraki on dört âyetlik kısmı daha sonra nâzil olmuştur. Bu âyetlere genel olarak bakıldığında, risâletin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karşılaştığı zorluklar, Ebû Cehil özelinde tüm zamanlara hitap edecek şekilde anlatılmaktadır. Nüzûl sebebi olarak, zenginlik, güç, iktidar sarhoşu olarak kendini büyük görüp azgınlaşan Ebû Cehil'in, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) hor ve hakir görerek onu Allah'a kulluktan ve özellikle içerisinde secde barındıran namaz ibadetinden alıkoymaya çalışması ve Yüce Allah'ın onu aşağılanmış bir şekilde cehenneme, azaba sürükleyeceğini haber vermesi anlatılmaktadır. Nüzûl sebebi bu minvalde vukû bulmuş olsa da âyetler, kıyamete kadar gelecek olan tüm imansız ve azgın kişilere ve toplumlara bir hitap ve tehdit olarak algılanmaktadır. Çalışmaya konu olan müfessirler de, inançsızlıkta inat eden ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerle kibirlenip böbürlenerek kendini müstağni gören azgınlara, takvaya uygun yaşayan, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak konusunda hassasiyet gösteren, kulluk bilincinde olan insanları her dönem engellemeye çalışabileceklerini söylemişlerdir. Çirkin ve kötü davranışlarda bulunabileceklerini belirterek, Allah Teâlâ'nın zalimlere karşı tehditini hatırlatmış ve insanlara, Yüce Allah'ın dosdoğru yolunda sırât-ı mustakîm üzere kâim olmalarını öğütlemiştir.

Burada dikkat çeken diğer bir nokta da namazın farz oluşundan önce, daha risâletin başlangıç yıllarında Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Hz. İbrâhim'in sünneti üzere ve hanif olarak alınıp secdeye koyduğunun ve namaz ibadetini ikame ettiğinin anlaşılmasıdır.

İslâm düşmanlarıyla, hak ve hakikate gözlerini ve gönüllerini kapatmış olanlarla mücadelenin her çağda, her zaman ve zeminde devam etmesi gerektiği vurgulanarak üstün olanın inananlar olacağı ve kendini yeterli görüp, Allah'ın verdiği maddî-manevî imkânlarla büyüklük taslayıp azgınlık ve taşkınlık edenlerin mutlaka azaba itileceği ve yaptıkları zulümlerin hiçbir zaman yanlarına kâr kalmayacağı belirtilmiştir.

İman edenlereyse, "secde et ve yaklaş" denilerek, Allah'la olan bağın her daim diri tutulması gerektiği ve bunun en anlamlı ifadesinin secde ederek yaratıcıya yaklaşmak olduğu vurgulanarak sûre sona ermektedir.

5.2. Analiz

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen beş âyeti ile başlayan Alak sûresi, risâletin başladığı 610 yılından günümüze kadar bir çok tefsir âlimi tarafından yorumlanmış olmasına rağmen, gelişen ve değişen dünyada günümüz çağdaş müfessirlerince, sûre âyetlerine farklı pencereler açılarak yaklaşılmıştır.

Sûre, son derece çarpıcı bir hitap olan oku emriyle başlayarak, tüm insanları, vahye ilk muhatap olduğu andan kıyamete kadar geçecek süre içerisinde, öncelikle kendini, sonrasında yaratıcısını, yaratılanları, tüm âlemleri ve kâinatı devamlı olarak okumaya, öğrenmeye idrak etmeye çağırılmaktadır.

Alak kelimesiyle insanlığın aciz başlangıcına bir vurgu yapılarak insanın anne karnındaki mûcizevî gelişiminin ilk aşaması hakkında bilgi verilmiştir. Çağdaş müfessirlerin yaptığı farklı yorumlarla, Alak kelimesinin yıllar içerisinde geleneksel literatürdeki anlamlarının, gelişen teknoloji ve bilimsel faaliyetlere paralel/koşut olarak nasıl daha da zenginleştiği görülmüştür.

Kalemle yazmaktan bahseden ve insana bilmediklerinin öğretildiğini haber veren diğer âyette, kalem özelinde, günümüze gelindiğinde öğrenmeyi ve öğretmeyi sağlayan her türlü araç-gerecin öğrenme-öğretme vesilesi olabileceği, insanın yaratılışı gereği beşikten mezara kadar bu sürecin içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır.

Risâleletin başlangıcı olan ilk beş âyetten sonra, Alak sûresinin diğer âyetleri daha sonra nâzil olmuştur. Ebû Cehil özelinde inen âyetler, tüm insanlık için bir uyarı ve tehdit içermektedir. Nasıl bir başlangıçla yaratıldığına bakmayıp, Yüce Allah'ın verdiği nimetlerle kibirlenip, gururlanan ve kendini müstağni gören insan hepten azgınlaşarak, ibadet edip kulluk görevini yerine getirme çabası içerisinde olan, takvayı arayan ve etrafına öğütleyeni de hor hakir görerek engellemeye kalkabilmektedir. İşte tam bu noktada Allah Teâlâ böyle davrananları sert bir şekilde uyarılmış ve onların perçemlerinden tutularak, aşağılanmış bir şekilde cehenneme sürükleneceklerini haber vermiştir.

Sûre, haksızlıklara uğrayan, zulme mâruz kalan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve O'nun nezdinde tüm mü'minlere, Allah'a secde ederek yaklaşmalarını öğütleyerek sona ermektedir. Kulun Rabbiyle kurduğu iletişimin en üst seviyede olduğu, secde etmek için eğilirken mânevî anlamda Allah'a en yakın olarak yükseldiği o anı yani

secdeyi emrederek, kendisine yaklaşmamızı öğütleyen Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Â. (Tarihsiz). *Et-tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'ân'il-Kerîm*. (2. Cilt). Kahire: Dâr'ul Meârif.
- Ağkuş, Y. (2013). İnsanın “Nutfe” ve “Alak” tan yaratıldığını ifade eden âyetlerin mana ve mesajı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 90-117.
- Ahmed, A. (2004). Mevdûdî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 29, s. 432-437). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Akdemir, S. (2004). *Son çağrı*. Ankara: Ankara Okulu.
- Albayrak, H. (1995). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsir anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 155-173.
- Ateş, S. (1988). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*. (1. Cilt). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ateş, S. (Tarihsiz). *İslâm'a itirazlar ve Kur'ân-ı Kerîm'den cevaplar*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ayhan, B. (2015). İlk inen vahye dair rivayetlerde geçen bazı ibarelerin tahlili. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 1-20.
- Bayraklı , B. (2007a). *Yeni bir anlayışın ışığında Kur'an tefsiri*. (1. cilt). İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Bayraklı , B. (2007b). *Yeni bir anlayışın ışığında Kur'an tefsiri*. (21. cilt). İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Bayraklı, B. (2021). *Yeni bir anlayışın ışığında Kur'ân-ı Kerîm meâli*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Belâzûrî, E.A. (1996). *Ensâbü'l-eşrâf*. (1.Cilt). (Çev: M. Hamîdullah). Lübnan.
- Birişik, A. (2011). Ebü'l-A'lâ Mevdûdî'nin Kur'an yorumunu şekillendiren temel dinamikler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2) 1-20.
- Bolay, S.H. (1991). *Bir filozof müfessir, M.Hamdi Yazır*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bucaille, M. (2005). *Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm ve bilim*. (Çev. S. Yıldırım). İstanbul.
- Buhârî, E.A. (2015). *El-câmi'u's-sahîh*. (9. Cilt 3 baskı). Dîmeşk: Müessesetü'r-Risale.
- Câbirî, M. (2010). *Kur'an'a giriş*. (Çev: M. Coşkun). İstanbul: Mana Yayınları.
- Câbirî, M.Â. (2014). *Fehmü'l-Kur'ân, nüzûl sırasına göre hikmetli Kur'an'ın tefsiri*. (1. cilt). (Çev: M. Coşkun). İstanbul: Mana Yayınları.

- Çantay, H.B. (2014a). *Kur'an-ı hâkîm ve meâl-i Kerim*. (1. cilt). Konya: Erman Yayıncılık.
- Çantay, H.B. (2014b). *Kur'an-ı hâkîm ve meâl-i Kerim*. (3. cilt). Konya: Erman Yayıncılık.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Tefsir tarihi*. (1. cilt). Ankara: Fecr Yayınevi.
- Cezerî, İ.E. (2011). *En-nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*. (2. cilt). (Çev: H. Şihâ). Beyrut: Dâ'ru'l-Fikr.
- Coşkun, M. (2016). Muhammed Âbid el-Câbirî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 1, s. 235-238). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Demir, E. (2006). *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı anlama ve yorumlama yöntemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, İ. (2012). *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve tefsir metodu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (2018). *Tefsir tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Deniz, H. (2021). *Celal Yıldırım'ın ilmin ışığında asrın Kur'an tefsiri adlı eserinde tefsir metodu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derveze, M.İ. (1963). *Et-tefsîrû'l-hadîs*. (1. Cilt). Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütûbi'l-Arabî.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014a). *Kur'an yolu tefsiri*. (1. Cilt). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014b). *Kur'an yolu tefsiri*. (3. Cilt). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014c). *Kur'an yolu tefsiri*. (5. Cilt). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Duman, M. Z. (2020). *Beyânü'l-hak*. (1. Cilt). Ankara: Fecr Yayınları.
- Durmuş, Z. (2010). Mustafa Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim meâli isimli eserinin analizi. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 79-100.
- Ebü'l-Ferec, C. M. (2015). *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-İbni Hazm.
- Ebussuûd, M. (Tarihsiz). *İrşâdü'l-aqli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-Kerim*. (9. Cilt). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Esed, M. (1999). *Mekke'ye giden yol*. (Çev: İ. Babulluoğlu). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Esed, M. (2015). *Kur'an mesajı*. (Çev: C. Koytak ve A. Ertürk). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ethem, M. (2017). Salih Akdemir ve Son çağrı Kur'an'ın mukaddimesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (32), 509-517.

- Fâkihî, İ.A. (1994). *Ahbârı Mekke fi kadîmi'd- dehr ve hadîsihû*. (4.Cilt). (Thk: A. b. Duheyş). Beyrut.
- Fazlurrahman, M. (1987). *Ana konularıyla Kur'an*. (Çev: A. Açıkgenç). Ankara: Fecr Yayınları.
- Fazlıoğlu, Ş. (2020). Âişe Abdurrahman. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Ek 1. Cilt, s. 57-59). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Ferid, M.S. (1993). *Muhammed İzzet Derveze ve tefsîrû'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Gördük, Y.E. (2014). Bilimsel tefsir ve 20. yüzyıldaki meşhur temsilciler perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın açıklanmalı meâli. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 67.
- Gündoğdu, Y. B. (2018). *Alak sûresinin ilk beş âyetinin eğitimsel değeri ilk vahyin izinde*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- İbn Âşûr, M. T. (1984a). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (1. Cilt.). Tunus: Dâru't Tunûsiyye.
- İbn Âşûr, M. T. (1984b). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (30. Cilt.). Tunus: Dâru't Tunûsiyye.
- İbn Atıyye, E. (2001). *El-muharrerü'l-vecîz*. (5. Cilt). Beyrut: Dâr'ul Kütüb'il-İlmiyye
- İbn Ebî Şeybe (1979). *El-musannef*. (7. Cilt.). (Thk: Y. el-Hût). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Esîr, C. (2011). *En-nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l eser*. (2. Cilt). (Thk: H. Şihâ). Beyrut: Dâru'l- Mârif.
- İbn Fâris, A. (1979). *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. (6. Cilt). (Thk: M. Hârûn). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn İshak, M. (2012). *Siyer-i İbn İshak Hz. Muhammed'in Hayatı* (2. bs). (Thk. M. Hamîdullah.). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- İbn Kesîr, E.F. (1997a). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. (2. Cilt.). (Thk: M. Sellâme). Riyad. Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kesîr, E.F. (1997b). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. (8. Cilt.). (Thk: M. Sellâme). Riyad. Dâru't-Tayyibe.
- İbn Manzûr, E.F. (2000a). *Lisânü'l- 'Arab*. (4. Cilt.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Manzûr, E.F. (2000b). *Lisânü'l- 'Arab*. (11 .Cilt.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Manzûr, E.F. (2000c). *Lisânü'l- 'Arab*. (15 .Cilt.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Manzûr, E.F. (2000d). *Lisânü'l- 'Arab*. (9. Cilt.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Manzûr, E.F. (2000e). *Lisânü'l- 'Arab*. (10. Cilt.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- Işık, E. (1993a). Çantay, Hasan Basri. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 8, s. 218-219). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Işık, E. (1989b). Alak sûresi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 2, s. 333-334). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Kahraman, K. (2005). Muhammed Esed (Leopold Weiss). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 30, s. 526-527). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kapar, M.A. (1994). Ebû Cehil. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 10, s.117-118). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karaoğlan, A. (2011). *Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin "Ahkâm-ı Kur'âniyye" ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Ravâiu'l-Beyan" adlı eserlerinin mukayesesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, A. (2012). Mehmet Said Şimşek'in hayat kaynağı Kur'ân tefsiri üzerine bir inceleme. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), 121-152.
- Kâsımî, C. (1997). *Mehâsinü't-te'vîl*. (8. Cilt.). Beyrut: Dâr'ul Kütübî'l-İlmiyye.
- Kaya, M. (2021). Prof. Dr. M. Zeki Duman ve ilmi çalışmaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, (21/1), 647-679.
- Koç, M.A. (2003). *Erken dönem tefsir faaliyetleri*. Ankara: Kitâbiyat.
- Kurşun, Z. (1994). Derveze, Muhammed İzzet. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 9, s. 187-188). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kurtubî, E. (2006). *El-câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. (19. Cilt). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Kutub, S. (2003). *Fî zilâli'l-Kur'ân*. (6. Cilt.). Kahire: Dâru's-Şurûk.
- Mâtürîdî, M. (2019). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. (17. Cilt.). (Çev: B. Topaloğlu, vd.). İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Mevdûdî, E.A. (1988a). *Tefhîmü'l-Kur'ân'ın anlamı ve tefsiri*. (1. Cilt.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevdûdî, E.A. (1988b). *Tefhîmü'l-Kur'ân'ın anlamı ve tefsiri*. (7. Cilt.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, E.H. (1991). *Sahîhu Müslim*. (5. Cilt.). (Thk: M. Abdülbâki). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nuaym, E. (1986). *Delâilu'n-nübüvve*. (1. Cilt). (Thk: M. Ka'lacî). Beyrut.
- Okumuş, M. (2015a). Elmalılı Hamdi Yazır'ın ilmi tefsir anlayışı. *Diyanet İlmi Dergi*, 51 (3), 79-103.
- Okumuş, M. (2009b). Muhammed Âbid el-Câbirî, Fehmü'l-Kur'âni'l-hakîm: et-tefsîrü'l-vadîh hasbe tertîbi'n-nüzûl. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 177-192.
- Okumuş, M. (2009c). *Kur'an'ın kronolojik okunuşu: Muhammed İzzet Derveze örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Okuyan, M. (2021). *Kur'ân meâl-tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, M. (2012). Hasan Basri Çantay'ın "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm" adlı eseri üzerine bir değerlendirme, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 1-28.

- Öztürk, M. (2021). *Kur'ân-ı Kerîm meâli anlam ve yorum merkezli çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, Y.N. (2021). *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe meâli*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Özüçalışır, A. (2011). *Muhammed es-Sâbûnî'nin safvetü't-tefâsîr adlı tefsirinde beyan, meâni ve bedi', Fatiha ve Bakara sûreleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Râzî, F. (2001a). *Mefâtihu'l-gayb*. (31. Cilt.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Râzî, F. (2001b). *Mefâtihu'l-gayb*. (30. Cilt.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Râzî, F. (2001c). *Mefâtihu'l-gayb*. (32. Cilt.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Sâbûnî, M.A. (1995a). *Safvetü't-tefâsîr*. (1. Cilt.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Sâbûnî, M.A. (1995b). *Safvetü't-tefâsîr*. (7. Cilt.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Sa'lebî, E.İ. (2002). *El-keşf ve'l-beyân*. (10. Cilt.). (Thk: M. b. Âşûr). Beyrut.
- Sarıgül, M. (2020a). İlk nâzil olan beş âyetin münâsebetü'l-Kur'ân açısından incelenmesi. *Mütefekkir*, 7 (14), 485-507.
- Sarıgül, M. (2020b). Tefsir geleneğinde “alak” kelimesine yüklenen anlamlar ve modern bilimsel gelişmelerin buna etkisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (14) 230-246.
- Şimşek, M.S. (2016a). *Hayat kaynağı Kur'an tefsiri*. (1. Cilt.). İstanbul: Beyan Yayınları,.
- Şimşek, M.S. (2016b). *Hayat kaynağı Kur'an tefsiri*. (5. Cilt.). İstanbul: Beyan Yayınları,.
- Solmaz, Y. (2014). *Tefsirin oluşumunda ulûmü'l-Kur'ân'ın yeri medârikût-tenzîl ve safvetü't-tefâsîr örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Suyûtî, C. (2002a). *El itkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. (25. Cilt) (Çev: M. el-Buğa). Beyrut.
- Suyûtî, C. (2002b). *El itkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. (33. Cilt). (Çev: M. el-Buğa). Beyrut.
- Taberî, M., M.C. (1995a). *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. (6. Cilt). (Çev: M. Keskin). İstanbul: Ümit Yayınları.
- Taberî, M.C. (2000a). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an* (6. Cilt). Beyrut: Müessetü'r-Risale.
- Taberî, M.C. (2000b). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an* (1. Cilt). Beyrut: Müessetü'r-Risale.
- Taberî, M.C. (2000c). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an* (24. Cilt). Beyrut: Müessetü'r-Risale.
- Tantâvî, M. S. (1998). *Et-tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (15. Cilt). Kahire.
- Tirmizî, E. İ. (1998). *Sünenü't-Tirmizî*. (5. Cilt). Beyrut: Dâru'l-Garbil'l-İslâmi.
- Toptaş, M. (2008a). *Kur'ân-ı Kerîm şifa tefsiri*. (1. Cilt). İstanbul: Cantaş Yayıncılık.
- Toptaş, M. (2008b). *Kur'ân-ı Kerîm şifa tefsiri*. (8. Cilt). İstanbul: Cantaş Yayıncılık.

- Turgut, A. (1993). Cemâleddin el-Kâsımî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 7, s. 311-312). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Uludağ, S. (2010). Takvâ. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 39, s. 484-486). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Uzun, A. (2013). *Muhammed el-Câbirî'nin tefsiri ve yöntemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vâhidî, E. (1994). *El-vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. (1. Cilt). (Thk: A. Abdulmarsud). Beyrut.
- Yaşar, N. (2012). Beyân'ül-hak adlı meâl tefsir üzerine bir eleştiri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 193-232.
- Yavuz, Y.Ş. (1995). Elmalılı Muhammed Hamdi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt. 11, s. 57-62). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yazır, M.H. (2015a). *Hak dini Kur'an dili*. (2. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazır, M.H. (2015b). *Hak dini Kur'an dili*. (1. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazır, M.H. (2015c). *Hak dini Kur'an dili*. (9. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, C. (1989). *İlmin ışığında asrın Kur'an tefsiri*. (13. Cilt). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yüksel, E. (2019). *Mesaj-Kur'an çevirisi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Zebîdî, E.F. (2001). *Tâcû'l-arûs*. (26. Cilt). Kuveyt: et-Turâsü'l-Arabî.
- Zehebî, M. (2018). *Tefsir tarihi, et-tefsîr ve'l-müfessirûn tercümesi*. (1. Cilt). (Çev: H. Aldemir). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Zemahşerî, E.K. (1986a). *El-keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl*. (2. Cilt). Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Zemahşerî, E.K. (1986b). *El-keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl*. (4. Cilt). Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Zerkeşî, M.E. (1972). *El-burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. (2. Cilt). Beyrut: Dâru'l Marifet.
- Zürkânî, M. (2015a). *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân tercümesi*. (1. Cilt). (Çev: H. Aldemir). İstanbul: Beka Yayınları.
- Zürkânî, M. (2015b). *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân tercümesi*. (2. Cilt). (Çev: H. Aldemir). İstanbul: Beka Yayınları.

http-1:

<https://hayrettinkaraman.net/kimdir.htm/> (Eriřim Tarihi: 05.07.2021)

http-2:

<http://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/mustafa-çagrıcı#author-articles/>(Eriřim Tarihi: 06.04.2021)

http-3:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/ibrahim-kafı-dönmez/> (Eriřim Tarihi: 16.06.2021)

http-4:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/sadrettin-gumus/> (Eriřim Tarihi: 08.05.2021)

http-5:

<http://www.kuranokuyan.com/> (Eriřim Tarihi: 17.09.2021)

http-6:

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaşar-Nuri-Öztürk> (Eriřim Tarihi: 02.11.2021)

http-7:

<https://www.salihakdemir.com/> (Eriřim Tarihi: 11.05.2021)

http-8:

<https://www.acikbeyin.com/frontal-lob-on-lob-nedir/> (Eriřim Tarihi: 10.04.2021)